

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

VI. ÉVFOLYAM / 1974. MÁRCIUS

18

E szám munkatársai: Bárth János, Bona Júlia, Faragó József, Fried István, Kaszás József, Kemény G. Gábor, Lengyel Zsolt, Matijevics Lajos, Mikes Melánia, Molnár Csikós László, Papp György, Penavin Olga, Póth István, Svenka Savić, Stojanović-Káich Katalin, Szeli István.

A
HUNGAROLÓGIAI
INTÉZET
TUDOMÁNYOS
KÖZLEMÉNYEI

18. SZÁM

VI. évfolyam / 1974. március

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
NAUČNA SAOPŠTENJA INSTITUTA ZA HUNGAROLOGIJU
PAPERS OF THE INSTITUTE OF HUNGARIAN STUDIES
MITTEILUNGEN DES HUNGAROLOGISCHEN INSTITUTS

SZERKESZTIK:

BOSNYÁK ISTVÁN

SZELI ISTVÁN

(fő- és felelős szerkesztő)

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KOVÁCS KÁLMÁN

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

PENAVIN OLGA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ ÉS

FEDŐLAP-TERV:

ČERVENJAK JOSIP

SZERKESZTŐSÉG:

21108 NOVI SAD — ÚJVIDÉK

Ul. Nikole Tesle 4.

Kiadja a Hungarológiai Intézet a Tartományi Tudományügyi Közösség
támogatásával.

Készült az újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat
nyomdájában, 1974.

NYELVÉSZET

Penavin Olga

ROMÁN KÖLCSÖNSZAVAK A JUGOSZLÁVIAI SZÉKELYEK NYELVÉBEN

0. Dolgozatom célja, hogy összeszedjem a Jugoszláviában élő székeliek nyelvében a román nyelv hatásköréből kikerülés után, még 90 év múltán is megtalálható román kölcsönszavakat.

A gyűjtés nem volt szándékos. A szógyűjtemény tehát nem kérdőíves vagy más, kimondottan ebből a célból, erre irányuló gyűjtőmunka eredménye, hanem a beszélgetésekből, elbeszélésekből, mesékből, balladákból és más nyelvi megnyilatkozásokból, csak ritkán rákérdezéssel kapott válaszokból való szemelgetése.

A nyelvi megnyilatkozások földműves emberek szájából hangzottak el, ennek a rétegnek a nyelvhasználatát tükrözik. Az adatszolgáltatók között voltak az első szervezeten telepítettek gyermekei és ezek gyermekei, a későbbi, az I. világháború idején érkező rajok tagjai, illetve a még később érkezett telepesek, akik egyénileg szánták rá magukat a kivándorlásra.

A telepítéskor kijött első generációval érthető okokból nem találkozhattunk. (A gyűjtést 1950 táján kezdtük el Hertelenden.) A második generáció, amely kisgyerek volt a kitelepedés idején, élénken emlékezett még szülei elbeszélése alapján sok mindenre, nyelvi szinten teljesen romlatlanul nőtt fel és öregedett meg, hisz keveset járt a városba, nem cselédeskedett a szomszédos Pancsován, Belgrádban, Kovinban. Otthon és a határban találta meg foglalkozását. A falu más nyelvű lakóival szép egyetértésben élt, de azok nagyobb, nyelvi rendszert átalakító hatást nem gyakoroltak rá. Ez a második generáció éppen úgy beszélt, mint az első, a szüleiktől kapottat adták azután át a falusi gazdasági körülmények szabta művelődési szinten maradt harmadik generációnak.

A szervezett telepítéskor érkezettekhez jött újabb csoport lényegesen nem változtatott a kölcsönszavak számán, illetve fogalomkörhöz való tartozásán. A modern gazdasági, társadalmi életre vonatkozó idegen eredetű szavak ugyanis már nem román közvetítéssel kerültek be, hanem közvetlenül a szerbhorvát nyelvből.

0.1. Ha összehasonlítjuk a gyűjtött anyagot Márton Gyula *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* (Kriterion, Bukarest, 1972.) c. gyűjteményével, akkor sok szóról kiderül, hogy itt is megvan az, ami a moldvai csángóban. Még hangalakban is, jelentésben is egyezik szinte minden szó, kevés az olyan, amelyikben alaki változás jelentkezik, talán

azért, mert még 90 évvel ezelőtt is így hangzottak, vagy esetleg azért, mert székelyeink időközben, a román nyelvtől távolabb kerülve, ezt a kevés számú kivételt a saját nyelvi ízlésük szerint formálták.

A szavak azonosításában nagy haszonnal forgattam Márton Gyula fentebb említett kitűnő és nélkülözhetetlen könyvét.

Én nem szándékoztam szóelemzést végezni, mint ő, csak számba akartam venni az új környezetben, más társadalmi, gazdasági viszonyok között élő székelyeink nyelvében még 90 év múltával is élő román kölcsön-szavakat. Minden szó után megjegyeztem a román nyelvi megfelelőt.

Természetesen nem teljes a szójegyzék, még sok munkára lenne szükség az aránylag teljes anyag felgyűjtésére. Lehetnek tévesen felvett szavak is a szójegyzékben, de szolgáljon melegségemre, hogy a levéltári anyag hiányában nagyon nehéz innen kideríteni az átvétel idejét. Az volt az irányadó szempont: ha megtaláltam az illető szót a legidősebb generáció nyelvében is, akkor felvettem. E generáció ugyanis még nem magyar-szerbhorvát kétnyelvű, kevesen és keveset ismernek a szerbhorvát nyelvből, legfeljebb csak hallomás után sajátították el a fiatalabbaktól a modern életre vonatkozó szavakat. A fiataloknál ugyanis a városiasodás, sok esetben pedig nyelvjárásuk szégyenlése miatt nem egyszer nyelvváltás is bekövetkezik. A vendégmunkás élet szerte Európa és Ausztrália mezőin és gyáraiban is megteszi a magáét nyelvi síkon is.

0.1.2. A szójegyzékben közölt szavak nyelvjárási alakjának ejtémódját nem jelölöm pontosan, csak hozzávetőlegesen, mert a pontos hangtani jelölés a mellékjelek miatt sok, nálunk megoldhatatlan nyomdatechnikai nehézséget okozott volna.

1. Mielőtt témánkra térnénk, a könnyebb megértés kedvéért nagy vonásokban ismerjük meg székelyeink történetét.

A Jugoszláviában lakó székelyek Bánát 3 községében található: Hertelendyfalván (Hertelend — Vojlovica), Székelykevény (Székeli — Skorenovac) és Sándoregyházán (Ivanovo).

Míg odáig jutottak, hogy a Bánság kenyeret, otthont adott nekik, sok szenvedésen, megpróbáltatáson mentek keresztül.

De talán kezdjük történetüket a XVIII. századtól, a XVIII. században lejátszódott véres eseménytől, mely a „csángás”, a bujdosás, a menekülés kinkeserves útjára kényszerítette őket.

Kálváriájuk az 1762-es esztendőben kezdődött. Ekkor ugyanis az 1762-ben a Székelyföldön felállítandó határőrségbe jelentkezettek viszszaléptek, mert katonáskodni, ugyanakkor adót is fizetni, szükség esetén az országhatáron túl saját költségen katonáskodni nem akartak. Erre Mária Terézia 1763-ban elrendelte a sorozást, de a férfiak a sorozóbizottság elől az erdőkbe húzódtak. A bujdosók 1764. január első napjaiban Madéfalvára gyűltek, hogy a sorozóbizottsággal tárgyaljanak, de január 7-én hajnalban a katonaság vérfürdőt rendezett a faluban, gyilkolt, pusztított, felperzselt Madéfalvát, az ellenállás központját. A csíki és háromszéki menekülők a Gyimes felé vették útjukat, azon túl is Moldvába igyekeztek. Közben sokan elpusztultak, egyesek az Olt jeges vizében lelték halálukat, mások az erdőkben véreztek el súlyos sebeiktől. Csíkország a halál birodalma lett.

A vérfürdő után tömeges kivándorlás vette kezdetét. Menekültek a székelyek a zaklatás, a bebörtönzés elől.

Az otthon maradottak élete sem volt rózsásabb. Nemcsak a bizonytalanság, a szegénység is kínozta őket. Ezek is vándorbotot fogtak kezükbe és Moldva felé vették útjukat. 1765 decemberében ugyan általános kegyelmet adott a királynő a kivizsgáló bizottság által bűnösnek nem talált személyeknek, de így is csak kevesen tértek vissza Moldvából. Számuk Moldvában állandóan gyarapodott, mert a kivándorlás nem szűnt meg.

A menekültek kisebb része a Szeret menti falvakban talált menedéket, a nagyobb rész új falvakat alapított a Tatros, Tázló és Beszterce folyók mentén. Moldva vajdája szívesen fogadta őket, földet, adókedvezményt adott nekik. Körülbelül 15—20 évig éltek nyugalomban. 1774-ben az osztrákok megszállták Bukovinát. Be kellett népesíteni. El is indultak a hajdani menekültek a jobb élet reményében. 1776-ban, 1777-ben Fogadjisten és Istensegíts falvak már megalakultak a Szucsáva partján. 1784—1786 volt az áttelepítés ideje. A Szucsáva menti termékeny völgyben Józseffelva és Andrásfalva új községek fogadták be az érkezőket. Az egyes családok a telken kívül 18 hektár szántót és rétet kaptak. A szomszédos földbirtokosok azonban robotra és dézsmafizetésre kényszerítették őket. Ehhez nem voltak hozzászokva sem otthon, sem Moldvában. A legkisebb hibáért is fenyítették őket, lelketlenül kihasználták a birtokosok a kiszolgáltatottakat. A robot csak 1849-ben szűnt meg.

1831-ben, 1848-ban, 1866-ban kolera is pusztította a népet. A természeti csapások sem kerülték el őket, úgyhogy 1866-ban éhínség pusztított. Sok család elszegényedett, Moldvába kellett menni a kenyérkeresőknek. A bojárok tavasszal előleget osztottak a munkára szegődötteknek, akik ezzel elkötelezték magukat nekik. A „móduvások” százai keltek útra minden tavasszal. Nehéz szívvel énekelték a panaszos búcsúéneket:

*„Édesanyám édes teje,
Keserű a más kenyere.
Keserű es, savanyó es,
De még néha panaszos es.”*

Sok túrós málét, faszujka levest kellett megenniük, hogy valamit megtakarítsanak.

1882-ben országos mozgalom indult meg az akkori Magyarországon a székelyek visszatelepítésére. Helyet az Al-Duna mentén jelöltek ki nekik, a szabályozással felszabadított földeken, kincstári birtokokon. 1883 tavaszán meg is indult a nagy kivándorlás, „a nagy menés”. Kb. 4000 lélek kelt útra, hagyta el immár harmadik alkalommal tűzhelyét, otthonát.

1883. március 30-án indult el az első csoport, május 11-én pedig a második. A harmadik aratás után indult útnak. Hertelendyfalván, Székelykevévén, Sándoregyházán telepedtek le. Az új helyen is sok munka és szenvedés jutott ki a telepeseknek. Maguknak kellett a termőterületet az erdtől elragadniuk. A fa az uraságé, a föld a telepeseké lett. A mo-

csaras, lápos vidék lecsapolása is rájuk várt. Sokan nem bírták megszokni az új körülményeket, visszafordították szekerek rúdját Bukovina felé. Akik itt maradtak, szép falvakat építettek, széles, egyenes utcákkal, fasorokkal, szép házakkal.

A kivándorlás nemcsak 1883-ban folyt, hanem még később is, a világháborúig, sőt még azután is útnak indultak rajok és magános kitelepülők.

1.1. Még a régi lakóhelyükön s később, Moldvában és Bukovinában is, mindig más népekkel éltek együtt székelyeink: románokkal, németekkel, szláv népekkel. Mindig jól megértették egymást, nagyobb összeköttetésekről nem szól az emlékezet. Az együttélés során sokat tanultak egymástól gazdasági, társadalmi kérdésekben. Természetesen nem maradhatott nyomtalanul az együttélés nyelvi síkon sem. Főleg a szókincs mutatja a közvetlen érintkezést, lévén a nyelv legérzékenyebb része.

1.1.1. Bennünket jelen pillanatban a román kölcsönszavak érdekelnek, a többivel nem foglalkozunk.

Szabó T. Attila szerint „... a magyar—román érintkezés a legrégebb időktől kezdve elsősorban a jobbágy-, illetőleg zsellér sorban élő román és magyar parasztság között volt a legközvetlenebb és legállandóbb...”¹

A román és székely szegényemberek egyformán ki voltak szolgáltatva gazdaságilag, társadalmilag. Együtt élve, együtt dolgozva, egymásra utalva feudalizmus korabeli, jobbágyi-zselléri kötelezettségeik teljesítése közben, sok mindent eltanultak egymástól. A munkafolyamattal, tárggyal, eszközzel stb. átvették annak nevét is, mert ez könnyebb volt, mint új nevet találni anyanyelvükön.

A román nép és a magyarság Erdély, a Bánság, a Partium területén közvetlen érintkezésben volt. Székelyeink ezenkívül Moldvában is, Bukovinában is közvetlen kapcsolatban voltak román földesurakkal és dolgozókkal. Így az együttélés, a kapcsolat egészen 1883-ig tartott.

1883 után kiszakadva a régi környezetből, más földre, más vidékre, más népek közé kerülve székelyeink nem felejtették el, hanem konzerválták nyelvüket. Ezzel lehet magyarázni, hogy még napjainkban is szépszámú román kölcsönszót lehet összeszedni nyelvükben.

1.2. Szabó T. Attila és munkacsoportja a román kölcsönszókat tárgyalva 2 nagy réteget különböztet meg: feudalizmus kori és feudalizmus utáni réteget. A mi székelyeink nyelvében zömmel feudalizmus koriak találhatóak. A Szabó T. Attilától felsorolt XV. század eleji, XVI. századi szavak nagyobb része nálunk is megtalálható. Azonban a Pápai Páriz Ferenc latin—magyar, magyar—latin szótárában (első kiadása 1708-ban jelent meg, de még 5 kiadást ért meg), mely „a XVII. század végi és XVIII. század eleji erdélyi magyar köznyelv alapvető szókészletét foglalja magában”², szerepel a román eredetű vagy román közvetítéssel kapott kölcsönszók nagy része is. Az itt felsoroltak is kimutathatók székelyeink nyelvében.

Hogyan lehetséges ez?

Tudott dolog, hogy a periférikus nyelvjárások konzerválják a régít. Ezenkívül székelyeink az új környezetben más nyelvjárást és nyelvet beszélők közé kerülve, nyelvjárási és népi szigetként élve megtartották régi nyelvüket, így szókincsük román kölcsönszórétegének java részét is.

Csak azért java részét, s nem mindet, mert időközben az új társadalmi-gazdasági körülmények között nem volt rájuk szükség, lassan feledésbe merültek.

A megőrzött román kölcsönszók egy része nyelvjárási szintről került be még az erdélyi köznyelvbe, Moldvában pedig a moldvai román nyelvjárással való közvetlen kapcsolat közvetlen átvételt eredményezett. A kölcsönszók között tehát van olyan, amelyik az erdélyi román nyelvjárásból került be, mások viszont a moldvai helyi román nyelvjárásból, mint „népi közvetítésű szavak” (Szabó T. Attila). A román nyelvjárás-történet szempontjából is értékesek ezek az adatok! A román szótörténeti kutatások nem hanyagolhatják el ezeket az archaikus alakokat.

Annak ellenére, hogy ezek a szavak nem mind román eredetűek, csak román közvetítéssel kerültek be, a közvetlen átadó nyelv volt a román, a Bárczi-féle meghatározás⁹ szerint mégis román kölcsönszóknak kell tekintenünk őket. Sok köztük nyilvánvalóan szláv eredetű, mégis a román kölcsönszavak közt tartjuk őket számon.

Ezek a szavak olyan szívósan tapadtak a szókincshez, hogy a román környezetből való kiszakadás után is tovább éltek, nem egy még szócsaládot is fejlesztett, toldalékolással, összetétellel belealakult a szókincsbe, az alapszók rétegébe.

1.3. Műfaji szempontból nézve ezeket a szavakat, kevés szerepel a verses népköltési alkotásokban; annál több viszont a mindennapi élet nyelvében, a prózai műfajokban.

1.4. Mi került át?

„Egészen érthető..., hogy éppen a népi életben állandó, közvetlen érintkezés rendjén egyik nyelvből a másikba a nép anyagi és szellemi műveltségének mindennapian jellegzetes szóanyaga terjedt át egyik nyelvből a másikba, és nem a magasabb műveltség szavai. Ezért van az például, hogy a magyar nyelv román eredetű feudalizmuskori kölcsönszavainak legnagyobb része is a rokonsági kapcsolatok, a növényvilág, az állattartás, a mező- és erdőgazdálkodás, a táplálkozás, a ruházkodás és a népi vallásosság, illetőleg babonáskodás, valamint a népi szokások köréből került ki, jóval kevesebb a magasabb szellemi művelődés köréből bekerült kölcsönszó.”⁴ Ehhez hozzáfűznénk még néhány testrész nevét, a ház és környékére, közlekedésre, mértékegységre, katonáskodásra vonatkozó szót.

2. Szófaji szempontból elemezve ezeket a szavakat, azt kell megállapítanunk, hogy aránytalanul nagy a főnevek száma, kevés az igéké, még kevesebb a mellékneveké, elenyészően csekély a többi szófajhoz tartozó szó.

Átvett főnév:	231
melléknév:	5
ige:	11
más szófaj:	6

2.1. Morfematikus felépítésüket vizsgálva megállapítható, hogy a tőszavak dominálnak.

Tőszavak száma:	232
Származékszavak száma:	17
Összetételek száma:	4

Érdekes megjegyezni, hogy az igék közül a legtöbbször a *pacil* ige fordul elő. Mind a mindennapi beszédben, mind az igényesebb elbeszélésben, mesében gyakori.

2.2. Jelentésüket nézve e szavak többségükben a román nyelvben, illetve a moldvai nyelvjárásban használt jelentéssel honosodtak meg. Ritka a jelentésváltozás. Pl. burlák = részeges, r. burlac = agglegény; buzató = ajak, száj, r. buză = ajak; csákia = korcsolya, r. ciogela = gyalogszán; fota = finom szövet, r. fota = gyári anyagból készült lepelszoknya; csiszla = összepótlás, r. cisle = adókivetés stb.

2.3. A román kölcsönszavak *hangalakját* figyelve Márton Gyula tüzetes, rendkívül alapos, nagy felkészültséggel megírt munkájának a megállapításait teljes egészében el kell fogadnunk, annál is inkább, mert kiváló ismerője a kérdésnek, s neki minden román nyelvű segédeszköz a rendelkezésére állt (Román Nyelvatlasz, a román nyelvjárások leírásai, szótárak stb.) Munkája a román kölcsönszavak hangtani változásainak legalaposabb tárgyalása.

Néhány jellemző vonást említsünk meg azért az átvett szavak hangalakját illetően. Említésre méltó pl., hogy a mássalhangzó torlódást a szó elején elég gyakran felbontják, mint általában a székely nyelvjárások. Ilyenkor ejtéskönnyítő é ~ ë ~ i kerül a szó elejére: éspirt ~ ispirit < spirit, észtena < stina, észtrázsa < strázsa; csak kevesebb esetben alkalmaznak hangbetoldást: kaláka < kláka, ritkábban esik ki az egyik mássalhangzó: fluieră > furulya.

A román nyelvben meglevő sajátos hangok, melyeknek nincs magyar megfelelőjük, hanghelyettesítéssel kerültek be, pl.: ä, î, i, t', l', d', n', és a diftongusok stb.

A palatoveláris összhangra törekvés minimális a kölcsönszavakban.

2.4. A kölcsönszavak *alaktani beilleszkedéséről* azt a legfontosabb tényt kell megállapítani, hogy a főnevek, melléknevek elveszítették nyelvtani nemüket, valamilyen deklinációhoz tartozásukat, de beilleszkedtek a magyar névszók tőtípusainak rendszerébe, ami nem egyszer a tövégi mássalhangzó és egyes magánhangzók elhagyásával, a diftongusok monoftongizálásával vagy hanghelyettesítéssel járt. A főnevek kevés kivétellel egyes számban kerültek át. A többes számú átvételnek Márton Gyula szerint az lehetett az oka, hogy a helyi román nyelvjárásban is csak többes számú alakja volt, vagy esetleg mind a kettőt használták.

Az igék, megtartva az igetövet, a magyarban -l igeképzővel alakultak be, amint azt már Bárczi Géza is megállapította.⁵

Az átvett elemek beilleszkedtek az átvevő nyelv alaktani rendszerébe, ugyanazok a végződések járulnak hozzájuk, mint a többi elemhez. Az igék pl. alanyi és tárgyias személyragozásban használatosak, noha a románban ilyen nincs.

Az átvett szavak is a magyar *szóalkotási módok* szerint vesznek részt a szóalkotásban.

J E G Y Z E T E K

¹ Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. Válogatott tanulmányok, cikkek I. Kriterion, Bukarest, 1970. 210 l.

² Melich János: *A magyar szótáriródalom*, Ny. F. 46. sz. 175. l.

³ Bárczi Géza: *A magyar szókincs eredete*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1958. 48. l.
„... a jövevényező abból a nyelvből származottnak tekintendő, mely a közvetlen átvétel volt, feltéve, hogy ez eldönthető.”

⁴ Szabó T. Attila: *Nyelv és múlt*, Kriterion, 1972. 94. l.

⁵ Bárczi Géza: *A magyar szókincs eredete*, Második, bővített kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1958. 122. l.

SZÓTÁR

- ádrésza ~ ádrész fn. „cím”
 r. adresă
 ádvokát fn. „ügyvéd” r. advocat
 ákt fn. „írat” r. act
 álivánka ~ alevánka fn. „tejjel kevert kukoricalisztból sütött palacsinta” r. alivancă
 ángria fn. „légy, bogár”
 r. anghirie
 árdéj fn. „paprika, édes paprika”
 r. ardei
 áreszt fn. „börtön” r. arest
 ármáta fn. „hadserég” r. armată
 bába fn. „öregasszony” r. babă
 bács fn. „juhász” r. baci
 bacsu fn. „bácsi, öregember, nagybácsi” r. baciú
 bádzse ~ bágyë fn. „báty”
 r. bade — idősebb ember megszólítása
 bája fn. „fürdő” r. baie
 balán mn. „világos színű, fehér”
 r. bălan
 bálérka ~ badérka fn. „kis hordó” r. balercă
 baléga fn. „trágya” r. baligă
 bálmos fn. „édes juhsavóban főzött puliszka” r. balmoş
 balót fn. „bála, köteg” r. balot
 banéta fn. „szurony” r. baionetă
 bánka fn. „pad” r. bancă
 bərbécs fn. „kos” r. berbec,
 berbec
 bésika fn. „vízhólyag”
 r. băşică = hólyag
 bivól fn. „bivaly” r. bivól
 bojár fn. „földbirtokos, bojár”
 r. bojer
 bokáncs fn. „bakancs” r. pl.
 bocanci
 bombonye fn. „cukorka” r. pl.
 bomboane
 bondár fn. „darázs, dongó”
 r. bondar
 borsor fn. „üst”
 r. borşer = bődön
 bosztán fn. „tök, dinnye”
 r. bostan
 bosztánreszelő fn. „tökreszelő”
 bosztányos rétes fn. „tökös rétes”
 brinza ~ brindza fn. „túró”
 r. brinză
 budáka fn. „tejet altató faedény”
 r. mold. budacă
 budzáta fn. „ajak, száj”
 r. buzat, -a mn. = vastag ajkú
 bukét fn. „virágcsokor” r. buchet
 bukluk fn. „bonyodalom”
 r. bucluc = baj, veszekedés,
 kellemetlenség
 bung fn. „gomb” r. bumb, mold.:
 bung
 burdé fn. „putri, kunyhó” r. bordei
 burdú fn. „túró tartó tömlő”
 r. burduf ~ burduk
 burlák mn. „részezes,
 erkölcstelen,”
 r. burlac = agglegény
 buszujok fn. „bazzsalikom”
 r. busuioc
 buzató fn. „száj, ajak”
 r. buză = ajak
 buzdogán fn. „buzogány”
 r. buzdugan
 buzsor fn. „bazzsarózsa” r. bujor

cándra fn. „lécdarab”
 r. țandară
 carinakert fn. „sövénykerítés
 a szántó fele”
 r. țarina = mező, szántó
 ciba isz. kutyaúzó szó r. țiba
 cigár fn. „cigaretta” r. țigară
 cincár fn. „szúnyog” r. țințar
 cucuj fn. „mellény”
 r. țuțuian = erdélyi juhász
 cuhál fn. „nagy zsák” r. nyj.
 țuhal
 cujka fn. „pálinka” r. țuică
 csáj fn. „tea” r. ceai
 csákia fn. „korcsolya”
 r. cioaclă = gyalogszán
 csársáf fn. „gyolcslepedő”
 r. cearșaf = lepedő
 csércse fn. „fülcimpa, fülönfüggő”
 r. cerce
 csérge fn. „gyapjú pokróc”
 r. cergă
 cserkebala fn. „körhinta”
 r. cerc = kör
 csimpoja fn. „bőrduda” r. cimpoi
 csimpojás fn. „bőrdudán játszó
 személy”
 csintura fn. „széles derékszíj”
 r. centura
 csiszla fn. „összepótlás (pénzé)”
 r. cislă = adókirovás
 csobány fn. „juhász, pásztor”
 r. cioban
 csobotár fn. „csizmadia”
 r. ciobotar
 csokán fn. „1) kalapács, 2) decis
 üveg” r. ciocan = kalapács
 csoráp fn. „gyapjú harisnya,
 harisnya” r. coirap
 csorba fn. „moslék”
 r. ciorbă = havas eső
 csuma fn. „1) pestis, 2) álarcos
 ember” r. ciurma = pestis
 csupërka fn. „gomba” r. ciupercă
 dá hsz. „igen” r. da
 darabonca fn. „talicska”
 r. tărăboanță
 dërënduca fn. „lárma”
 r. dirinduță

deszkendál tn. ige „énekel, ráolvas
 vkire” r. descînta = ráolvas
 dezertor fn. „szökevény”
 r. dezerta igéből = megszökik
 diják ~ gyiják fn. „íródiák,
 írástudó” r. diac
 dimilia fn. „16 literes véka”
 r. nyj. dimilie
 doftor fn. „orvos” r. doctor
 dorobánc fn. „gyalogos katona”
 r. dorobanț
 dránica fn. „a zsindeleynél
 nagyobb, egymásra szegezett,
 tetőfedésre való deszkalap”
 r. draniță
 dubál ts. ige „bört cserez” r. dubi
 dulák fn. „szekrény, polc, kamra”
 r. dulap = szekrény
 dulcsásza fn. „sűrű cukoroldatban
 eltett gyümölcs” r. dulceăță
 durga fn. „szösz”
 r. drugă = nagyobb orsó
 dushman fn. mn. „ellenség,
 ellenséges” r. dușman
 ేశpár fn. „tűzhely” r. șpar
 ేశpirt ~ ispirt fn. „spiritusz”
 r. șpirt
 ేశztëna fn. „juhakol” r. stîină
 ేశztrázsa fn. „éjjeli őr” r. strajă
 ేశztrungár fn. „juhászbojtar”
 r. strungar
 fág fn. „bükkfű” r. fag
 fácsa fn. „kb. másfél hektárnyi
 terület” r. ny. falce
 faszujka fn. „bab” r. fasole,
 nyj. fásui
 festër fn. „erdész” r. forestier
 ficsura fn. „fiú”
 r. fecior ~ ficior = legény
 fityil fn. „lámpabél” r. fitil
 fityór fn. „legény”
 r. fecior ~ ficior = legény,
 régen: udvari szolgalegény
 fota fn. „finom szövet”
 r. fotă = gyári anyagból varrt
 lepelszoknya
 furuja fn. „síp” r. fluieră
 furtina fn. „vihár, hózivatar”
 r. furtună

fuszta fn. „szoknya” r. fustă
 gáz fn. „petróleum” r. gaz
 galatus ~ valatus fn. „szalmával
 gyúrt sár, melyből falat
 készítenek” r. vâlătuc
 galuska ~ gëluska fn. „töltött
 káposzta” r. gălușcă
 gërla fn. „patak, csatorna” r. girlă
 gica fn. „hajfonat” r. giță
 grânic fn. „határ” r. graniță
 gogos fn. „fánk” r. pl. gogosi
 gudu fn. „sütő (tűzhelyben)”
 r. mold. cotlon
 gurlán fn. „patkány” r. ghiorean
 gusa fn. „1) begy, 2) golyva”
 r. gușă
 guzgány ~ kuzgány fn. „vakond,
 patkány” r. guzgan
 györgyölin fn. „dália”
 r. gherghină
 há isz. „ejha” r. ha
 háj isz. „gyere” r. hai
 hájdi isz. „gyere, gyerünk”
 r. haide
 halk fn. „fejsze bevágás
 (a ledöntendő fában)”
 r. halcă = rözse, forgács
 halkacska fn. „forgács” r. halcă
 halkolás fn. „fejszével ékelése
 a kivágandó fának” r. halcă
 hambár fn. „hombár” r. hâmbar
 harbuc fn. „görögdinnye”
 r. harbuz
 haricska fn. „árpa szerű mag”
 r. harișcă
 hárpácsika fn. „dughagyma”
 r. arpacică
 hërgëlia fn. „ménes, méntelep”
 r. herghelie
 hucáj fn. „süldő gyerek”
 r. hoț = betyár
 huruba fn. „földalatti pince”
 r. hurubă
 indzsellër fn. „mérnök” r. inginer
 káfë fn. „kávé” r. mold. cafe
 kaláka fn. „közös munka” r. clacă
 kalendár fn. „naptár” r. calendar
 kalik fn. mn. „nyomorék,
 nyomorult” r. calic

kalugyer fn. „szerzetes” r. calugar
 kalup fn. „kaptafa” r. calup
 kámara fn. „szoba” r. cameră
 kaptán fn. „csapda” r. capcană
 karinca fn. „kötény” r. catrința
 karuca fn. „szekér” r. căruță
 kaszap fn. „mészáros” r. nyj.
 casap
 kasztró fn. „lábás” r. castron
 kátolik fn. mn. „katolikus,
 magyar” r. catolic
 kaus fn. „fából készített füles
 merőke” r. căuș
 kische fn. „dohányzacskó” r. chisea,
 mold. chise
 klápa fn. „szemhéj”
 r. clapă = fedő
 kléstye fn. „harapófógó” r. clește
 kocsorba fn. „szérvonó”
 r. cociorbă
 kokojsza fn. „vörös áfonya”
 r. coacăză
 kókis fn. „pattogatott kukorica”
 r. cocoș
 kompona fn. „kútgém”
 r. cumpănă
 komponás kút fn. „gémeskút”
 kontrakt fn. „szerződés”
 r. contract
 koperta ~ kuferta fn
 „levélboríték” r. copertă
 korázs fn. „bátorság” r. coraj
 kozsok fn. „rövid bunda” r. cojoc
 körpöl ts. ige „javít, foltoz
 (egészséget)” r. cirpi
 kufer fn. „láda, koffer” r. cufar
 kuptor ~ kuttor fn. „kemence”
 r. cuptor
 kuptordugó fn. „kemencedugó”
 kurászta fn. „főcstej” r. mold.
 coraslă
 kurka fn. „pulyka” r. curca
 kutija fn. „doboz” r. cutie
 kutruca fn. „1) kemence zug, sut,
 2) kamra” r. cotruța
 liliják fn. „orgonavirág” r. liliac
 liváda fn. „1) gyümölcsös,
 2) mező” r. livadă
 lunka fn. „liget, berek” r. luncă

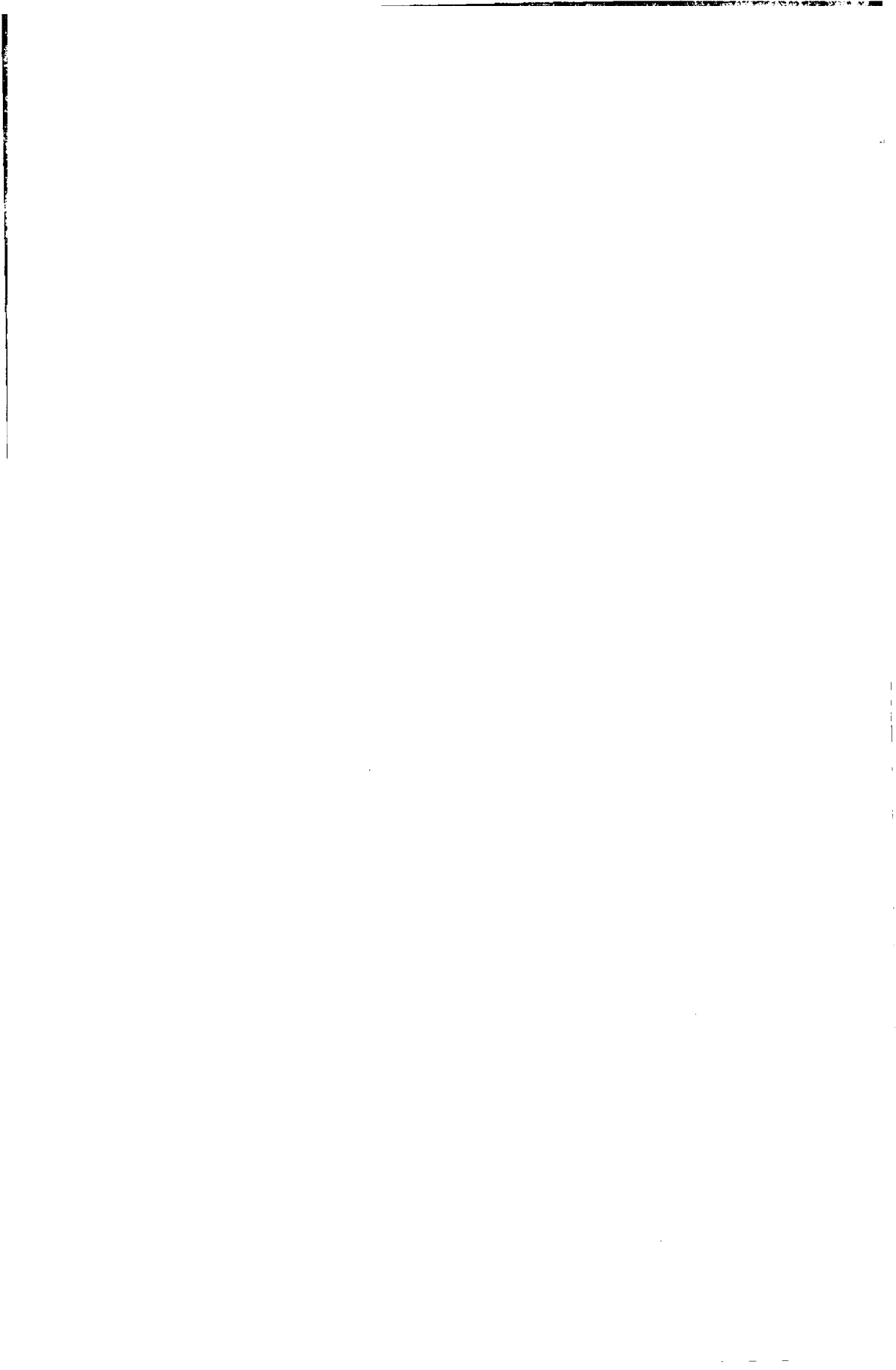
- macsuka fn. „furkósbot”
r. măciucă
- mágázin fn. „gabonás, raktár”
r. magazin
- málé fn. „puliszka”
r. mălai = kukoricaliszt,
kukoricakenyér
- mamaliga fn. „puliszka”
r. mămăligă
- márka fn. „bélyeg” r. marcă
- masina fn. „cséplőgép, gép”
r. mașină
- memontán hsz. „rögtön”
r. la moment
- mogyila fn. „domb, halom,
határdomb” r. movilă ~ mogilă
- moriska fn. „rosta,
gabonatisztító” r. morișcă
- moszor fn. „fonalcsévelő cső”
r. mosor
- muszorka fn. „guriga” r. mosor
- murga fn. „pejszínű ló, csikó”
r. murgă
- oficér fn. „tiszt” r. ofițer
- oglinta fn. „tükör” r. oglindă
- orda fn. „a juhsajt készítésekor
visszamaradt édes túró” r. urda
- otylár fn. „szemüveg” r. ochelari
- pacil tn. ige „történik vkivel vmi,
megjár” r. păși
- pácska fn. „csomag (dohány)”
r. pac
- pakét fn. „csomag” r. pachet
- pakura fn. „petróleum” r. păcură
- pakurás lámpa fn. „petróleum
lámpa”
- pakurár fn. „juhász” r. păcurar
- palamár fn. „harangozó”
r. palamar
- pántálon fn. „nadrág” r. pantalon
- pántof fn. „cipő” r. pantof
- papula fn. „ajak”
r. papura = vékony levelű
gyékény
- pásog tn. ige „törődik,
kívánczik” r. îmi pasa
- patlatszika ~ patladzika fn.
„paradicsom” r. pătlăgică
- pészternák fn. „pasternák”
r. păstirnac
- pitán fn. „kukoricaliszból sült
kenyér” r. pită = rozskenyér,
gyengébb minőségű kenyér
- pláfon fn. „mennyezet” r. plafon
- pojána fn. „erdei tisztás”
r. poiană
- pótyere tn. ige „bír, -hat, -het”
r. pot, putere, putat
- prikulics fn. „mesebeli
szörnyszülött”
r. pricolici ~ priculici
- primil ts. ige „kap, megkap”
r. primil
- priváta fn. „illemhely” r. privată
- prozsina fn. „régii mértékegység
a földmérésnél (26,70 m²)”
r. prăjină
- puja fn. „kisgyerek”
r. pui = fióka
- punga fn. „erszény, zacskó”
r. pungă
- putina ~ putinya fn. „fabödön”
(túrós) r. putină
- radina fn. „komatál” r. rodină
- rečeta fn. „recept” r. rețetă
- recsitura fn. „kocsonya”
r. răcitură
- rekrut fn. „újonc” r. recrut
- reterát fn. „árnyékszék”
r. retiradă
- rezes fn. „saját földdel rendelkező
szabadparaszt a feudalizmus
korában” r. răzes
- režsnice fn. „kézi daráló, kézi
malom” r. rișniță
- rodina fn. „komatál” r. nyj. rodina
- róla fn. „takaréktűzhely sütője”
r. rolă
- servet fn. „kendő, dísztörülköző”
r. șervet = asztalkendő, nyj.
törülköző
- skola ~ szkola fn. „iskola”
r. școală
- sofron fn. „szín, fészter” r. șopron
- sorompoj fn. „elhasogatott fa”
r. șarampoi

sufla fn. „1) sütőlapát, 2) kamra, szín” r. suflă = nagyobb lapát
 szála fn. „előszoba féle” r. sala
 szervil ts. ige „szolgál”
 r. servi = szolgál, működik
 szikán fn. „agyag” r. sigă = homokkő
 szokmán fn. „kabát, köpeny”
 r. sucman = daróc kabát
 szufuj fn. „lapát” r. nyj.
 suflă = nagyobb lapát
 szulák fn. „fullánk”
 r. sulac = nagyobb fajta ár
 szuma fn. „összeg” r. sumă
 szupa fn. „leves” r. supă
 taraba fn. „vágótőke” r. taraba =
 vándorkereskedő kisasztala
 táti fn. „apa” r. tată, moldv. tati
 tésztámént fn. „végrendelet”
 r. testament
 tigája fn. „vaslábás” r. tigiaie
 tóka fn. „faharang a görögkeleti
 ecclesiában” r. toca
 tókál ts. ige „harangot helyettesítő
 falapot ver, kelepel” r. toca
 trészura fn. „kocsi” r. trăsura
 trifoj fn. „lóhere” r. trifoi
 tyirija fn. „bér, fuvar” r. chirie
 urál ts. ige „ünnepi jókívánságot,
 rigmust mond” r. ura
 vatáf fn. „ispán (régén,
 a legények vezetője, tánc,

lakodalom felelőse”
 r. vâtaf ~ vâtav
 vatomán fn. „kisbíró” r. vatoman
 verka fn. „lánc rönkök
 összeerősítésére” r. verigă
 vevërica fn. „mókus” r. veverița
 vityil fn. „uradalmi intéző
 (régén)” r. vechil
 vizita fn. „orvosi vizsgálat”
 r. vizită = látogatás, orvosi
 vizsgálat
 vizital ts. ige „megvizsgál
 (beteget)” r. vizita
 virkolics fn. „kísértt”
 r. vircolac ~ vircolic
 vlagyika fn. „püspök” r. vlădică
 vornyk fn. „vőfély” r. vornic
 zahár fn. „cukor” r. zahăr
 zeton fn. „a folyóvíz mélyebb,
 csendesebb, halászatra alkalmas
 ága” r. zăton
 zavor fn. „retesz” r. zăvor
 zila ~ zina fn. „tündér” r. zină
 zükdölögő fn. „birkán levő
 kolomp” r. zurgălău
 zsár fn. „szén, parázs” r. jar
 zsendice fn. „az oltott juhtej
 frissiben felforralt édes savója
 túrójával együtt” r. jintiță
 zsilep mn. „nedves, vizenyős”
 r. jilav
 zsitár fn. „csősz” r. nyj. jitar.

FORRÁSOK

- Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, Kriterion, Bukarest, 1972.
 Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. Válogatott tanulmányok, cikkek, Kriterion, Bukarest, 1970. III. fejezet: A román szókinccshatás vizsgálatához.
 Bárczi Géza: *A magyar szókinccs eredete*. Második, bővített kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1958.
 Sebestyén Ádám: *A bukovinai andrársfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig*, Szekszárd, 1972.
 Dr. Alexi György: *Román nyelvtan*, Budapest, 1920.
 Berényi P. Ilona: *Tájiszavak, babonák stb. Skorenovácrról*, kézirat.
 A 3 székely faluban Matijevics Lajos docenssel közösen és egyedül gyűjtött szövegek.

Kaszás József

**PÁRHUZAMOS ÉS
TÖBBSZÖRÖS NÉVADÁS
ALSÓLENDVA
ÉS KÖRNYÉKE
FÖLDRAJZI NEVEIBEN**

A párhuzamos névadás elméletét és a párhuzamos földrajzi neveknek a településtörténetben való felhasználása módszereit *Kniezsa István* dolgozta ki (A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Bp. 1944. Településtörténeti Tanulmányok 2. sz.). A névtani irodalomban *Kniezsa* tanulmánya előtt tulajdonképpen fordításoknak tartották az olyan helyneveket, amelyek két vagy több nép nyelvében értelmileg megfeleltek egymásnak (i.m. 4—5). E helynévpárok keletkezését úgy magyarázták, hogy a későbbi nép megismervén és megértvén a korábbi nép földrajzi neveit, azokat lefordította, illetőleg saját nyelve szabályai szerint átalakította. *Kniezsa* meggyőző érveléssel bizonyította be ezen állítás tarthatatlanságát, s kifejtette, hogy a magyar *Fehéregyház* (ma Fehértemplom) ~ szerb *Bela Crkva* ~ román *Beserica alba* (vö. *Lipszky*) típusú értelmi egyezések az együttélő népek nyelvében egymástól függetlenül, nagyjából egyidőben, azonos szemlélet alapján jöttek létre. Természetesen figyelmen kívül hagyandók, illetőleg külön tárgyalandók a XIX—XX. században lezajlott hivatalos névváltoztatásokban létrehozott párhuzamosságok (ezeknek ugyanis egészen más a mondanivalója), mint pl. *Gajdobra* > magyar hiv.: *Szépliget*, *Ovca* > magyar hiv.: *Juhos*, *Karavukovo* > magyar hiv.: *Bácsordas* stb. *Kniezsa* idézett tanulmányában inkább csak az elméleti alapvetést végezte el, az elmélet használhatóságát pedig a Kelet-Magyarországra vonatkozó, térbelileg és időbelileg is nagy anyagon, egy hatalmas tanulmányban mutatta meg (Keletmagyarország helynevei: Magyarok és románok Bp. 1943. Szerk.: *Deér József* és *Gáldi László*. I, 111—313).

A *Kniezsa*-tanulmányok megjelenése óta a magyar névtani irodalom meglehetősen egyöntetűséggel az általa megadott értelemmel használta a párhuzamos névadás terminus technicust. Nemrégiben azonban *Inczeji Géza* egy másik jelenségre is ezt a tudományos nyelvi műszót alkalmazta (Adatok a párhuzamos helynévadáshoz: Nyr. LXXXII, 107—9). Szerinte egyetlen nyelven belül is keletkezhetnek párhuzamos nevek, — nem az egyidejű, hanem a különböző szempontú szemlélet alapján. Így például egyszeres párhuzamos névpárnak tartja az ugyanarra a helyre vonatkozó *Szabóhegy* ~ *Halászhegy* neveket „Mindkettő szemlélynévből származik. A párhuzamos nevek a birtoklásban beállott változás folytán keletkeztek.”

A *Kniezsa*- és az *Inczefi*-féle terminus technicus tartalma között azonban lényeges különbségek vannak. A két álláspontban csak annyi a közös, hogy a vizsgált névpárok mindkét esetben ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkoznak. Míg azonban a *kniezsai* kategóriában a névadás két vagy több különböző nyelven azonos (egyidejű) szemlélet alapján történik, addig *Inczefinél* ugyanez egy nyelven belül, különböző szemlélet alapján, és nem egyidejűleg játszódik le. Ez utóbbi esetben tehát — amikor mindkét név él — legfeljebb csak használatbeli párhuzamosságról beszélhetünk. Éppen ezért a terminológiai zűrzavar elkerülése érdekében szükségesnek tartom leszögezni, hogy magam az *Inczefi*-féle kategóriát nem tudom elfogadni s a párhuzamos névadások közé beilleszteni. Felfogásom szerint a párhuzamos névadás legfontosabb jegye az, hogy az *elnevezés azonos szemlélet alapján történik*, akár egy, akár több nyelvben játszódik le e folyamat. Mivel az azonos szemléletnek egyetlen nyelven belül is számos különböző nyelvi megformálási módja lehetséges, ugyanazon nyelvben is lehetnek párhuzamos névpárok (pl. *Velka cesta* ‚nagy út’ ~ *Glavna cesta* ‚főút’: Csentevölgy), de még ezektől is tisztább típusoknak tartom, ha az azonos szemlélet különböző nyelvekben hoz létre egymásnak értelmileg megfelelő neveket (pl. *Temetü* ~ *Pokopališče*: *Kapca* stb.; *Legyelü* ‚legelő’ ~ *Pašnjak*: Gyergyános; *Harang* ~ *Zvon*: Hídvég).

Miután az *Inczefi*-féle *Szabóhegy* ~ *Halászhegy* névpárokat elválasztottuk a párhuzamos névadástól, szükségesnek tartjuk, hogy a névtani irodalomban megkeressük az e jelenségre illő műszót, illetőleg ha ilyen nincs, akkor magunk minősítsük terminus technicusszal ezt a névadási módot.

Kniezsa István a másodikként említett nagy munkájában (Magyarok és románok I, 111—313) olyan földrajzi neveket is tárgyal, amelyek különböző nyelvekben keletkeztek és értelmileg nem felelnek meg egymásnak, de ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkoznak (pl. *Brassó* ~ *Kronstadt*, románul *Braşov*, *Nagyszében* ~ *Hermannstadt*, románul *Cibiu*, *Szászváros* ~ *Broos*, románul *Oraştic* stb.). *Kniezsa* ezt a névadást kettős, illetőleg hármas (stb.) névadásnak hívja. Ezt a műszót magam is megfelelőnek tartom, azonban az elnevezések számának különböző volta miatt e jelenséget inkább *többszörös névadásnak* nevezném. Az *Inczefi*-féle párhuzamos névadás tehát tulajdonképpen ugyanazon nyelven belüli többszörös (a fenti példában kettős) névadás. Vagyis a többszörös névadásnak két nagy csoportja különíthető el: amikor az ugyanarra az objektumra vonatkozó, egymással értelmi kapcsolatban nem levő nevek a) egy nyelven belül, b) két vagy több nyelven keletkeztek.

Az Alsólendváról és környékéről származó földrajzi név-gyűjteményekben a szlovén — horvát és magyar lakosság több évszázados együttélésének és nyelvük egymásrahatásának bizonyítékaként az előbb felsorolt kategóriák, elnevezési módok és névpárok mindegyikére bőséges anyag található. Dolgozatomban alábbi részében előbb a párhuzamos, majd pedig a többszörös névadásra, ezek különféle típusaira mutatok be példákat.

I. PÁRHUZAMOS NÉVADÁS

A korábban kifejtettek alapján e kategórián belül elkülönítjük egymástól a természetes és a mesterséges névadás termékeit. A természetes földrajzi nevek a lakosság, a közösség tevékenységében keletkeznek a nyelvek zavartalan egymás mellett élése során. Ezzel szemben a mesterséges neveket a hatóságok és más jogi személyek adják, általában az államilag szabályozott nyelvhasználatuk szerint. (A természetes és a mesterséges névadás, valamint a közösségi és a hivatalos névhasználat közötti különbségre, továbbá a földrajzi neveknek e két síkon való csoportosítására ld. *Mező András*, *Közösségi név — mesterséges név*: *Nyud-Ért.* 70. sz. 315—20.) Ennek megfelelően Alsólendva és környéke mai névanyagában a szlovén-horvát hivatalos nevek többségben, de találtunk jónéhány magyar nyelvű mesterséges nevet is. Mindezek száma azonban eltörpül a természetes névadásban keletkezett párhuzamos nevek mennyisége mellett.

A) A természetes névadás párhuzamos nevei:

1. *Differenciáló elem nélküli párhuzamos nevek*: Igen gyakran előfordul, hogy a földrajzi objektum köznévi megjelölései minden további egyenítő, differenciáló elem nélkül tulajdonnévvé válnak. A névtani irodalom az efféléket egyrészt földrajzi névi alaprétegnek tartja (vö. *Lőrincze Lajos*, *Földrajzi neveink élete*. A magyar táj- és népismeret könyvtára 9. sz. Bp. 1947. 6—8), másrészt az e típusba tartozó neveket a pusztá alapelemek és Ø fokú megkülönböztető elemek csoportjába sorolja (vö. *Kázmér Miklós*, *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*: *MNyTK.* 95. sz. 6, 70). Gyűjteményem szerint a természeti objektumok megjelölései nem vagy alig váltak úgynevezett műveltségi nevekké (vö. *Lőrincze*: i. m. 14.), ez inkább az ember által készített, épített, átalakított tájrészek megjelölésére jellemző: *Harang* tkp. ‚harangláb’ ~ *Zvon* ‚harang’ (Hídvég, Radamos), *Iskola* ~ *Škola* ‚ua.’ (Kapca, Radamos), *Kápuna* ‚káporna’ ~ *Kapela* ‚ua.’ (Gyertyános, Kapca, Kót, Lakos, Zsitkóc), *Legyelü* ‚jelelő’ ~ *Pašnjak* ‚ua.’ (Gyertyános), *Legyelü* ‚ua.’ ~ *Pašnik* ‚ua.’ (Kámaháza, Lakos), *Állomás* ~ horvát *Kolodvor* ‚pályaudvar’ ~ szlovén *Železniška postaja* ‚vasútállomás’ (hármás párhuzamos név Alsólendván), *Döktér* ~ *Mrlinščäk* ‚ua.’ (Gyertyános), *Temetü* ‚temető’ ~ *Pokopališče* ‚ua.’ (Göntérháza, Gyertyános, Hosszúfalú, Kámaháza, Kapca, Kót, Lakos, Petesháza, Zsitkóc). A temető jelölésére a *Pokopališče* alakon kívül Dobronakon és Hídvégen szlovén-horvát ajkú adatközlőimtől a *Cintor* nevet is hallottam (vö. a latin *cömeterium*-ból való amgyar *cinterem* ‚temetőkert’ köznévvvel!), Radamoson pedig még a *Britóf* az értelmileg megfelelő harmadik név. A további példák: *Templom* ~ *Cérkäv* (Alsólendva, Dobronak), *Vár* ~ *Grad* (Alsólendva), *Vasút* ~ *Železniška proga* ‚ua.’ (uo.), végül a magyar nominativusi *Topola* alaknak Kapcán a prepozíciós *Pri topoli* ‚a topolyánál’ név felel meg.

2. *Differenciáló elem + alapelem szerkezetű nevek*. Ezeknek a párhuzamosságára még több példánk van, az egész gyűjtőterületnek szinte

minden településében előfordul. Itt sem látszik szükségesnek, hogy a természeti és a műveltségi nevekben levő párhuzamos alakokat elkülönítsük egymástól, a differenciálásra inkább az oppozícióban levő névpárok értelmi egyezésének foka mutatkozik alkalmasnak. Eszerint vannak olyan párhuzamosságok, amelyeknek tagjai értelmileg egymásnak pontosan megfelelnek, és vannak olyanok, amelyek a szemlélet azonossága alapján párhuzamai egymásnak, de a névalakok szó szerinti értelme nem teljesen azonos.

2.1. *Az értelmileg egyező párhuzamos nevek:* *Kutna — Pri zdenci* ,ua.'), *Murána ~ Pri Müri* ,ua.' (Kapca; a ragos, névutós és prepozíciós nevekről egy külön dolgozatban részletesen szöveglől), *Ósu-erdü* ,alsó erdő' ~ *Dolnji log* ,ua.', *Fösü-erdü* ,felső erdő' ~ *Gornji log* ,ua.' (Kapca), *Mura-erdü ~ Murska šuma* (Pince), *Fekete-erdü ~ Črni log* ,fekete erdő' (Hosszúfalu, Radamos), *Közbirtokossági-erdü ~ Opčinski log* tkp. ,községi erdő' (Gyertyános). Az utak neveit a magyar névadásban jelzős szerkezettel alkották meg: valamilyen tulajdonságukról, illetőleg arról a földről, településről kapták nevüket, ahová vezetnek. Ugyanezt fejezik ki a szlovén-horvát párhuzamok is, nyelvileg azonban kétféle módon: vagy ezek is jelzős szerkezetűek, vagy pedig prepozíciós formájúak, tehát pl. *Jóseci ut ~ Jošćeka pot* (Zsitkóc), *Kebölei ut ~ Kobilanska pot* (Dobronak), *Döktemeteji ut ~ Mrliška pot* (Hídvég), *Alsó ucca ~ Spodnja ulica*, *Malom ucca ~ Mlinska ulica*, *Szük ucca ~ Oska ulica*, *Vasut ucca ~ Kolodvorska ulica*, *Viz ucca ~ Vodna ulica* (Alsólendva), illetőleg *Kámoházi ut ~ Pot v Kamofci* tkp. ,út Kámaházára' (Radamos), *Kolonijai ut ~ Cesta v Kolonijo* tkp. ,út a Kolóniára' (Petesháza), *Temetü ut ~ Pot prema pokopališču* tkp. ,út a temető felé' (Radamos) stb. Párhuzamos nevek születtek a legkülönbözőbb földrajzi objektumok elnevezésére, pl.: *hidak* nevei: *Majori hid ~ Most pri Marofci*, *Biru higyya ~ Birjov most*, *Kalapincsai hid ~ Na Kalapindži most* (Gyertyános), *Bokonica hid ~ Most na Bukóvnici* (Radamos), *Patak-széri bőrü ~ Bru na potoki* (Dobronak); *víznevek*: *Keböle-patak* tkp., *Kebele községből folyó patak' ~ Kobilski potok* ,ua.' (Alsólendva, Hídvég), *Fekete-jér ~ Črnec* (Alsólendva, Gyertyános); *különböző építmények* nevei: *Kisjárka* tkp. ,kis malom' ~ *Mlinišće* ,ua.' (Dobronak), *Fejjér-kép* tkp. ,fehér színű kereszt, feszület' ~ *Beli križ* (Gyertyános), *Szomi-kérszt ~ Somijev križ* (Zsitkóc), *Rudas körörsztye ~ Rudašov križ* (Kapca), *Norsics-házi-körörszt ~ Križ pri Noršiču* (Radamos), *Templom elütti-körörszt ~ Križ pri Cérkvi* (Dobronak), *Szent János szobra ~ Pil Svetega Janeza* (uo.), *Népomuki Szent János szobra ~ Pil Svetega Janeza* (Alsólendva), *Evangélikus-templom ~ Evangéliška crkva* (uo.); a föld, a határbeli részek nevei: *Majori-tábla ~ Marofsku tabla*, *Közepsü-tábla ~ Srednja tabla* (Hídvég), *Fömér terület ,felmért terület' ~ Razdeljene pašnike* (Gyertyános), *Ósu-ritás ~ Dolnjé krčiči* (Kapca), *Kösségi-lap ~ Opčinska graba* (Gyertyános), *Poppél-szóló ~ Popéličkově gorice* (Alsólendva), *Uj-rét ~ Novi travniki* ,új rétek' (uo.) stb.

2.2. *A csak szemléletben egyező és hasonló párhuzamos nevek.* Ebbe a csoportba az előzőnél jóval kevesebb névpárt sorolhatunk. Közöttük a legjellegzetesebbek a területet átszelő legfontosabb utak nevei. Mivel egykor ezeken a nagyobb, főbb' utakon bonyolódott le a postai forgalom,

és ezek kötik össze a falvakat, a magyar lakosság *Postaut*-nak hívja őket. A szlovén és horvát lakosság számára pedig ezeknek az utaknak az volt a jellegzetessége, hogy a környékbeli egyéb utakhoz viszonyítva sokkal jelentősebbek, s ezért ők *Glavna cesta* 'fő út' és egy ízben (Csentevölgy) *Velka cesta* elnevezéssel illették azokat. *Postaut* ~ *Glavna cesta* névpárt a következő helységeikben jegyeztem föl: Csentevölgy, Gyertyános, Hídvég, Hosszúfalu, Kámaháza, Kapca, Lakos, Radamos és Zsitkóc. Hasonlóan látjuk a szemléletet még néhány névpárban. Így a dobronaki *Mierdünk* névvel szemben a szlovén-horvát *Urbarjarska gozd* 'urbálisták erdeje' más oldalról ugyanazt fejezi ki, mint a magyar név. A gyertyánosi *Kis-Mura* a Mura folyó egyik mellékágára vonatkozik, s szinte szó szerint ugyanezt tartalmazza a neki megfelelő *Od Müre rukav* név. A zsitkóci lakosságnak egy bizonyos földterülethez való, egymástól némileg eltérő viszonyát fejezi ki egy névpár. Az egyik sík szántót magyarul *Zispán-föld*-nek hívják, s a névadás idején nyilván valamely úr ispánjának volt a része. A szlovén-horvát név pedig éppen ezt az urat nevezi meg: *Grofova zemla*, azaz 'grófi föld'. És végül Hídvégen a régi falu közelében keletkezett új telepet a magyar lakosság a leggyakrabban a fióktelepülésre illő *Kolonija* névvel illeti, ezzel szemben a szlovén-horvát lakosság az új telepet a régi faluhoz (*Hídvég* ~ *Mostje*) viszonyító szemlélettel *Novo Mostje*-nek tkp. 'új Hídvég' nevezi. Egyre sűrűbben előfordul az is, hogy ezt a nevet a magyar lakosság is átveszi.

B) A mesterséges névadás párhuzamos nevei

A természetes és mesterséges nevek között mintegy átmenetet alkot néhány földrajzi nevünk, amely ugyan népi adatközlőim nyelvhasználatában fordul elő, de megalkotásuk módja már sokban hasonlít a mesterséges nevekéhez. A népi névadás és a teljes fordítás foka között tapasztalható egy átmeneti állomás, a részleges fordítás fokozata. Az a fokozat, amelyben a kétnyelvű lakosság a nem anyanyelvi névnek az objektumokra közvetlenül utaló s számára érthető köznévi megjelöléseit anyanyelvére teszi át. Vagyis az így létrehozott nevek — a nyelvtudomány más területéről véve indíttatást a terminus technicus megalkotásához — „makaróni neveknek” hívhatók. Makaróni neveket Pince, Zsitkóc és Csentevölgy községekben találtam. Pincén a település mellett épült majort magyarul *Pince-major*-nak hívják, s a szlovén-horvát elnevezők, ismerve a magyar *major* szót, a saját anyanyelvük megfelelő szavával helyettesítve alkották meg a *Pince marof* 'Pince major' nevet. Zsitkócon a *Büköllei-erdő* szlovén megfelelője *Büköle gozd* (az *erdő* = *gozd*), ugyanitt a *Rigányóci-hegy* párja a *Riganjoci gorice*, a *hegy* = *gorice* megfelelés alapján. A fenti példákban az alapelemek helyettesítése történt meg. Csentevölgyből azonban van két névpárunk a differenciáló elemek fordítására is. A *Vizköz* nevű terület két része a méret, kiterjedés szerint differenciálódik a magyar nyelvben *Hosszi-Visz-köz*, *Rövid-Visz-köz* nevekre. Az alaptag, az eredeti, differenciálatlan név a helyi szlovén névkincsben is változatlanul a magyarból átvett *Visköz* maradt, a méret szerint tagolt két területrész szlovén nevét azonban a magyar megkülönböztető jelzők lefordításával alkották meg: *Dugi Visköz*, *Kratki Visköz*.

Vidékünkön magyar és szlovén hivatalos névadás mind a falvak határában, mind pedig az egyetlen város belterületén is előfordul. A határbeli dülők kettős nyelvi elnevezéseit a hatóságnak az a törekvése hozta létre, hogy a helyi birtokjogi ügyekben, továbbá a gazdasági szervezőmunkában lehetővé tegye a tájékozódás egyértelműségét, valamint a hatóságnak és a birtokos lakosságnak az említett ügyekben való kommunikációját. Így aztán az 1957—62 között elkészült hivatalos telekkönyvi térképekre gyakran kerültek egymásnak értelmileg megfelelő magyar — szlovén dülőnevek, Alsólendván pedig a mindenemű tájékozódás szükségszerű megkönnyítésére utcanevet is alkottak.

A mesterséges névadásbeli párhuzamos névpárok száma a természetes keletkezésűeknél kisebb. Ezek részletes feldolgozásával azonban ez alkalommal nem foglalkozom, csupán néhány példát mutatok be belőlük (első helyen a térképre került magyar, majd tilde után a szlovén hivatalos név áll): *Barbarics-rét* ~ *Barbaričev travnik*, *Cserparag* ~ *Čerov prelog*, *Felső erdő* ~ *Gornji log*, *Két árok köze* ~ *Med dvema jarkoma* (Radamos), *Borosznyaki irtás* ~ *Borosnjakov krč*, *Hidegkuti rend* ~ *Pri mrzlem studencu* (Hosszúfalu), *Kelenc kert* ~ *Kelencov vrt*, *Kis erdő* ~ *Mali gozd* (Kapca), *Kopinya irtás* ~ *Kopinjska poseka*, *Tópart* ~ *Breg ob jezeru* (Gyertyános), *Hosszu föld* ~ *Dolge njive*, *Nagy irtás* ~ *Velika poseka*, *Kis rét* ~ *Mali travniki* (Lakos), *Ujhegy* ~ *Novi breg*, *Felső mező* ~ *Gornje njive*, *Mély völgy* ~ *Globoka dolina*, *Muramellék* ~ *Pri Muri* (Alsólendva), *Bánhegy* ~ *Banov breg*, *Csente hegy* ~ *Čentibski breg*, *Felsőmező* ~ *Gorenje polje* (Csentevölgy) *Hosszúföld* ~ *Dolga njiva*, *Legelő* ~ *Pašnik*, *Rácshégy* ~ *Racov breg* (Völgyifalu), *Tó mellék* ~ *Ob jezeru* (Kót) stb.

II. A TÖBBSZÖRÖS NÉVADÁS

A korábban kifejtettek szerint többszörös névadáson az egymástól független tájszemléleten alapuló, ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkozó elnevezéseket értjük. Ilyen földrajzi nevek két vagy több különböző nyelvben és egyetlen nyelvben is keletkezhetnek. Gyűjtőterületemen a többszörös névadás valamennyi esetére van példa.

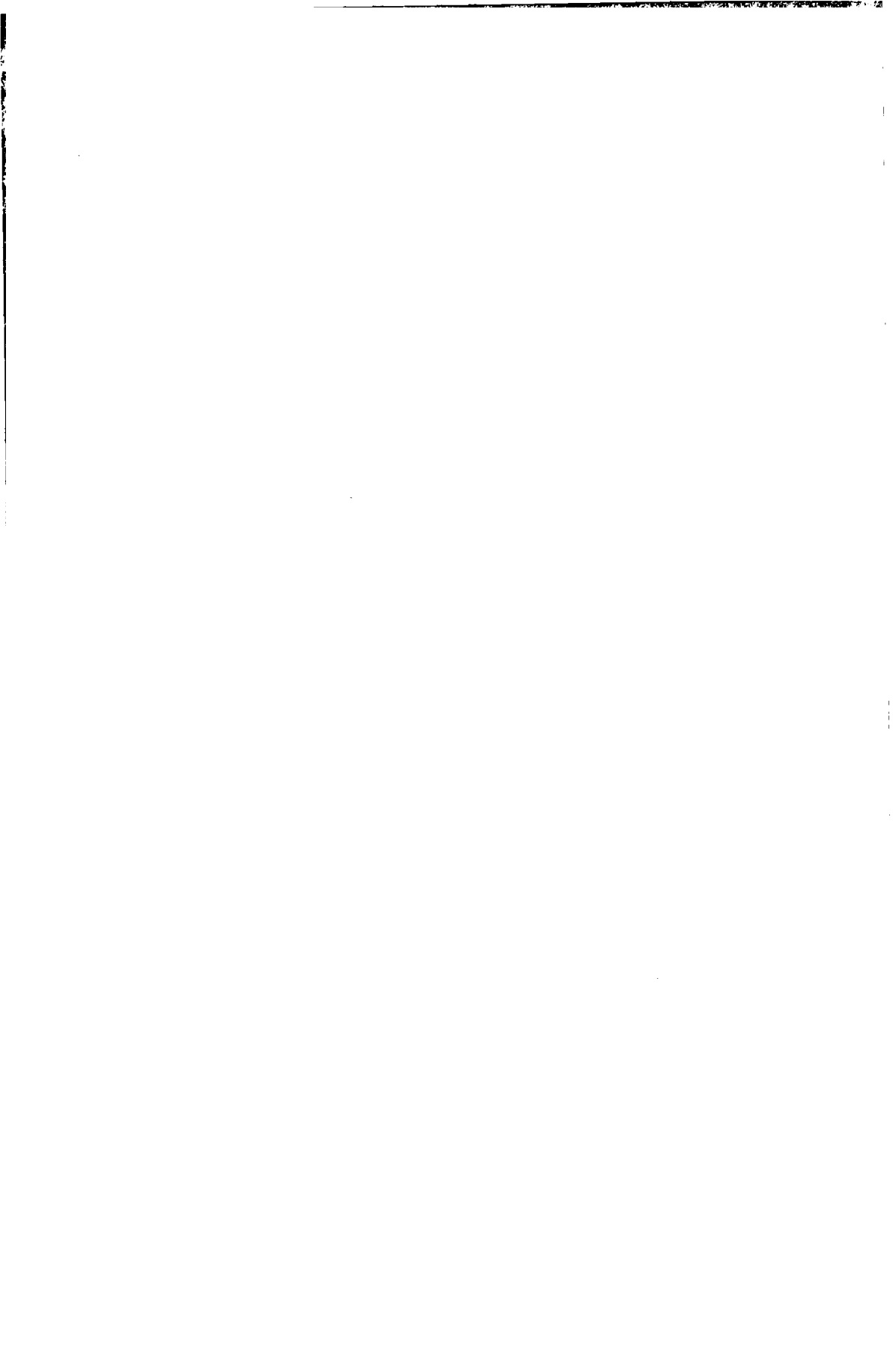
1. *Magyar — szlovén többszörös névadás: Ginya-köz* ~ *Pri Lédavi* (Hosszúfalu): a magyar név a területnek a *Ginya patak*, a szlovén a *Lendva patak* közelében való fekvésére utal. — *Majori ut* ~ *Pot za Staro Mostje* (Hídvég): a magyar név arra utal, hogy az út egykor a *Postaut*-ról a ma már lebontott majorba vezetett, a szlovén pedig arra, hogy a kolóniai lakosok szemlélete szerint tőlük a régi faluba visz az út. — *Lapáci ut* ~ *Fotičeva pot* (uo.): a *Lapác* nevű dülőbe vezet a *Fotič* család háza mellett. — *Szunyog-rét* ~ *Pri karauli* (Kámaháza): Szunyog nevű gazdájáról. A szlovén név a laktanya közelében való fekvésére utal. — *Béda-móna* ~ *Potok pri granici* (uo.): a két név egy patakot jelöl; a magyar eredetileg az egykor rajta állt malomra vonatkozott, a szlovén pedig a pataknak az országhatár mellett való folyására utal. — *Vöröslépi ut* ~ *Vaška cesta* (Zsitkóc): a magyar név arra utal, hogy az út

egy határbeli kereszt felé vezet, a szlovén név ‚a falu útja’ vagy ‚falusi út’ jelentésű. — *Vörös-kép* ~ *Križ pri kovaču* (uo.): a magyar név a kereszt színére, a szlovén pedig a kovácsműhely mellett való fekvésére vonatkozik. — *Telek-szöri-árok* ~ *Školski klanjéc* (Csentevölgy): az *árok* = *klanjéc*, jelentésük ‚horhos, vízmosásban vivő kocsit’, a magyar név azt fejezi ki, hogy az út a Telek-szöri dűlőbe vezet, a szlovén pedig azt, hogy az iskola mellett halad el. — *Tó-parti-tábla* ~ *Njive pri čresnjah* (Petesháza): mindkettő helyzetviszonyító név, a magyar egy egykori tó, a Mura folyó valamikori holt ága közelébe, a szlovén viszont egy néhai cseresznyéshez lokalizálja a szántót. — *Szélösuti-tábla* ~ *Petišofske njive* (Petesháza): a községnek van egy Benice nevű települése, ennek lakói alkották a szlovén nevet, melynek magyar jelentése ‚petesházi földek’, a magyar név a területnek egy fontosabb dűlőút melletti fekvését fejezi ki. — stb.

2. Szlovén — horvát többszörös névadás: *Pri cesti križ* ‚út menti kereszt’ ~ *Beli križ* ‚fehér kereszt’ (Gyertyános); *Blizu hiš* ‚a házak közelében’ ~ *Kučni plac* ‚házhoz tartozó terület’ (Pince); *Carinarnica* ‚vámhivatal’ ~ *Granica* ‚határ’ (Hosszúfalu); *Pri ribniku* ‚a halastónál’ ~ *Pri šumi* ‚az erdőnél’ (Petesháza); *Pri benti* ‚a töltésnél’ ~ *Pri nasipo* ‚ua.’ (Pince) — stb.

3. Magyar többszörös névadás: *Burgyánt* ~ *Rövit-föd* (Bánuta): kiterjedéséről és a rajta növő burjánról; *Kis Jankuk mezzejik* ~ *Teleki-föd* (uo.): gazdájáról és a településhez való fekvéséről; *Lendva-patak* ~ *Nagy-ájás* (Gyertyános): a második név a patak ‚folyó’ szabályozására utal; *Egerfák* ~ *Kisz-sziget-mezzü* (Petesháza): növényzetéről és méretéről; *Gyilkos-tó* ~ *Kövecsős-lik* (uo.): a tóba belefűlladt öt iskolás gyerek, a tó pedig kavicsbányászással keletkezett; *Haranglábna* ~ *Körösztná* (Pince): egymás mellett van a kereszt és a harangláb; *Árendás* ~ *Egrös* ~ *Falu főggye* (Lakos): a növényzet és a tulajdonosi viszony alapján történt hármas névadás; *Kis ucca* ~ *Rövid ucca* ~ *Szent János ucca* (Dobronak): rövid utca, a Szent János szoborhoz vezet; *Gregor-kert* ~ *Lippai-rét* ~ *Tófás* (Kapca): egykori tulajdonosairól és növényzetéről. — stb.

A bemutatott névanyag, a párhuzamos és többszörös névadás vizsgálata nem kevés haszonnal jár a nyelv- és névtudomány számára. Ezen túlmenően azonban azért is rendkívül izgalmas, érdekes és hasznos feladat e munka elvégzése, mert a kutatások során a több évszázada együttélő népek és nyelvek kölcsönös hatására, e hatások bonyolult sokszínűségére derül fény.

Papp György

**A TISZA JUGOSZLÁVIAI
SZAKASZÁNAK
VÍZRAJZI NEVEI
AZ ORSZÁGHATÁRTÓL
ADORJÁNIG**

A víznevek az ember és a táj ósrégi kapcsolatát példázzák, és szinte kezdetektől fogva helyet kaptak az egyre terebélyesedő magyar földrajzi-név-kutatásban is. Az elért eredményeket áttekintve mégis azt kell mondanunk, hogy a szakterület elméleti kérdései nincsenek kellően tisztázva, és a kisebb-nagyobb vízrajzi tájegysége*, névanyaga az onomasztika egyik legkevésbé feltárt szakterülete.

Jelentek meg ugyan ebből a tárgykörből nagyarányú gyűjtemények, de ezek egyrészt az egész magyar nyelvterület¹ vagy egyes országrészeket² felölelő monografikus munkák, amelyek szükségszerűen a legnagyobb egységek: folyamok, folyók, tavak nevének vizsgálatával foglalkoznak, és nyelvi anyagukat tekintve a magyar nyelv határain is túlmutatnak. Másrészt számos kizárólagosan nyelvtörténeti, történelmi-földrajzi tanulmányt említhetünk akár a magyarországi, akár a jugoszláviai szakirodalomban, amelyeknek okiratos forrásaiban számos vízrajzi név fordul elő.

A földrajzi névtudomány nagyjainak elméleti tanulmányaiban, gyűjtéseiben — elég Benkő Lórándot³, Kázmér Miklóst⁴, Inczei Gézá⁵ említeni — szintén gyakran esik szó víznevekről, térszínformákról, határrészekről. A folyók, tavak kisebb tájegységeinek, a szakaszoknak, öblöknek, partalakulatoknak szinkrón névanyagára viszont meglehetősen kevés tanulmányban találhatunk adatot. Ezeknek is egy része népszerecsítő célzatú⁶, vagy elméleti kérdésekkel foglalkozik⁷, és alig egy-két munka tartalmaz egy adott területre vonatkozó teljes adattárát⁸. Jelen tanulmány ez utóbbiakat kívánja gyarapítani.

A VIZSGÁLT TERÜLET ISMERTETÉSE

A gyűjtéseim által felölelt 25-30 folyami kilométernyi szakasz a jugoszláv—magyar országhatártól Adorjánig húzódik, érinti Martonost, Kanizsát, Törökkanizsát, Szánádot és Adorjánt. Bár ezek közül csak Tö-

* Az itt közölt tanulmány egy nagyobb munka része, amelyben Kanizsa község településeinek: Adorján (Nadrljan), Horgos (Horgoš), Kanizsa (Kanjiža), Kishomok (Mali Pesak), Kispiac (Mala Pijaca), Martonos (Martonoš), Orom (Orom), Oromhegyes (Trešnjevac), Tótfalu (Totovo Selo), Völgyes (Doline), Velebit és Zimonić földrajzi neveit dolgozom fel.

rökkanizsa és Adorján igazán a Tiszához orientálódó települések, a Tiszának mégis jelentős szerepe volt az említett települések kialakulásában, lokációjában és gazdasági életében.

A Tisza megjelölt része, mint Fábri Nándor⁹ is megállapítja Zentával kapcsolatban, tipikusan alsószakasz-jellegű. Lössös-iszapos síksági partjai eredetileg vajmi kevés akadályt jelentettek a víz építő-romboló munkájának, amely számos hatalmas kanyart fejlesztett, partokat szaggatott, szigeteket, zátonyokat formált szétszakadó ágai között (Porondok). Meg-megújuló áradásaikor több kilométeresre bővítette vizének határát, feltöltötte medrét (Döglött-Tisza), hogy azután apadáskor végeleáthatatlan nádasokat, mocsarakat, soha ki nem száradó tavakat hagyva maga után teljesen új mederben folytassa útját.

Mindezeknek a szeszélyes változásoknak véget vetettek a múlt század második felében kezdődő folyószabályozási munkálatok, amelyeknek folyamán elvágták a Tiszába ömlő Körös néhány ágát, kanyarokat szeltek át (Ásás, Kisásás, Nagyásás), több kilométernyi folyómedreket tettek feleslegessé (Határi-holt-Tisza). Ugyanakkor felszámolták a halban bővelkedő sok négyzetkilométernyi vízterületet és a feltételezhetően gazdag vízi állat- és növényvilágot, a térszíni jellegzetességeket, amelyeket már csak néhány földrajzi névkövület őriz, a mai medertől több kilométernyire levő tájegységeket jelölve (Csónyikjáró, Kerekító, Fehértó, Gyékénytő, Kárász-Tisza). Az ember közbeavatkozása a gátakkal határt szabott a folyó szeszélyességének, de természetesen nem akadályozhatta meg azt. Így azóta is szakadnak le partok (Szakadékok, Lehögő), és rakodnak le újak (Lelenc), képződnek szigetek (Majomsziget), és az embernek újból és újból kontrolálnia kell ezt a tevékenységet (Kaparás, Kúhánys, Pallák). Az emberi kéz nyomán objektumok, építmények jelentkeznek: zsilipek (Curgó), kikötők (Gőzhajózási állomás, Hajórakodó), nyaralótelepek (Tükörfürdő, Vízitelep) változtatják meg a táj természetes arculatát.

A természeti adottságok alapján tehát nem kell hosszasan bizonygatnunk az itt élő emberek és a táj a vízrajzi nevek kialakulására oly kedvező intenzív kapcsolatát. A Tiszának ezen a tájon is sorsdöntő szerepe volt és van az emberek életében már évezredek óta. Nem véletlenül kezdte Szekeres László erről a vidékről írt régészeti tanulmányát a következő sorokkal: „A Tisza életet adó, építő-romboló, szeszélyes folyó. Dinamikusan méltóságos magatartásával ennek a tájnak örökösen ismétlődő refrénje. Körülötte és vele zajlik, hozzá kapcsolódik a partján élő emberek sorsa, érdekeinek legnagyobb része.”¹⁰ Már ez a tanulmány is bizonyítja, hogy a legősibb korokban kialakultak a halászat kezdetleges formái. A XI. századi írott emlékek, az oklevelek, birtokpercek már a halászat és egyéb vízi foglalkozások virágzásáról tanúskodnak, hiszen a révjog¹¹, a halászati jog¹², sőt a halászok neve¹³ is felbukkan, sőt néhány becses, azóta már teljesen feledésbe merült vízrajzi nevet is megőriztek. Pl.: Kanizsatő¹⁴, Fehértó¹⁵, Kanizsapatak¹⁶ stb.

A Tisza érintett szakaszának hatalmas árterületeit néhány térkép is bizonyítja a korábbi századokból¹⁷, a halászat, a vízi közlekedés, a vízimolnárság virágzásáról pedig egész a török hódoltságig számos adatot

találunk. Ebből pedig egy egész víznévrendszer létezésére is következtethetünk. Sajnos a lakosság folytonosságának megszakadásával felidézhetetlenül eltűnnek.

A GYŰJTÉS MÓDSZERE

Az adott tájegység mikroszemléletén alapuló földrajzi nevek feltárásában a későbbi időkben sem támaszkodhatunk megbízható és adatbő forrásokra. Nem sok segítséget nyújtanak a vízrajzi vagy árszabályozási térképek sem¹⁸, imvel nagy léptékűek, és csak a településneveket tüntetik fel, a részletesebb tájékozódásra pedig számokat és egyéb szimbólumokat használnak. Mindezek híján a gyűjtés csak szinkron jellegű lehet, azaz adatközlőim¹⁹ élőnyelvi közléseire támaszkodhatom. Ők a „vízjáró” emberek, akiknél generációról generációra öröklődött a folyóval való kapcsolat, az a mai öreg halászok, az egykori vízimolnárok, bárkások fiai és unokái.

Ezek a foglalkozások az 1700-as évek második felében történő nagy betelepítésekkor keltek életre, amelyeket már Appel Ede Kanizsáról és vidékéről írt történelmi-gazdasági monográfiájában fontos gazdasági ágakként említ.²⁰ Sőt a később írt monográfiák is ezt hangsúlyozzák.²¹

A tiszai halászat Szegedtől Titelig nagyjából azonos eszközökkel és szervezési formában történt. Gyűjtőterületem határát tehát csak az szabta meg, hogy melyik területeken halászhattak az említett települések (Kanizsa, Martonos, Adorján) halászhajói. Ez az egységesnek mondható nyelvi közösség hozta valamikor létre a névanyag alaprétégét, megfigyelve a térszíni formákat, figyelemmel kísérve azoknak természetes és mesterséges változásait, ráépítve erre az események, saját élményeik maradványait. A halászat hosszú ideig apáról fiúra öröklődött és gyakran járult hozzá a vízimolnárság vagy a folyami hajózás, a bárkás-ság. A bárkások végigjárták kezdetleges hajóikkal a Tiszát Szegedtől Titelig. A halászatnak mint foglalkozásnak két formája létezett, az eszközknek megfelelően: nagyhálós halászat, amelynek központja Kanizsa volt, és szigorú céhszerű rendjéről és munkabeosztásáról volt nevezetes. A főhalász kibérelte a várostól vagy a víztársulattól az egész folyószakaszt, amit azután kiadott kisebb egységekként a zárt csoportokba tömörülő halászoknak. A csoporton belül mindenkinek megvolt az állandó beosztása (pl. a mester, hálóvető, pöckös, csónyikos, első legény, kislaptáros és öreg laptáros).

A halászat egyszerűbb, kevesebb haszonnal járó formája a kishálós halgazdálkodás volt. Ezek az emberek maguknak és egyedül dolgoztak jóval szerényebb eszközeikkel. Ez a két réteg még ma, a foglalkozásszerű halászat teljes eltűnése után is eléggé elkülönül egymástól. Régen külön halászhelyeik, halásztanyáik voltak, amelyeknek rendszerét szigorúan betartották, olyannyira, hogy egyes nevek kutatásakor egykori, kishálós halászok adatközlőim azzal tértek ki a válasz elől, hogy azt csak a nagyhalósok tudhatják.

A Tiszamente iparosodásával ez a folyószakasz is túlszennyeződött, és a halállomány szinte teljesen eltűnt. Ennek következtében az ötvenes

évek elején a folyami halászat is sokat veszített jelentőségéből, és ma már csak két hivatásos halász dolgozik Martonostól Adorjánig, és rajtuk kívül csak néhányan élnek már a régiékből, akiknek segítségével összegyűjtöttem munkám anyagát. A gyűjtés előtt a vízrajzi térképről le-rajzoltam az érintett Tisza-szakasz vázlatos térképét, megjelölve a településeket és tereptárgyakat. Ezek alapján tájékozódva mondták adatközlőim a vízrajzi neveket a folyó folyásának irányában haladva mind a bánáti, mind a bácskai oldalon. Közlésüket a fonetikai hitelesség végett hangszalagra is rögzítettem. A teljes névanyagot alig egy-két adatközlő tudja egymaga felsorolni, ezért minden településről legalább egy adatközlőt kellett találnom. A mostani halászok vagy az egykoriak leszármazottai ma is a Tisza közvetlen közelében laknak, nagyrészt egy helyen, pl. Martonoson a Tank utcában, Kanizsán a Faluban stb. Gondolkodásuk, szokásaik egyformák, és méltán nevezhetjük őket a néprajzi hagyományok legjobb őrzőinek, akik víziregékét, sőt eredeti népmeséket is tudnak.

A DOLGOZAT KÖZLÉSÉNEK MÓDSZERE

Adattáramban szoros betűrendben közlöm az említett Tisza-szakasz vízrajzi neveit, nem véve figyelembe a községek és falvak elképzelt határvonalait, sem pedig azt, hogy bácskai vagy bánáti oldalról van szó. A névcikkekben első helyen a magyar népnyelvi alak és annak fellelhető változatai állnak. Ezt követi a térképszám, majd pedig szögletes zárójelben [] közlöm a köznyelvi formát, amely nem nevezhető hivatalosnak, mivel a hivatalos névadás többnyire szerb-horvát nyelvi anyagú, és ez a terület érdektelen számára. A köznyelvi alak legtöbbször csak hangalakban tér el a népi formától, és csak régebbi hivatalos térképek vagy egyéb források alapján tér el szókincsében is.

Mivel adattáram egy jóval nagyobb terjedelmű gyűjtés része, a ritka előfordulástól függetlenül a földrajzi név szerbhorvát változatát is figyelembe kellett vennem. Ezeket kizárójelben közlöm. Ha a magyar köznyelvi alak megegyezik a népnyelvivel azt (~) jellel jelölöm. Ezután a földrajzi név hol? hová? honnan? kérdéseknek megfelelő mondatrészek következnek. A névmagyarázatban első helyen a tájegység leírása, a második helyen pedig a név eredetének magyarázata következik adatközlőim magyarázata vagy néprajzi elemek alapján. Ezt követi néhány esetben az adott pontra vonatkozó esetleges elpusztult név és a forrásra utaló évszám, valamint a kihalt névre figyelmeztető kereszt (†). Az adattár végén számokkal ellátott két részből álló térkép van, amelyből hozzávetőleges pontossággal megállapítható a jelölt tájrész helye.

Adorjányi görbe, 47 [Adorjáni görbe] (—)

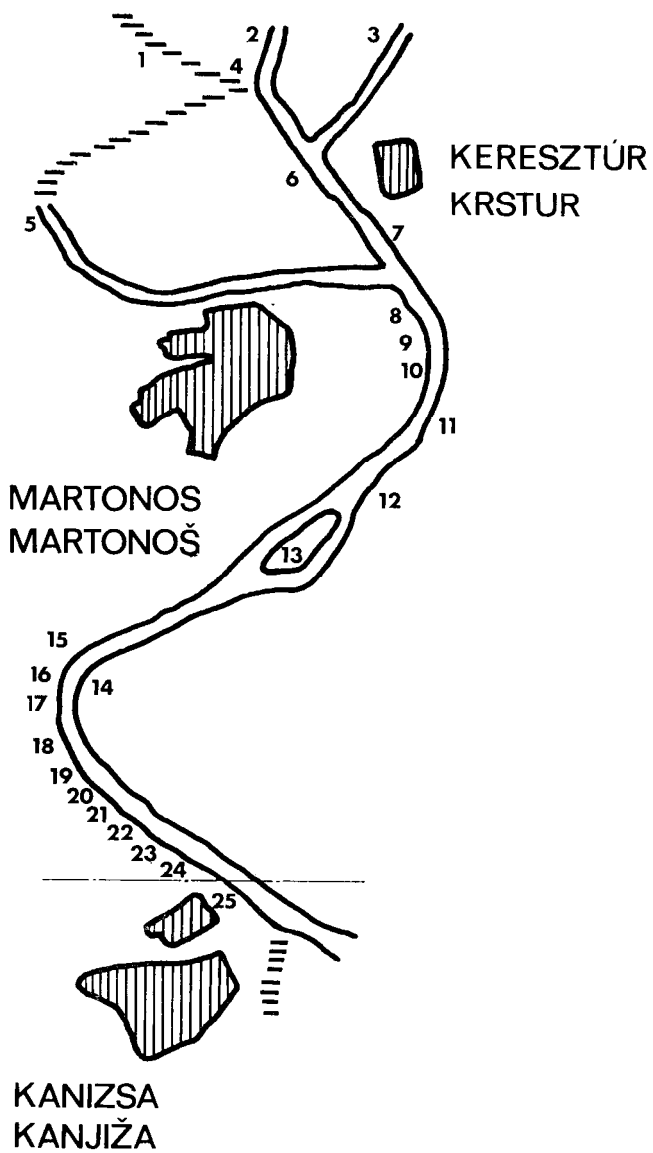
görbébe, -be, -bül

Nagy kiterjedésű folyókanyar.

A kanyar közepén terül el Adorján.

Alsó Tisza-torok, 10 [~] [—]

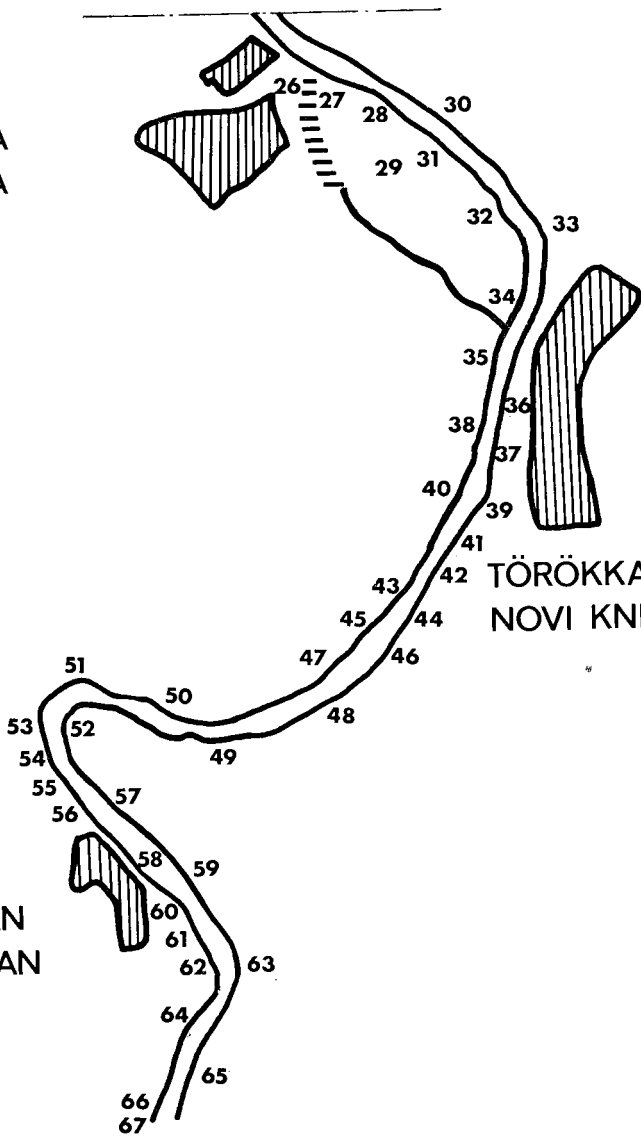
-ná, -hon, -tul

KANIZSA
KANJIŽA

ADORJÁN
NADRLJAN

TÖRÖKKANIZSA
NOVI KNEŽEVAC

Mély partszakadás a Tisza meredek partjában, ahol egy talajvizeket levezető kanális ömlik a folyóba.

A szakadás felső része összehajlik, és így a nyílás torokhoz hasonlít.

Ásás 6, [~], [—] ld. Kisásás, Nagyásás

Ásásba, -ba, -bú

A Tisza egyik mesterségesen kiképzett szakasza.

Az 1800-as évek végén a folyamszabályozás alkalmával itt földmunkálatok folytak a folyó medrében.

Bajér, Bajír 3, [~], [—]

be, -be, -bú

A Tisza holt ágának torkolata Martonosnál.

A névadás eredete ismeretlen. Valószínűleg esemény szolgált alapjául.

Bolondfok, Fok, 58 [Fok], [—]

-ná, -hon, tú

A Papér torkolata Adorjántól északra, amely halban igen gazdag vízfész.

A kiömlő víztől igen nagy örvények keletkeznek, és ez a tény szolgál a név alakjául.

Békás, 33, [~], [—]

-ba, ba, -bú

Enyhén lejtő tagolt partszakasz Kanizsától délre.

Igen sok béka látható a melegebb évszakokban ezen a partrészen.

Bumba, Bumbásék, 61 [Adorjáni zsilip], (Nadrljanska pumpa).

Bumbáná, Bumbásékná, -hon, -tú.

Zsilip és gátórház Adorjántól északra.

A névadás a zsilipre, illetve a zsilipkezelő gátőrrre vonatkozik.

Csikós, 35, [~], [~].

-ná, -hon, -tú

Rövid partszakasz Törökkanizsával szemben a Bácskai oldalon.

Eredetileg kijelölt halász hely volt, ahol Csikós Vilmos halászott leggyakrabban.

Csurgó, Csurgó ajja, 16, [Csurgó alja], (Martonoška pumpa).

csurgóná, ajjáná, -hon, -tú

A talajvizet levezető csatornarendszer zsilipje Martonosnál.

A folyó szintje az év legnagyobb részében alacsonyabban van a ki-vezetőcsőtől, amelyen „csurog le” a víz.

Döglött-Tisza, 26, [Holt-Tisza], (Mrtva Tisa).

-ba, -ba, -bú

Ma már csak időszakosan megtelt egykori folyómeder Kanizsánál, amely a mai mederrel együtt alkotta a Nagy szigetet.

Neve a mostani főággal való összehasonlításból származik.

- Dudó, Dutó, Dutó ajja, 40, [Dudó-tanya], (Dudov salaš)
 Dudóná, Dutó ajján, -hon, -tu
 Rövid partszakasz Szanád irányában.
 A Tiszához igen közel egy szállástömb fekszik, amelynek tulajdonosáról nevezték el a partszakaszt.
- Dunnás, 23, [~], (—),
 -n, -ra, -rú
 Folyószakasz Kanizsa északnyugati városrészénél.
 Nr. A Tisza itt nagyon közel van a házakhoz, így magas vízállás esetén „még a dunnák is látszanak a zablakokon keresztül”.
- Falu ajja, Obilići faluajja, 31, [Falu alja], (Obilićevo).
 Ajján, -ra, -ru
 Törökkanizsa déli városrészének megfelelő szakasz.
 Az egykor külön faluként szereplő Obilićevo (Józseffelva) szolgált a név alapjául.
- Fok, Bolondfok
- Felső Tiszatorok, 9, vö. Alsó Tiszatorok
 Az alsó Tiszatoroktól északra található másik partbemélyedés.
- Gátak, 7, [~], (Dolma).
 -ná, -hon, -tú
 Hosszabb partoldal Martonos közelében.
 Meredeken kiképzett védőrendszer a partomlás megakadályozására, amely néhány megszakítással bár, de összefüggő gátrendszert alkot.
- Gátsarok, 36, [~], (—)
 -ná, -hon, -tú
 A part egy rövid része Törökkanizsa alatt.
 A védőgát éles kiszögélése a Tisza felé, amely a folyóról is látható.
- Gibraltár, Gibraltár ajja, 27, [~], (—)
 -ná, -ajján, -hon, -tú
 A bánáti partvonal magasan kiemelkedő, meredek része Kanizsával szemben, amely alatt a Tisza medre igen keskeny és mély, főleg amikor a kanizsai oldalon homokzátonyok (Porondok) képződnek.
 A név kialakulása részben tréfás motivációjú, mivel az eredeti földrajzi fogalommal összehasonlítva született.
- Hajórakodó, Naftások, 50, [Kikötő], (Nadrljansko pristanište).
 -ná, -hon, -tú
 Adorjántól északra fekvő öbölszerűen kiképzett partrész.
 Már régebben is kihasználták a különböző anyagokat szállító teherhajók kikötésére.
- Határi-Hótt-Tisza, Kárász-Tisza, 1, [Határi-holt-Tisza], (Granična mrtva Tisa).
 Közvetlenül a Jugoszlávia—Magyarország országhatárnál húzódó egykori folyómeder, amely a szabályozás előtt egész Horgos határáig

húzódott. A Nagyásás később kiiktatta ezt a szakaszt.
Nevét a többi holtághoz viszonyítva kapta.

Hótt-Tisza, 4, [Holt-Tisza], (Martonoška mrtva Tisa).

Egész Martonosig benyúló holtág, amelyet az Ásás tett feleslegessé.
Neve az élő ággal való összehasonlításból ered.

Jancsicsok, Jancsicsok ajja, 52, [Jančić szállások], (Jančičevi salaši).

-ná, Jancsicsok ajján, -hon, -tul

Rövid folyószakasz Adorjántól délre a bánáti oldalon.

A Tiszához igen közel, a Jančić család tanyája található.

Jelzőlámpa, Pislogó, 46, [~], (Signalna lampa).

-ná, -hon, -tul

A 140. folyami kilométernél található jelzőberendezés az adorjányi kanyarban.

Neve funkciójából következik.

Joca, 39, [~], (—)

-ná, -hon, -tú

Halban bővelkedő halászhely Törökkanizsa és Adorján között.

Kanizsán gyakori a szláv hatást mutató Joca becenév (József).

A földrajzi név egy ma már ismeretlen halászra utal.

Kanizsa ajja, Kanizsai víz, 23, [Kanizsa alja], (—).

Kanizsa területének megfelelő folyószakasz.

Ezt a nevet a más településekről való halászok használták saját falujukhoz, községükhöz viszonyítva.

Kaparás, 57, [~], (—).

-ba, -ba, -bul

Szanád fekvésének megfelelő hosszú folyószakasz, amelyben mélyítési munkálatokat végeztek.

A földrajzi név a géppel végzett munka emlékét őrizte meg.

Kárász-Tisza, Határi-hótt-Tisza,

Felszámolása előtt a horgosi Kárász gróf birtokait is érintette.

Katré, Katrés, Katrésarok, 55, [~], (—).

-ba, -katrésba, katrésarokba, -ba, -bul

Éles beszélés a bácskai partvonalba, amely áradáskor felfogja a folyó hordalékát.

A név egy ritkán és kis körben használt nyelvjárási szót őrzött meg alakjában.

Ez a *katré*, amely szófajilag gyűjtőnév, és mindazt jelöli, amit a folyó áradáskor magával hoz (lémentem a Tiszára, hát a ladik tele van mindenféle katréval).

Kisásás, 59, [Szanádi ásás], (—).

Szanádtól északra fekvő folyómeder.

Vö. Nagyásás.

Kisdudás, Dudások, 37, [~], (—).

-ba, -ba, -bul

Az Adorjántól északra lévő folyókanyar egy meghatározott pontja. A földrajzi név a század eleji gőzhajó forgalom idején keletkezett. Ezen a ponton jelzőlámpa volt és a hajók itt adtak először jelet (dudáltak) a törökkanizsai révészeknek, hogy a kompkötelet le kell engedniük.

Kisgörbe, 30, [~], (Mala krivina).

A kanizsai strandtól délre eső rövidtávú kanyar.

Nevét a többi folyókanyarral való összehasonlítás alapján kapta.

Kisporond, Kissziget, 36, [~], (Malo ostrvo).

-ná, -hon, -tul

Alacsony vízállás alkalmával eltűnő homokzátony Adorján közelében, amely időnként nagyobb szigetet alkot.

Nevét a Nagyporondhoz viszonyítva kapta.

Kisszirt, Kisszirt ajja, Lukastető, 2, [~], (Malo brdo).

ajján, -ben, -tú

A Határi holt-Tisza és a Holt-Tisza torkolata közti rövid part.

Mintegy 8 méterre kiemelkedő löszös partszelvény, amely sziklákhöz hasonlít.

Kopraló, Kopraló ajja, Kopralósarok, 54, [Kopraló alja], (—).

kopralóba, kopralósarokba, kopralóajján, -ba, -ra, -bul, -rul.

Élesszögű bemélyedés a bácskai oldalon Adorján és Zenta határrészében.

Nr. Tulajdonképpen az a Kopraló úgy lett elnevezve Kopralónak, hogy vót egy halász abba az időbe. Hát nagyon szerette így a fészkezt. Meglátta itt áradáskó, hogy egy kácsa ül a tojásokon fönt olyan lenyakatt fűzfán. Hát elgondóta, hogy majd emén, leveszi a tojást, de efelejtötte a ladikot megkötni. Főment a fára. Csakhogy nagy víz vót, oszt evitte a ladikot. Eccő mikó mán a kácsa meg van fogva, mán amott a ladik!

Hát sehova se bírj menni. Három napig ott vót a fán, mire mönt ara valaki. Hát azt mondják neki:

— Jó kikoplatad magad?

— Hát — aszt mongya, — haggyátok, ki!

Osztán így eneveték eszt a helyet Kopralónak.

Középső, Középső föle, 25, [~], (—).

Középsőbe, Középső fölín, -be, -re, -bul, -rű

A Nagysziget északi partrésze, ahol a Holtág elválík a főmedertől.

A Körös valamikori torkolata feletti partszakasz ez valójában, amely valamikor halban igen gazdag volt.

Középső, Középső föle, 25, [~], (—).

A Nagysziget déli részének partszakasza, ahol a folyó holtága ismét találkozik a főmederrel.

Rövid partrész.

Langó, Langóvíz, 58, [~], (—).

-né, -hön, -tü

Egykori halászhely, amely nevét egyik adorjáni halásztól kapta, aki gyakran halászott itt.

Libastrand, 38, [~], (—)

-en, -ra, -rú

Obilićevo (Józseffalva) alatti partszakasz.

A közeli lakosok ide terelik ki libáikat és már messziről fehérlik az egész part.

Lehögő, 62, [~] (—)

Adorján közvetlen közelében levő meredek partrés.

A víz sodrása állandóan szaggatja a partot, vagy ahogyan az adorjániak mondják elehőgi a víz a partunkat.

Kúhányás, 42, [Köhányás], (—)

-ná, -hon, -tul

Mesterségesen kialakított partoldal.

A partoldalt palakövel rögzítették, amelyet uszályokról hánytak le.

Lelenc, Lölönc, 49, [~], (—)

-né, -hon, -tú

A bánáti part enyhén ereszkedő része, ahol a Lehegőtől elhordott iszap rakódik le.

Nr. Az anya is néha jobban szereti a lelencgyereket mint a sajátját.

A Tisza túlünk elehőgi a földet, amoda meg ehorgya.

Limány, Limán, 45, [~], (Limán)

-ba, -ba, -bul

Adorjántól északra fekvő bácskai partrés.

Laza talajú, mocsaras és igen nehezen megközelíthető terület, nevét erről a tulajdonságáról kapta.

Majomsziget, 13, [~], (Martonoško ostrvo)

-né, -hon, -tül

Martonossal egyirányban lévő igen nagy kiterjedésű sziget, amely az 1940. években tűnt elő a folyóból. Alapját néhány fennakadt fátörzs képezte.

Névadói nem a halászok voltak, hanem a kanizsai kirándulók. A névben érezhető a tréfás motiváció, de eredete nem állapítható meg teljes bizonyossággal.

Melegvíz, 20, [~], (Mlinska voda)

A kanizsai malom alatt húzódó folyószakasz.

Az 1950-es évekig a búzát mosással tisztították meg a különböző szennyeződésektől.

A búzamosó langyos vize itt folyt a Tiszába gabonahulladékkal együtt, amely rengeteg halat csalogatott erre a részre.

- Méjvíz, 56, [Mélyvíz], (—)
 Adorjántól északra levő folyórész.
 Medre hirtelen mélyül, vize igen örvénylő.
- Naftások, Hajórakodó
- Nagyásás, 2, [~], (—)
 A Határi-hótt-Tiszát átvágó mesterséges folyómeder Martonostól északra.
 A többi mesterséges mederhez képest igen hosszú.
- Nagydudás, 44, [~], (—)
 A Kanizsa—Törökkanizsai rév közelében lévő kanyar.
 Itt adták le a gőzhajók második, figyelmeztető jelzésüket a révéseknek.
- Nagygörbe, 16, [~], (—)
 Kanizsa és Martonos közötti, a halászok által ismert folyószakasz kanyara.
- Nagylimány, Nagylimán, 43, [~], (Veliki liman)
 A limánnyal szemben lévő bánáti partszakasz.
 Vö. Limány
- Nagyporond, Porondok, 24, [Zátonyok], (Grebeni)
 Kanizsa és Törökkanizsa között húzódó mintegy 2 km-es homokzátony-vonulat, amely nyáron összefüggő szigetet, sőt félszigetet alkot, Neve a kisporondhoz viszonyítva alakult ki.
- Nagysziget, Sziget, 28, [~], (Veliko ostrvo)
 A Tisza két ága által egykor teljesen körülrzárt terület, amely ma már csak nagy áradások idején válik szigetté.
 Az 1800-as években alacsonyabb részein halastavakat is béreltek a halászok.
 Vö. Kissziget
- Nagyszirt, Palákná, 13, Nagyszirt, (Belo brdo)
 -né, -hön, -tül
 Meredek, 8 méter magas löszpart a Nagykanizsa bácskai oldalán.
 Vö. Kisszirt.
 Tört. Belo brdo²² †.
- Obilityi falu ajja, Falu ajja
- Ökörítató, 41, [~], (—)
 -ba, -ba, -bul
 Enyhén ereszkedő rövid partszakasz.
 Aszályos években Kanizsa község jegyzőkönyvei szerint az ökör-csorda legelőjét Adorján árterületeként jelölték ki. Innen a Tiszára terelték az állatokat itatni.
 A meredek partok között csak ez a hely felelt meg a célnak.

Örvény, Örviny, 47, [~], (—)

-be, -be, -bül

Az adorjányi görbe egy része.

A víz ezen a szakaszon a folyással ellentétes irányban halad, a közepén pedig egynéhány hatalmas örvény képződik.

Palákná, Nagyszirt

A Nagyszirt aljára palakövet hordtak, hogy védjék a partot.

A név nominatívusi alakban nem használatos.

Pikler rompa, Pikler rompája, 8 [Martonosi rámpa], (Martonoška rampa)

ajján, ajjára, ajjárú

Martonostól délre fekvő szakasz, ahonnan a tiszai gát feljárójának rámpája látszik.

A rámpa közelében volt egy tanya, a földrajzi névben ennek tulajdonosa szerepel névadóként.

Pilóták, 19, [~], (Plotovi)

-ná, -hon, -tul

Partszakasz a kanizsai egykori gőzhajóállomás közelében.

Valamikor vízbevert cölöpök álltak ezen a helyen, amelyek a hajófeljáró hídját tartották.

A név alakjában a szerbhorvát plot ‚cölöp‘ szót őrzi.

Pislogó, Jelzőlámpa

A jelzés technikája adott támpontot a megfigyelésre és az ötletes elnevezésre.

Proválíja, 53, [~], (Provalija)

-ná, -hon, -tú

Meredek part Adorjántól délre.

A névben a Provalija ‚szakadék‘ szerbhorvát szó szerepel.

Ré, Rév, 31, Törökkanizsa, -kanizsai rév (skela)

-né, -hön, -tül

A nemrég megszűnt kompjárat helyett Törökkanizsa alatt, amely már évszázadok óta fennáll.

Ré ajja, 32, [Rév ajja], (—)

A Révtől délre fekvő öböl és halászhely.

Röngök, 21, [Rönkök], (Klade)

-né, -hon, -tül

A kanizsai „Petar Drapšin” Faipari Vállalat anyagtarolója a Tiszán. A hajóval szállított fatörzseket, rönköket a vízbe görgetik és a víz színén állnak drótkötéllel körülkerítve, míg fel nem szállítják őket.

Sárkány, 6, [~], (—)

-ba, -ba, -bul

Martonossal szemben lévő folyószakasz.

A névben egykori bérlőjének, egy halásznak családneve szerepel.

Sebes, Sebessarok, 59, [~], (—)

-be, -be, -bül

Az Örvénnyel szemben lévő vízszakasz. Az elkeskenyedő mély mederben igen gyorsan folyik a víz.

Sipkás, 16, [~], (—)

-ba, -ba, -bul

A Nagygörbében levő bácskai partrész. Még 4—5 évvel ezelőtt is néhány hatalmas nyárfa állt a magas parton, amelyeknek subasapka alakú koronája már Kanizsánál is látszott. Ez szolgált a névadás alapjául.

Silajc, [Kanizsai csurgó], 17, kanjiška pumpa

-ná, -hon, -tú

A talajvizet összegyűjtő csatornarendszer zsilipje Kanizsa és Martonos határán.

A zsilip az Osztrák—Magyar Monarchia idején épült és német hatást tükröző neve máig is megmaradt, valószínűleg azért, hogy megkülönböztesse ezt az objektumot a Martonosítól.

Stég, Sték, 18, [Sték], (Štek)

Stég alatt, aljára, alján,

A múlt században létesült gőzhajóállomás irodaháza volt ebben az épületben. Maga az épület ma lakóház.

Ma élő elnevezés alapjául a szerbhorvát štek szó szerepelt.

Gőzhajóállomás, † 23

Szakadékos, 48, [~], (—)

-ba, -ba, -bul

Vö. Proválíja, partszakasz Adorjánánál, amely helyzete szerint nem egyenlő a Provalijával.

Szarapka, 51, [~], (—)

-ba, -ba, -bú

Hosszabb partszakasz Adorjántól délre.

Ez a halászhely elnevezésében egy valamikor halászcsalád nevét hordozza.

Sziget, Nagysziget

Sziget fara, Sziget

faráná, -hon, -tú

A Nagysziget déli kerek végződése, azaz Kanizsától számítva a leg-távolabbi rész.

Sziget óra, 27, [Sziget orra], (—)

Óráná, -hon, -tul

A Nagysziget északi, elkeskenyedő vége. Neve valószínűleg a megfelelő testrésszel való összehasonlításból ered.

Turi, Túri, 8, [~], (—)

-ba, -ba, -bul

Partszakasz a Majomszigettel szemben a bánáti oldalon.

A névadás alapja a halászhely egykori bérlőjének családnéve.

Tükörfürdő, 22, [~], (—)

-né, -hon, -tül

Partrész Kanizsa alatt. 1945-ig Strandfürdő volt ezen a helyen, amely hajón volt kiépítve.

Az elnevezés eredetileg a Strandfürdőre vonatkozott.

Zátony, 17, [~], (grebeni)

-na, -hon, -tul

A Nagygörbe bánáti oldala. Nyáron félszigetszerű zátonyok látszanak ki a vízből.

A VÍZNEVEK NYELVTANI ÉS SZERKEZETI SAJÁTOSSÁGAI

Észak-Bácska nyelvjárásilag igen heterogén összetételű és szinte településként változó képet nyújt. Ez kifejezésre jut a földrajzi nevek hangtani és alaktani vonásaiban is, erre már Penavin Olga is utalt Észak-Bácska földrajzi neveivel²⁴ kapcsolatban. A viszonylag kis számú víznév anyagból tehát inkább közös vonásokat lehet kiemelni, nem pedig törvényszerűségeket.

1. A víznevek magánhangzóinál kiemelhetjük a főleg Adorjánon jelentkező ő-zést: Lölönc, Lehögő. Emellett azonban az e-ző névpárok is megmaradtak: Lelenc, Lehegő. Néhány példát az í-zésre is találhatunk: Bajír, Örvíny. Jelentkezik a zártabbá válás: Csurgó, Kűhányás. A rövidülés: Túri ~ Turi és egyéb jelenségek: Sipkás.

A mássalhangzók fonéma állományára jellemző a szóvégi palatalizáció: Adorjányi görbe, Limány, Nagy Limány, amely néha a szó belsőjében is előfordul: Martonyosi komp. Előfordul a váratlan helyzetekben bekövetkező zöngésülés vagy zöngétlenedés a köznevektől és egyéb szófajoktól eltérő sajátága:

Pumpa, Pumpásék
Rönkök

Bumba, Bumbásék
Röngök

Ezekre a jelenségekre magyarázatot sem lehet találni, míg a Stég ~ Sték, Dutó ~ Dudó nevek esetében valószínűleg a szerbhorvát alak bizonytalan megfigyelése és átvétele a magyarázat.

2. A tiszai víznevek egyaránt tartalmaznak egyelemű (Fok, Turi, Katré), többelemű és összetett (Nagy Ásás, Kis Szirt Bajir), illetve többszörösen összetett (Határi-Hótt-Tisza) neveket, amelyekben a földrajzi köznévből álló alapelem mellett egy vagy több megkülönböztető elem is jelen van.

3. Az egytagú vízrajzi nevek lehetnek köznevek, amelyek a táj állapotára, jellegzetességeire (Békás, Limány), változásaira (Ásás) utalnak, és tulajdonnevek, amelyek családnévként, becenévként, amelyek a halász-helyek egykori birtokviszonyait örökítették meg (Langó, Csikós, Turi, Joca). A szótöveknél a többalakúság egyidejű jelenlétét figyelhetjük meg, pl. Rév, de szóösszetételben rövidülve Réajja alakban használatos.

4. A szótövek és képzett alakjaik párhuzamos használatában még nagyobb ingadozásokat találunk, egyetlen adatközlőnél is: Katré, Katrés, sőt a harmadik névváltozatként szóösszetétel is jelentkezik: Katré-ajja.

A többelemű vagy összetett víznevek állhatnak tulajdonnevekből (Kárász-Tisza), tulajdonnév földrajzi köznévként (Langóvíz), megkülönböztető elemből és földrajzi tulajdonnévből (Hótt-Tisza), illetve megkülönböztető elemből és földrajzi köznévből (Nagy Ásás). Szerkezeti szempontból a nagyságra, helyzetre, minőségre utaló minőségjelzős kapcsolatok dominálnak: Alsó-Tiszatorok, Kutra-Főle, Mélyvíz, Nagydu-dás), de találhatunk példát a birtokosjelzős viszonyokra is (Falu-Ajja, Kanizsa-Ajja, Sziget-Fara), sőt előfordul a tárgyias alárendelt szóösszetétel is: Ökörítató.

5. A névalkotó képzők lehetnek deverbálisak, mint a folyamatos melléknévi igenév főnévi funkciójú -ó, -ő képzős származéka (Csurgó, Hajórakodó, Lehegő, Pislogó), vagy az -ás, -és főnévképzője (Bumbás, Kaparás, Kúhanyás). A denominális képzők közül leggyakoribb az -s: Katrés, Sipkás, Szakadékos.

6. Szótövekben és képzett szavakban is jelentkezik a -k, többesjel: Palák, Röngök, Naftások, Jancsicsok. Jelentése mindig a valóságos viszonyoknak megfelelő, mivel a névadó tényezőből általában több van.

7. A vízrajzi nevek viszonyításában, illetve mondatrészes ragjaiban egyrészt nyelvjárási jellegzetességek tapasztalhatók: A -ban, -ben helyett -ba, -be, a -nál, -nél helyett: -ná, -né, a ,höz, -hez, -hoz helyett: -hön, -hen, -hon stb., amely az utolsó mássalhangzó eltűnéséből ered. Ettől sokkal érdekesebb a folyóhoz kötöttség tájékozódási szemlélete, amely eltér a vidék általános nyelvhasználatától is. A kanizsaiak a Szigetbe mennek, vagy a Szigetbe vannak, vagy a Majomszigetre mennek kirándulni, addig a halászok nyelvhasználatában kizárólag a Szigetné, a Majomszigethön alakok élnek.

8. A névanyag szókinccse néhány kivételtől eltekintve magyar eredetű, mivel a halászok és egyéb vízi foglalkozásokat űző emberek hagyományosan magyarok voltak, tehát a neveket is homogén nyelvközösség hozta létre és őrizte a mai napig. A nevek anyagában találhatunk alakszerinti tájszót (Sipkás), jelentés szerinti tájszót (Döglött-Tisza) és tulajdonképpeni tájszót (Katrés).

A folyamatos szerbhorvát—magyar nyelvi kölcsönhatás hagyott ugyan nyomot a legrégebbi neveknél is (Belo Brdo ~ Belo Berdo), amit csak fokozott a mesterséges névadás (Plotovi — Pilóták, Provalija), de ezek a nevek hangtani anyagukban többé-kevésbé magyarrá asszimilálódtak (Proválíja) és sok esetben a tájrészek differenciálódásának következményei, pl. mást jelöl a szakadék jelentésű Provalija és ismét mást a Szakadékok. Néhány szerbhorvát eredetű családnév is beépült a név-

anyagba, de inkább a névadás motivációjaként, tájékozódási pontot jelölve: Dudov salaš, Dudó, Jančičev salaš, Jancsicok.

A szerbhorvát megfélelések legtöbb esetben hiányzanak (Békás, Koplaló), vagy azonos szemléletű tükörfordítások (Zátonyok — Grebeni, Kisgörbe — Mala krivulja). Csak néhány esetben találunk eltérő szemléletű névváltozatot:

Nagyszirt — Belo brdo ‚Fehér hegy‘
Melegvíz — Mlinska voda ‚Malomvíz‘
Rév — Skela ‚Komp‘

Az építmények, objektumok nevében német eredetű szavak is előfordulnak: Slajc, Sték.

A VÍZNEVEK JELENTÉSTANA ÉS TIPOLÓGIÁJA

A víznevek rendszerében a névélettani tipizálás szűkebb körben ugyan, de azonos csoportosításokat eredményez, amelyek a földrajzi nevek szakirodalmában kialakultak. A névanyag természeti nevekre és műveltségi nevekre osztható, felépítésében pedig földrajzi köznevek, illetve egyéb alapelemek és meghatározó, ritkán másodlagos meghatározó elemek vesznek részt.

A. TERMÉSZETI NEVEK

1. Alakot, nagyságot kifejező nevek.

Alapelemek: görbe (2) ‚folyókanyar‘, sarok (4) ‚a folyó élesszögű öble vagy a part éles kiszögellése‘. Szakadékos (1) ‚meredek part‘, tető (1) ‚a víz fölé hajló part‘, torok (2) ‚esővíz által kialakított lyuk a meredek partoldalban‘.

Meghatározó elemek: Kisgörbe, Nagygörbe, Lukastető.

2. Testrészekből alakult nevek.

Alapelemek: orr (1) ‚a sziget felső része‘, far (1) ‚a sziget hátsó része‘.

Meghatározó elemek: Sziget orra, Sziget fara.

3. Helyzetviszonyító nevek.

Alapelemek: ajj (7), valamely megjelölt tájrész alatti folyószakasz (2), föl (2) ‚a főággal találkozó holt ág vagy patak torkolata feletti szakasz‘.

Meghatározó elemek: Faluajja, Kanizs aajja, Középső föle, Kurta föle.

4. A víz és partrész természetére, minőségére vonatkozó nevek.

Alapelemek: Fok (1) ‚a folyóba ömlő patak torkolati része‘, Limány (2) ‚sáros partszakasz‘, Örvény (1) ‚Porond‘ ‚(1) homoksziget‘, Sáros (1), szirt (2) ‚löszös, agyagos meredek part‘, víz (2) ‚a folyónak a környezettől eltérő tulajdonságú része‘.

Meghatározó elemek: Nagyporond, Nagyylimány, Mélyvíz, Melegvíz, Sebessarok, Nagyszirt.

5. *Állatvilággal kapcsolatos nevek.*
Alapelemek: Békás (1) ,partrész, ahol igen sok béka van'.
Meghatározó elem: nem fordul elő.
6. *Asszociációval létrejött nevek.*
Alapelem: Gibraltár, Lehögő, Lelenc.
Meghatározó elem: Bolondfok, Majomsziget.

B. MŰVELTSÉGI NEVEK

1. *Állattartás.*
Alapelem: Itató (1) ,a folyó egy része, ahol az állatokat itatták'.
Meghatározó elem: Ökörítató, Libastrand.
2. *A halászattal kapcsolatos nevek.*
Alapelem: Viz (1), a folyó meghatározott része, amelyet egy-egy halász bérelt.
Megkülönböztető elem: A már puszta családnévként fennmaradt élő víznevek meghatározó elemként szerepeltek, ám később önállósultak: Csikós, Sárkány, Szarapka, Turi.
3. *Ipar és egyéb foglalkozások.*
Alapelem: Bumbásék, Naftások, Röngök.
Meghatározó elem nincs.
4. *A folyószabályozással kapcsolatos nevek.*
Alapelemek: Ásás (3) ,a kanyart átvágó új meder', Csurgó (1) ,csatornarendszer zsilipje', Hányás (1) ,kővel borított partrész', Kaparás (1) ,mesterségesen formált part vagy meder', Gátak (1), Slajc (1) ,zsilip'.
Meghatározó elemek: Kisásás, Kúhányás, Gátsarok.
5. *Közlekedéssel kapcsolatos nevek.*
Alapelemek: Dudás (2) ,az a hely, ahol a hajóknak jelezniök kell', Pilóták (1) ,Cölöpépítmény a vízben', Pislogó (1) ,fényjelzés', Rakodó (1) ,berakodásra alkalmas hely'.
Meghatározó elemek: Kisdudás, Nagydudás, Jelzőlámpa, Réajja.
6. *Településekkel és létesítményekkel kapcsolatos nevek.*
Alapelemek: Jancsicsok, Dudó.
Meghatározó elemek: Tükörfürdő, Kanizsa ajja.
Másodlagos meghatározó elem: Obilityi faluajja.
7. *Birtokviszonyt kifejező nevek.*
Alapelemként nem fordul elő. Meghatározó elem: Kárász-Tisza.
8. *Eseménynevek.*
Alapelem: Koplaló.
Meghatározó elemként: Koplalósarok.
9. *Asszociációval létrejött nevek.*
Alapelem: Dunnás.
Megkülönböztető elem nincs.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Ortway Tivadar: „Magyarország régi vízrajza” (Budapest 1882).
² Kniezsa István: „Erdély víznevei” (Kolozsvár 1942); Belényesi Márta: „A halászat a 14-ik században”, Etn. LXIV.; Matijevics Lajos: „Hidronimi današnje Bačke za vreme Arpadovića”.
³ Benkó Lóránd: „Nyárámente földrajzi nevei” (Budapest).
⁴ Kázmér Miklós: „Aisó-Szilgetköz földrajzi nevei”.
⁵ Incefi Géza: „Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata” (Budapest 1970).
⁶ Kálmán Béla: „A nevek világa”.
⁷ Penavin Olga: „A térszíni formák köznevei Észak-Bácskában” (Magyar Nyelvőr, 1968).
⁸ Kis Lajos: „Nagyhalász”, Etn. LXVII.
⁹ Fábri Nándor: „Zenta földrajza” (Monográfiái Füzetek, Zenta).
¹⁰ Szekeres László: „Zenta és környéke archeológiája” (Monográfiái Füzetek, Zenta).
¹¹ Tóth István: „Kanizsaréve” (Tiszavidék).
¹² ¹³ ¹⁴ Györffy György: „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” (Budapest 1966).
¹⁵ Müller Ignáz: „Mappa geographica novissima” (Wienne 1763); Bauer Antonius: „Mappa commitatum Bács et Bodrogh”, 1825.
¹⁶ A Tisza árszabályozási térképe (Szegedi Múzeum).
¹⁷ Adaikózlóim a kövefkezők voltak: Bánszki András, 60 éves. Adorján. Badár Ferenc, 45 é. Martonos, Bús Gábor, 72 é. Kanizsa és Újhelyi Dezső, 54 é. Törökkanizsa.
¹⁸ Appel Ede: „Ó-Kanizsa történelmi-gazdasági ismertetése”.
¹⁹ Rácz Vince: „Poljoprivreda u Senti” (Monográfiái füzetek).
²⁰ Iványi István: „Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi hely-névtára” (Szabadka).
²¹ Kanizsa Község Jegyzőkönyvei.
²² Penavin Olga: Észak-Bácska földrajzi neveiről (Névtudományi előadások — Budapest 1970).

R E Z I M E

HIDRONIMI TISE NA TOKU OD JUGOSLOVENSKO—MAĐARSKE GRANICE DO NADRLJANA

Sakupljanje i iznalaženje hidronima smatra se kao jedna od najzanimljivijih oblasti onomastike, jer su imena reka, jezera, a i manjih predela (obale, ostrva, zaliva) skoro najstarijeg porekla i u njima se neposredno ogleda odnos čoveka i prirode.

Ovaj rad kao deo jednog većeg elaborata, obrađuje hidronime manjih predela Tise, kao što su ostrva, istaknutija mesta obale, krivina itd. što čini retku zanemarenu oblast stručne literature geografskih imena.

Ova imena i dan danas su živa i upotrebljavaju se u orijentisanju na kartama a nema istorijskih podataka u vezi sa njima. Jedini poznavaoци tih hidronima su stari ribari, sinovi i unuci nekadašnjih ribara, vodeničara kao i brodara na Tisi, koji su decenijama radili na tom poslu sve do nestanka profesionalnog ribarstva u našem kraju.

Sakupljeni hidronimi sadrže interesantne podatke o načinu i organizaciji ovog starog, skoro izumrlag zanimanja. Oni su sačuvali neke dijalektološke karakteristike narodnog govora Martonoša, Kanjiže, Nadrljana, Novog Kneževca, kao i nekadašnje stanje i okolnosti za vreme velikih poplava. Oni nam govore i o promenama do kojih je došlo regulisanjem reke Tise.

Rad sadrži prikazivanje prirodnih okolnosti ovog predela, kratak istorijat i značaj ribarstva.

Glavni deo rada sadrži podatke o obliku, varijantama imena, jezičko poreklo pojedinih imena, opis onih mesta i predela reke na koja se imena odnose. Na kraju se nalaze karte po kojima se mogu imena lokalizovati.

Pored toga elaborat obrađuje fonološke, leksikološke, tipološke kao i jezičke probleme i daje spisak najvažnije bibliografije u vezi sa ovom oblašću.

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Untersuchung wünscht ein seltenes Fachgebiet der ungarischen geografischen Namenforschung bereichern, den Stoff der sich auf Wassernamen bezieht. Aus diesem Bereich erschienen nur selten zusammenfassende Arbeiten, oder Schriften die nur zum Teil dieses Problem behandeln, und diese befassten sich auch nur mit dem historischen Nachforschen der Namen von grösseren Flüssen, Seen usw. (Ein diachronischer Zutritt zum Problem).

Das Forschungsgebiet dieser Arbeit ist der Oberlauf des Flusses Theiss in Jugoslawien, das heisst, der Wasserlauf von der jugoslawisch—ungarischen Grenze bis die Stadt Senta, dessen Namen langsam, zusammen mit dem beruflichen Fischfang vergessen wird.

Ihre Hüter sind die ehemaligen Fischer. Diejenige, die mir die Daten gaben sind aus Martonoš, Kanjiža, Novi Kneževac und Nadrljan. In der Arbeit der Fischer spielten eine grosse Rolle die Uferteile, zeitliche Inseln, Flussbiegungen usw., damit sie sich zurechtfinden könnten.

Der Namenstoff umfasst typologische und sprachlich charakteristische Beispiele, die von den Organisationsformen des sterbenden Berufs und der, auch noch heute lebenden sprachlichen schöpferischen Neigung Folgerungen zu ziehen ermöglichen.

Diese Arbeit hat einen synchronischen Charakter, d. h., dass nur die noch lebenden Wassernamen betrachtet werden, aber nimmt den darauf beziehenden historischen Archivstoff auch in Rücksicht.

Matijevics Lajos

**MÉGEGYSZER
A „BARA” SZÓ
HASZNÁLATÁRÓL**

A HITK 4. számában (II. évfolyam / 1970. november, 137–140. old.) Adalékok a „bara” szó jelentéséhez című írásomban már szóltam a *bara* mai használatáról a jugoszláviai magyarok nyelvében. Hogy e szó régebbi előfordulásaival is érdemes foglalkozni, azt is bizonygattam. Azonban, hogy még teljesebb képet kapjunk életéről, földrajzi tulajdonnévi, illetve köznévi szerepéről, érdemesnek tartom elterjedését bemutatni a száz évvel ezelőtti Pesty Frigyes-féle gyűjtésben.¹

Jelenleg csak a mai jugoszláviai Bácskára vonatkozó adatokat emelem ki az említett forrásmunkából. A huszonnégy helységben² ötvenöt-ször fordul elő a *bara* földrajzi tulajdonnévként, illetve köznévként, s hogy nemcsak a bácskai földrajzi névanyag tanulmányozása szempontjából hasznos, hanem jelentésbeli tulajdonságainak kiderítésében is, azt is bizonyítják ezek az újabb adalékok. Ugyancsak érdemes megfigyelni, hogy főleg olyan földrajzi egységeken találjuk meg, ahol a magyar ajkúak számához viszonyítva, többségben élnek a szerbek és horvátok. A Tiszavidék vizenyős, mocsaras, magyar lakta bácskai részén jóval kevesebb adatot találunk a *bara* használatáról, ami ismét azt erősíti meg, hogy szókölcsonzás útján került a bácskai magyarság nyelvébe. Ott, ahol a nyelvkeveredés, a nyelvi érintkezés erősebb, többször használatos nyelvünkben is.

Az ötvenöt adatban a következőképpen fordul elő a *bara* szó:

1. Mint egytagú földrajzi tulajdonnév: *Bara*, háromszor, ezek között egy esetben képzett alakban.

2. Mint az összetett földrajzi név második köznévi tagja: *Fekete bara*, negyvennyolcszor. Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy az írásmód nem egységes; kisbetűvel, nagybetűvel, egybe írva az előtaggal és külön írva található meg.

3. Mint összetett földrajzi név első tagja: *Bara tó*, négyszer.

Jelentésének vizsgálata az alábbi megoszlást mutatja³:

1. Víznév: víz (5), tó (10), kiszáradt tó (3), halastó (2), patak (3), patak része (1), fok (2), széktó (1), rét (1), folyam ágy (1), nádas (1). Összesen: 30.

2. Már nem víznév: szántóföld (7), dűlő (2), falurész (2), kaszáló (1), földterület (3), határ rész (2), legelő (1), legelő rész (1), szőlő (5), völgy (1).
Összesen: 25.

Íme, az adattár, helységek szerint:

Bogoljevo (Bogojevo)

Fekete bara
,víz, fekete a színe'

Bogyán (Bođani)

Velika bara
,tó'
Kalugyerszka bara
,tó'
Andrina bara
,szántóföld'

Csávoly (Čavolj)

Bara tó
,tó'

Deszpot — Szt. Iván (Despotovo)

Grčka bara
kanyargó ,völgy'
Mala i Velika Bara
,dűlő'

Feketehegy (Feketić)

Czérna bara
fekete ,tó'
Krivaja bara
kanyargós ,tó'

Glozsán (Gložan)

Černa bara
,víz, fekete föld miatt'
Široka bara
,víz'

Kis-Hegyes (Mali Idoš)

Krivalya bara
,patak'

Keresztúr (Ruski Krstur)

Bariscse
,falurész', sokáig a víz alatt volt

Karavukovo (Karavukovo)

Dugabara
kisebb ,folyam ágy' a Rétságban

Lality (Lalić)

Bara dűlő
,kaszáló'

Mohol (Mol)

Duga bara
,szárazföld', ezelőtt hosszú mocsár volt
Daganai bara
lapos ,földrész'
Moholka bara
,víz'

Német Palánka (Bačka Palanka)

Uroška bara
régén vizenyős terület volt,
most ,szántó'

Ó Kanizsa (Kanjiža)

Drázi bara
régén ,halastó' volt

Obrovátz (Obrovac)

Kaluđerska bara
,patak'
Prekobara
a Kaluđerska ,bara fenti déli része'

1. *Gaics bara*

,szőlő'
Siroka bara vinograd
,szőlők'

2. *Gaics bara*

,tó'
Siroka bara
,széles tó'

Ó Verbász (Vrbas)

Preko bara
,szőlőskert'

Plávna (Plavna)

Siroka bara

,fok'
Gyorgye bara
,szántó', posvány mellett fekszik

Tovariseva (Tovariševo)
Jovityka bara
,dülőnév'

Új Sóvé (Ravno Selo)
Bara
,tó', jelenleg kiszáradt
Bara szőlője
,szőlő'
Bara földek
,földterület'

Újvidék (Novi Sad)
Szlana bara
régén kisebb ,tó', ma csak esőzés
után van víz benne
Dolnya bara
most ,halastó'
Gornya bara
most ,legelő'

Waiszka (Vajska)
Bara
,határrész'
Pod barom
,szőlő'
Gyurina bara
,fok'
Pod Velikom barom
,szántóföld'
Paunova bara
,szántóföld'

Srbobran (Srbobran)
Czerna bara
,víz'
1. Priko bara
,szántóföld' — vízen túl
2. Preko bara
belső ,szántóföld'
Czerna bara
,patak'

Stanisics (Stanišić)
Czrna bara
,széktó'

Temerin (Temerin)
Tulabara
,falurész', „bara”, posványos ér
választja el e részt a falutól
Cigánybara
,legelőrész'
Nagy bara
posványos nádas ,rét'
Lištyin bara
,nádas'
Pod barom
,határrész'

Zombor (Sombor)
Bela bara
,tó'
Markova bara
,tó'
Široka bara
,tó'
Kolum bara
,tó'

J E G Y Z E T E K

¹ Pesty Frigyes Helységnévtára, Bácsbodrog vármegye, 1865 (kézirat). A Hungarologiai Intézet mikrofilmtára, H—402.

² Az olvashatatlan adatokat nem vettem figyelembe. A felsorolásban a Pesty-féle gyűjtésben szereplő helységnév áll első helyen, utána zárójelben a mai hivatalos név. Helyesírási változtatásokat nem végeztem a földrajzi nevek átirásánál.

³ A jelentéseket a kéziratban feltüntetett magyarázatok alapján mutatom be.

Molnár Csikós László

**A KOLLEKTÍV NÉVADÁS
NEM HIVATALOS
FORMÁINAK VÁLTOZATAI
EGY KÖZSÉG ÉLETÉBEN**

1.

Csúfneveket és ragadványneveket gyűjtöttem 1971 nyarán Ada község területén. Mivel Adán következetesen használják a középzárt *e* hangot (ë), igyekeztem az adatok lejegyzésekor ezt híven visszaadni. Mintegy 600 adatot gyűjtöttem össze, melyek közül néhány diakron jellegű. Ehhez forrásaim voltak:

1. Községi cselédnyilvántartó 1873-ból;
2. Az „ada—moholi tanítói takarékmagtár” kötvényei, periratai és kötelezvényei a múlt század 70-es éveitől 1901-ig;
3. Az „Adai tanítói önszegélyező egyesület” kötvényei, periratai és kötelezvényei 1901-től;
4. Az „Adai gazdák szerződésen alapuló kölcsönös tűzkárbiztosítása”, 1901.

Adatközlőim:

Apró Franciska (61)
Balog Rózsa (20)
Dósa Viktória (61)
Hangya Zoltán (17)
Kis Verona (33)

Pukri Miklós László (51)
Miklós Péter (86)
Rusák Erzsébet (64)
Tóth Béla (17)

2.

Az Értelmező Szótár szerint csúfnévvel vagy gúnynévvel az ember csúfol valakit, „vkinek hibáját, fogyatékoságát, gyengéjét, életének a közfelfogás szerint szégyenletes körülményeit szavaival, magatartásával ismételten nevetségessé tesz; gúnyol, gúnyt űz belőle: vkit azzal boszszant v. tesz nevetségessé, hogy vele kapcsolatban vkit v. vmit emleget; vkit vimnek gúnyosan nevez, hív vminek”.

A ragadványnevet viszont így határozza meg az ÉrtSz: „Vkinek hivatalos nevével együtt használt, emlegetett, származására, foglalkozására

v. vmely jellemző tulajdonságára utaló, többnyire tréfás v. gúnyos megkülönböztető név, amely nemzedékek során a hivatalos név részévé is válhatik (pl. Nagyfejű Kovács András)."

Szerintem a csúfnév rendszerint *egy* emberre vonatkozik, egyéni tulajdonságokat emel ki, ezzel szemben a ragadványnév egész családra, sőt több családra is vonatkozhat, sajátos megkülönböztető funkcióval rendelkezik. A ragadványnevek egy csoportja valószínűleg kapcsolatban van az ősi nemzetségevekkel. Természetesen egy-egy ilyen kapcsolat felderítése elsősorban a történeti nyelvtudomány feladata.*

3.

A csúfnév rendszerint valamely szűkebb körben jelentkezik, miután ott állandósult, elterjed, esetleg változik. Az eredeti névadó ok így nagyon gyakran feledésbe merül: „Hát úgy csúfójják, fiam” (Apró Franciska).

Adatközlőim, különösen az idősebbek, a ragadványneveket csúfnév-ként emlegetik, nem tesznek különbséget a csúfnevek és a ragadványnevek között. A legtöbb ragadványnévre, illetve csúfnévre nem tudnak magyarázatot adni.

Csúfnév szerzésére alkalmas időszak a diákkor. Gyakran az osztály minden egyes tanulójának van csúfneve, némely diáknak néha több is. Egyesek szinte kiprovokálják adott testi és lelki tulajdonságaikkal a csúfnévadást. A tanulóévek csúfnevei megmaradhatnak a felnőttkorra is, sőt ragadványnévvé is válhatnak.

A csúfnevek létrejötténél több fázist figyelhetünk meg:

1. *alkalmi csúfnév*

Egy bizonyos szituációban keletkezik. Pl. *öccse***.

Ez a név valójában az idősebb fiútestvérre vonatkozik. Az ugyanis gyakran küldözgette az öccsét ide-oda: „Öccse, hozz vizet! Öccse, menj el a boltba!” A végén rajta maradt az *öccse* név.

2. *állandósult csúfnév*

Itt már az alapszituáció mellékessé válik. A névadásban közvetlenül résztvevőkön kívül más rendszerint nem ismeri a névadás indítékait, körülményeit. Szerencsére a csúfnevek meglehetősen beszédesek, rendkívül nagy a hangulatfestő erejük. Nagyon sok csúfnév familiáris hangulatot kelt. Pl. *csimesz, szutyu, szlotty, kabak, csíriusz, pantyuli, cöfi* stb.

3. *csúfnévi eredetű ragadványnév*

Valamelyik ős csúfnevét „örökli” a család, és ez a név lassan a hivatalos név részévé is válhat: *csalandra* Mészáros Gábor, Mészáros *csa-*

* Lehetne még foglalkozni a ragadványnevek és a csúfnevek szociológiájával és egyéb speciális kérdéseivel, ahhoz azonban alaposabb tanulmány lenne szükséges.

** A csúf- és ragadványneveket dolgozatomban következetesen kis kezdőbetűvel írtam. Ezt tudatosan tettem, mivel

— ezek nem hivatalos nevek,

— a Helyesírási Szabályzat külön nem rendelkezik erről,

— a nevek nagy része melléknévi eredetű és konkrét tulajdonságra utal.

landrák vagy csalandra Mészárosok. A csúfnévadás indítéka az lehetett, hogy a családi ős furfangos, ravasz természetű volt. A leszármazottai aztán arra kényszerültek, hogy kénytelen-kelletlen viseljék ezt a megkülönböztető nevet. (Valójában szükség is van rá, mivel több Mészáros nevű család is él a községben.)

4. becenévi eredetű csúfnév

A szűkebb értelemben vett családban jön létre, azután terjed el a rokonságban, valamint a nagyobb közösségekben (iskola, üzem, piac stb.). Alakját tekintve becenév, becéző funkcióját azonban többnyire elvesztette, csúfnévvé vált. Pl. *béci* — egy lány neve volt. A lány szülei fiút szerettek volna, azért adtak a lánynak ilyen becenevet. Ez a név kétségkívül a Béla utónévből származik. Jelen esetben a *béci* névből később részben kollektív becenév lett, részben pedig csúfnév.

5. kollektív becenév

Gyakran csúfnévből keletkezik, mely elveszti eredeti pejoratív jelentését, illetve csúfolódó hangsúlyát, mellézköngéjét. Rendszerint közismert emberek, sportolók kapnak kollektív becenevet: *súró*, *dilis*. Mindkét név kézilabdázóra vonatkozik. A másodikon látszik — jól látszik —, hogy eredetileg csúfnév volt. Pető Pál sokat bolondozott a pályán, azért kapta a *dilis* nevet. Mivel mégiscsak kiváló játékos volt, csúfnevéből becenév lett. A csúfnév elvesztette negatív töltését, pozitívat vett föl:

csúfnév	pusztán megkülönböztető név	kollektív becenév	becenév
—	0		+
<i>csíra</i>		<i>súró</i>	
<i>zsiráf</i>		<i>dilis</i>	

A csúfnév—kollektív becenév kategória a nem egyértelműen csúfnévek tekinthető nevekre vonatkozik. Nem igazi csúfnév, de nem is klasszikus értelemben vett becenév, vagyis nem kedveskedő, gyöngéd célzattal használt névváltozat.

4.

A ragadványneveket a csúfnevektől nem könnyű elkülöníteni. Megtörténik, hogy ragadványnevet önmagában is használnak, csúfnévként (pl. *pukri*). Nem ritka eset az sem, hogy a ragadványnév a vezetéknev helyébe lép, kiszorítja a vezetéknevet a kollektív tudatból: *trafikos Franci*. Sokan nem is tudják, hogy az illetőt Gál Franciskának hívják.

Bura László Iriny lakosainak ragadványnevei című dolgozatában (Nyelv és irodalomtudományi közlemények, XIII. évf., 1. sz.) kiegyenlíti a ragadványneveket a megkülönböztető nevekkal. Szerinte a megkülönböztető neveket nemcsak a családfők viselik, hanem a legtöbb esetben a családtagok is. Ez Adán is így van.

„A ragadványneveket — mondja *Bura László* — leginkább önmagában használják (Kupec, Kopó, Poggyász), a keresztnévvel együtt (Hopták Eszti, Mézes Imre), és viszonylag keveset használnak a megnevezett családnevével együtt.” Szerintem csupán ez utóbbiak a tulajdonképpeni ragadványnevek. Maga a szerző is megállapítja, hogy „az önmagában használt ragadványnevek túlnyomó része gúnynév”.

Véleményem szerint a nem hivatalos kollektív névadásnál a következő kategóriák különíthetők el:

a) *tulajdonképpeni csúfnév*

Rendszerint családnál nagyobb közösségekben jön létre és ott használatos. Érzelmileg és hangulatilag pejoratív jellegű, negatív töltése van. Pl. *csimesz*.

b) *csúfnév—kollektív becenév*

Érzelmileg és hangulatilag pozitív, gúnyolódásra csak kivételes esetekben használják. Pl. *kaszi* (a Kaszás vezetéknevből).

c) *ragadványnév*

Egy vagy több család nemhivatalos kollektív neve. Valamikor egy ember megkülönböztető neve volt. Elsősorban akkor használták, ha két személy hivatalos neve azonos volt. Ha az egyiknek volt már csúfneve vagy kollektív beceneve, akkor azt használták ragadványnévként: *kukac* Török Pál, *Tóth József veréb*, *Fehér ábél* Emilia stb.

5.

A) FORMÁLISAN A CSÚFNEVEKET [a), b)] FELOSZTHATJUK:

I. önállóan használt csúfnevek

1. a *vezetéknev* különféle módon elváltoztatott, elferdített alakjai

a. a *vezetéknev* megrövidítése

rëni (Renkó), *kece* (Keceli), *mösz* (Mészáros), *ábris* (Ábrahám) stb.

a. 1. a *vezetéknev* első szótagjának továbbképzése -ész és -i képzőkkel

bogész (Bognár), *totëlész* (Tóth), *kovi* (Kovács), *puszi* (Pusztai) stb.

(Megjegyzés: Ha a *vezetéknev* első szótagja magánhangzóra végződik, akkor az utána következő mássalhangzó is beépül az új szóba.)

a. 2. a *vezetéknev* első szótagjának más módon való továbbképzése
csuma (Csuzdi), *kiru* (Király) stb.

b. egyéb módosítások

töty-möty (Török), *jehó* (Joó), *dësa* (Dósa), *tutus* (Tóth) stb.

2. az *utónév* felhasználása

a. módosított *utónév*

kësza (Géza), *cula* (Zoltán), *jëka* (József), *pëttyes* (Péter) stb.

- b. fiút lánynéven szólítanak
maris, juli, juszti, kati stb. (Ezek általában lányos viselkedésű fiúk.)
- c. nem a saját utónevén szólítják
dénés (Ferenc), *luci* (Gabriella) stb.

II. differenciálódott csúfnevek

lumbi, kis lumbi, nagy lumbi
csonti, kis csonti, nagy csonti
mózés, öreg mózés stb.

[Magyarázat: Valaki csúfnevet kap, pl. *lumbi* (elsődleges csúfnév). Az illető öccse idővel „örökli” ezt a csúfnevet. Őt azonban nem mindig egyszerűen *lumbi-nak* nevezik, hanem hogy megkülönböztessék bátyjától, *kis lumbi-nak* (megkülönböztető csúfnév). Végezetül, ha a két testvért együtt emlegetik, akkor az idősebb a *nagy lumbi* nevet kapja (másodlagos csúfnév).] A differenciálódás másik típusa, amikor a fiú kap csúfnevet (*mózés*), és az apját ennek alapján nevezik el a fiú barátai (*öreg mózés*).

III. becenévvel együtt használt csúfnevek

hajás Gyura, trafikos Franci, pityim Palkó, lëkvár Misa, tuli Julcsa, seggës Pista stb.

Ezekre a csúfnevekre jellemző, hogy nem állnak meg önmagukban, szükség van alaptagra is, amelyhez kapcsolódnak. (Például a *hajás Gyura* csúfnévnek nincs sem *hajás*, sem pedig *hajás György* változata. Csak az említett formában használatos. A csúfnevek ezen csoportja az állandó szókapcsolatokkal rokonítható, éppen a kötött forma miatt.)

IV. különféle, formailag tovább nehezen osztható, több szóból álló csúfnevek

lányok pityëréje, barna cöfi, sicc-kuszli, náci prëcc, züm-züm, humanus pocok stb.

B) A CSÚFNEVEK TARTALMI FELOSZTÁSA

1. tematikailag csoportosítható, önállóan használt csúfnevek

- 1. *állatnevek*
csibe, kakri, ürge, csuka, gida, nyuszi, kiccsirke, zsiráf, cinke stb.

2. *növénynevek*
uborka, székfűszög, bambusz stb.
3. *élettelen dolgok nevei*
bajonét, cágër, papírtarzás, sahara stb.
4. *csúfnévként használt tulajdonnevek*
 - a. *nevezetes személyek nevei*
cicëró, bridzsit, döbrögi stb.
 - b. *filmen vagy a televízióban látott állatok nevei*
dzsudi (majom), blöki (kutya), finci (egër) stb.
5. *személyre vonatkozó köznevek*
kordés, csatlós, baktër, kisbërës stb.
6. *személyre vonatkozó melléknevek*
kuka, kehës, pöndölös, füles stb.
7. *kövér testalkatra utaló nevek*
döbön, dinka, kölökelefánt, döme stb.
8. *hangutánzó szavak*
züm-züm, hapcihó, hërcs-hërcs stb.
9. *egyéb csúfnevek*
binës, bimbi, bulu, csëda, csicë, csíriusz, csorivínó, csinnya, csök, makëc, pantyuli, szlotty, szutyu, szlanka, tyulu stb.

6.

A RAGADVÁNYNEVEK FELOSZTÁSA

I. szerkezet szerint

1. *a ragadványnév megelőzi a hivatalos személynevet*
 - a. *rn. + vn. + un.*
sëjő Lóci Pál, sarkon Koós József, kukac Miklós Gergely, bulë Imre József, pukri Miklós László stb.
 - b. *rn. + vn.*
csimbók Szabó, puli Berkes, koszorús Hallai, bikityi Horváth, brindzák Juhász stb.
2. *a ragadványnév közvetlenül a vezetéknev után áll*
 - a. *vn. + rn. + un.*
Orovecz macska István, Tóth gúgyëla Ferenc, Kokrehel csutka Viktória, Fehér ábël Emília stb.
 - b. *vn. + rn.*
Apró kata, Török kisjankó, Bartusz gombóc, Horváth sidró, Varga golëszos stb.

3. a hivatalos személynév után következik a ragadványnév
vn. + un. + rn.

Samu Imre *ugyonka*, Kis János *gyarmati*, Péter János *dasa*, Horváth István *csongrádi* stb.

(Rövidítések: vn. = vezetéknev
un. = utónév
rn. = ragadványnév.)

Érdekes megfigyelni, hogy az első csoport ragadványnevei többnyire újabbkeletűek, míg a harmadik csoportba főleg régi eredetű ragadványnevek tartoznak. A második csoport tagjai valahol a középén állnak. Lényegében éppen ezeken figyelhető jól meg az a folyamat, hogy a ragadványnév beépül a személynévbe:

Kis *kővágó*, Kis *imre*, Szabó *szépési*, Kovács *káli*, Tóth *szabó* stb. A felsorolt neveknél ingadozást találunk. Ezek a ragadványnevek ma már többnyire a hivatalos név részei: Kis Kővágó, Kisimre, Szabó-Szepesi, Kovács Káli, Tóth Szabó stb. Látjuk, hogy különféle helyesírási megoldást mutatnak a hivatalossá vált ragadványnevek: egybeírás (Kisimre), kötőjeles írásmód (Szabó-Szepesi), különírás: (Kis Kővágó, Kovács Káli stb.). Szerintem pillanatnyilag egyik írásmód sem emelhető az abszolút norma szintjére.

II. tematikai felosztás

1. a származást mutató nevek

Szabó *szépési* István, Szabó *tatai* Péter, *horgosi* Varga Dezső, *csantavéri* Tóth István, Szollár János *padéji*, Apró István *kukucskai*, Balogh Pál *bicskei*, Takáts János *tapodi* stb.

A példákban is látható, hogy ez a kategória különösen a szerkezeti felosztás szerinti harmadik csoportra jellemző. Mint már említettem, ezen nevek tekintélyes része már a múlt században is létezett. A sok helysége, vidékre utaló név nagyfokú migrációra enged következtetni. A ragadványnevek tanulmányozásánál tehát szinte elkerülhetetlen a jelenségek történelmi kontinuitásban való vizsgálata.

2. foglalkozásra utaló nevek

László *pap* János, Tóth *szabó* Mihály, Kis *kővágó* István, *bába* Német Sándor, *koszorús* Tóth, *madarász* Varga, *sutús* Tóth, Apró István *juhász*, Nagy János *bognár*, Fehér György *kovács* stb.

3. külső és belső tulajdonságra utaló nevek

Bartusz *gombóc*, Tóth *szuszogó*, Szabó *vörös* Vera, Borovics *balga*, *süket* Miklós Gyula, *gúnárnyakú* Hodik, *szémes* Csuvik, Tóth János *kopasz* stb.

4. *valamelyik ős vezeték- vagy utóneve mint ragadványnév*
balázs Miklós Péter, dora Vámos Gyura, jankovics Török József, Tóth *gúgyëla* Ferenc, özv. Miklós Pálné *rázó*, Tóth György *jalo-vicska* stb.
5. *egyéb, főleg csúfnévi eredetű ragadványnevek*
Salgó *bögre*, Ónadi *buhu*, Balassa *hupi*, csuka Török Nándor, béni Nagy Ferenc, *hoppá* Mészáros István, *csimbók* Szabó, *bableves* Miklós Rozália, *csíra* Koós Kata, *csuli* Nagy Rudolf, Fehér József *krajcár* stb.

(A csúfnévi eredet leggyakoribb a szerkezeti felosztás szerinti első csoportban, míg a harmadikban a legritkább.)

7.

A ragadványnevek, csúfnevek gyűjtése egészen a közelmúltig viszonylag alkalmoszerű volt, szemben a csaknem mozgalom-jellegűvé vált, szinte szabványosított földrajzinév-gyűjtéssel. Bachát László szerint „szinte minden gyűjtő rendszerezése más és más” (Nyr. 96 : 17.). Ezt a megállapítást igazolja az én gyűjtésem is: a korpusz adta lehetőségek alapján csoportosítottam az adatokat.

A II. Névtudományi Konferencia (1969) óta megindult az ún. diáknevek gyűjtése (vö. *Berényi Zsuzsa*: Az iskolai ragadványnevek gyűjtése, Nyr. 96: 414—419.; *Mizser Lajos*: Adalékok a diáknév kutatásához, Nyr. 96: 419—422.; *Szilágyi Ferenc*: Adatok és szempontok a diáknevek vizsgálatához, Nyr. 97: 51—55.; *Guttmann Miklós*: Ragadványnevek az általános iskola felső tagozatos tanulójának köréből, Nyr. 97: 55—61.; *Bachát László*: A hivatalos névből alakult ragadványnevek az iskolában, MNy. 68: 439—449.). Anyagom jórésze diáknév, mégsem különítettem el a gyermekek és a felnőttek ragadványneveit, csúfneveit, annak ellenére, hogy aránylag sok különbség található a kettő között, mert ezzel csak bonyolultabbá tettem volna a rendszert (vö. *Bachát László*: A ragadványnevek néhány problémája, NytudÉrt. 70. sz. 130—134.).

Szerintem a diáknevek afféle urbanizált ragadványneveknek, a kollektív névadás nemhivatalos formái modern változatainak tekinthetők, tanulmányozásukkal közelebb kerül a nyelvtudomány a nemhivatalos kollektív névadás rendszerben való szemléléséhez, a diáknévadás szociolingvisztikai szempontú vizsgálatával viszont tetten érhetők lesznek a nemhivatalos kollektív névadás folyamatainak körülményei is.

A névadás elsődleges funkciója az egyedek megkülönböztetése, egymástól való elkülönítése. A ma érvényben lévő kételemű hivatalos személynévrendszer néha szűknek bizonyul, például a telefonkönyvek esetében. A kételemű nevek háromeleművé való bővítése legegyszerűbb második utónév (keresztnev) segítségével (pl. Kovács Mária Erzsébet). Noha a hivatalos névadás ezt lehetővé teszi, kevesen élnek vele. A bővítés lehetséges volna még a ragadványnév, esetleg a diáknév legalizálásával is. Egyes népek személynévrendszerében nem ritka a három-

vagy többelēmű név sem: Ilja Grigorijevics Ehrenburg, Federico Garcia Lorca, Herbert George Wells, Halide Edip Adivar stb. Nincs különösebb akadály a annak, hogy a magyar hivatalos személynévrendszerben polgárjogot nyerjen egy harmadik névelem is, elősegítve a személyazonosság megállapításának pontosságát, gördülékenyebbé téve az emberi kommunikációt.

REZIME

NESLUŽBENI OBLICI KOLEKTIVNIH LIČNIH IMENA U ŽIVOTU JEDNE OPŠTINE

Autor je prikupio oko 600 nadimaka na teritoriji opštine Ada u Bačkoj. Nekolicina podataka je dijahroničnog karaktera. Po autoru *csúfnév* (podrugljivo ime) odnosi se samo na jedno lice, a *ragadványnév* (izdeveno ime) se odnosi na čitavu jednu porodicu ili na više porodica. Postoji mogućnost da podrugljivo ime kasnije postane izdeveno ime. Klasifikacija nadimaka vrši se prema sopstvenom sistemu autora, prvenstveno zbog toga, što ne postoje unapred određene norme podele nadimaka u stručnoj literaturi, dakle svaki istraživač treba sam da odredi kategorije na osnovu korpusa. Podrugljiva imena mogu se podeliti po formi i po sadržaju. Interesantni su slučajevi diferenciranih podrugljivih imena (*lumbi*, *kis lumbi*, *nagy lumbi*), gde stariji brat ili otac dobije sekundarno podrugljivo ime, diferencirano pridevom *nagy* (veliki) ili *öreg* (stari). Izdevena imena, slično podrugljivim imenima, mogu se podeliti po formi i po sadržini, ali ostale kategorije sistema sasvim se razlikuju od onih kod podrugljivih imena.

SUMMARY

NON-OFFICIAL FORMS OF COLLECTIVE PERSONAL NAMES IN THE LIFE OF A COMMUNITY

The author has collected about 600 nicknames on the territory of the community Ada in Bačka (Yugoslavia). Some of them have diachronic features. According to the author, *csúfnév* (name of mockery) refers only to one person, and the *ragadványnév* (sobriquet) refers to a whole family or to several families. Later on a name of mockery may become a sobriquet. The classification of nicknames is done according to the author's own system, chiefly because there are no fixed norms with respect to the division of nicknames in the literature so far. So each investigator has to determine the categories on the basis of his corpus. The names of mockery can be divided according to their forms and contents. Of special interest are the differentiated names of mockery (*lumbi*, *kis lumbi*, *nagy lumbi*), where the elder brother or the father gets a secondary name of mockery, differentiated by the adjective *nagy* (big) or *öreg* (old). Similarly, sobriquets may be divided according to their forms and contents, but the other categories of the system differ from those in names of mockery.

Bona Júlia

**A RÉGI PALACSA-
MOCSÁR
FÖLDRAJZI NEVEI,
ÁLLAT- ÉS
NÖVÉNYVILÁGA
A NÉPNYELVBEN**

A szlavóniai nyelvjárást beszélő falvakat (Haraszti, Kórógy, Szentlászló) a Palacsá-mocsár vette körül évszázadokon át, amíg a múlt század végén le nem csapolták ezt a mocsarat. Kreutzer mérnök „*Die Vuka Regulierung*”-ja adatai szerint a *Palacsá-mocsár* területe 7227 hektár volt. A mocsár lecsapolásán már 1830—36-ban elkezdtek dolgozni, 1889-ben Kreutzer mérnök tervei alapján megkezdték a végleges lecsapolást és a Vuka (a népnyelv *Valkónak* nevezi a folyót) szabályozását. A munkát 1914-ben fejezték be.

A haraszti, kórógyi, szentlászlói szájhagyomány még emlékszik e vidék helyneveire, madár- és növényvilágára.

A mocsárterület összefoglaló neve *Palacsá-mocsár* volt a nép ajkán. Amit egy 1789-ből való katonai térkép (l. az eszéki levéltárban) *Kologyvárér Sumpfnak* jelöl, annak a neve a nép ajkán *Kologyvár*. A nép szerint kígyó (így is: *seregéjös kígyó*) őrzí a *Kologyvárat*, és környékén sok halat, s ahogy a nép mondja: *patát* (= vadkacsa), *zelepatát*, *csörgő récét* lehetett fogni. A *Nagy-Valkó* (= Vuka) hajózható folyó volt valamikor nemcsak a szájhagyomány szerint, de Kreutzer mérnök említett könyvének adatai szerint is. A *Valkó* és a *Palacsá-mocsár* világához kapcsolódnak az alábbi helynevek is, amelyeket a népnyelv őriz errefelé: *Bakcsa-bara* (régén Harasztinál, ma már nincs meg, csak egy *Bakcsa* nevű határrész emlékeztet rá), *Kórógy-rét* (régén Kórógnál), *Vukószáké* (a *Farkas-rév* felé folyó Vuka itt megakad; kerek, szájszerű földdarab ez ma), *Kórógy-fok*, régén úgy mondták: *Kórógy-patak* (Szentlászló falu mellett, a *Bucsáknál* torkollik a Vuka folyóba). A *Karhasztisztája* Harasztitól nem messze van, és a szájhagyomány szerint itt tanyázott a legtöbb *karha* nevű vízimadár (= réce fajta). *Grádáci-mosó*-nak a Grádác nevű domb aljában levő vizet nevezik, ide jártak régén mosni a haraszti asszonyok). A *Szík* Szentlászló határában egy határrész neve, mert itt *szíkes* a föld.

Halászni régén — így mondják: „*loppal*” — a Vukára jártak, és a *Palacsá-mocsár* elérhető vizeibe. A népnyelvben *pochalnak* számontartott és nevezett halfajta volt itt a legismertebb. Egészen apró hal volt ez. Sok volt a *Palacsá-mocsár* vizeiben a *réti kakas*. (Az orra piros volt, különben fekete alapszínű, de a szárnya belső részén némi fehér toll is van. Tojása vörös szeplős.) Itt tanyázott a *vöcsök* is. Azt tartják róla,

mindig a vízben él. A *kulás varjú* (= fehér varjú) a szántóföldeken él, de betévedt a mocsárvilágba is. Elvitte a csibéket — mondják. *Zeke* (= bak kacsa) is volt, ezenkívül *pata* (= vadkacsa), ugyanezt így is mondták a szlavóniai nyelvjárásban: *patka*, illetve *réce*. Sok volt a *csörgő réce*, amely „kr-kr-kr”-t mond a levegőben. Ennek egy másik fajtája a *karha*, amelyből a *Karhas-tisztáján* (Harasztitól nem messze volt ez a tisztás a mocsarak közepén) szintén sok volt. A *szacskó* is vízimadár volt. A vízben, a réteken élt a *sivojka* is. „Fju, fju” a jeladása, és hegyes orra van. Ezek mind itt „élődték” — mondja az élőlészavas hagyomány —, akárcsak a *gacs* (= gém), de ez utóbbi elég ritka volt, úgyszintén a *hattyú* is. A *vadlibák* néha télvíz idején erre tévedtek, de nem tanúztak itt, nem rakták le itt tojásaikat régebben sem.

A vízi-, réti növények a *fenyér* (= puha fű a rétaljban), a *pömet*, amely hasonló a *sáshoz*. (Régen a néphagyomány szerint a *pömetet* lekaszálták a *sással* együtt, és jó volt a lónak, tehénnek téli takarmányul. Régen, míg rideg állattartást folytattak s kiengedték a disznókat az ingoványba, a mocsárvilágba, azok szerették feltúrni a *pömetet*, éppúgy mint a *gyékény* gyökerét, és ették.) A *sásból* és *gyékényből* fonták a köteleket, régen és még ma is. A *nádat* régen az épületek betakarására, de a *vejisz* (= halfogó eszköz) készítésére is használták. A mocsár ingoványában volt a *zsombék* is, amely gyökereit mélyen beeresztette a *lábóba* (= olyan talaj az élő sárban, a mocsár világában, amelyre ráléphettek, ide-oda lehetett rajta járni. A *zsombékon* *sás* nőtt, amit ha megszáradt, *tárénak* nevezetnek. Ezt a *tárét* még ma is búza, árpa, szőlő kötni használják. Volt itt *szityó* is, amely ugyancsak szerette a *lábót*, valamint *rekitye* (= barkavessző), ami kerítés, kosár és olykor házoldal fonására is jó volt.

Záradékkul megemlíthetjük, hogy a Pázmány Péter emlegette *zele* ugyanilyen alakban és *zelepata* alakban még élő nyelvjárási alak a szlavóniai nyelvjárást beszélő falvak szájhagyományában.

Lengyel Zsolt

**A KÉTÉVES KORÚ
MAGYAR GYERMEK
FŐNÉVI RAGOZÁSI
RENDSZERÉNEK
KIALAKULÁSA**

Hosszabb tanulmányban foglalkoztunk a kétéves magyar gyermek beszédfejlődésének néhány grammatikai kérdésével. E munkából ragadunk ki egy részletet: nevezetesen az NP csoport morfológiai differenciálódásának egy korai szakaszát.

A kétéves korú gyermek nyelvi rendszerében az alábbi legfontosabb változások játszódnak le:

- a. a kommunikatív beszéd kialakulása,
- b. a mondatalkotás képességének ugrásszerű növekedése (a két- és háromtagú mondatok megjelenése)
- c. kialakulnak az alapvető viszonyokat kifejező grammatikai morfémák.

A magyar gyermeknyelvi irodalom viszonylag gazdag hagyományokkal rendelkezik. Pontos leírások állnak rendelkezésünkre az egyes nyelvtani végződések (ragok, jelek) időbeni megjelenéséről. Kevesebb utalást találunk azonban az alábbi kérdésekre:

- a. Mi a pszichológiai, pszicholingvisztikai bázisa az egyes ragok megjelenésének?
- b. Milyen lingvisztikai, pszicholingvisztikai tényezők magyarázzák, hogy egy adott rag éppen a másik előtt és nem után jelenik meg?

A későbbiekben éppen ilyen típusú kérdéseket szeretnénk megválaszolni.

Módszerünk leírása és korpuszunk vizsgálata előtt néhány pszichológiai tényre szeretnénk felhívni a figyelmet. Ezek relevánsaknak tűnnek az adott kérdésben.

1. A bináris oppozíciók alapvető jelentőségűek a kétéves korú gyermek gondolkodásában, mentális fejlődésében. Wallon ezt írja: „A gyermek gondolkodása a kezdet kezdetén sem teljesen szervezetlen... A gondolkozás eleme a kettős struktúra, és nem az ezt alkotó elemek egyike vagy másika. A kettősség megelőzte az egységet.” (Wallon 1971.) J. Piaget kiemeli, hogy a 2—4 éves korú gyerekek a történetek előadásában nem

logikai vagy időrendi sorrendet tart, hanem páronként juxtaponált részleteket kapcsol össze.

2. Vigotszkij szerint a gyermeki beszédfejlődés egyik fontos mozzanata: a kezdeti differenciálatlan egységek — bizonyos fontos ismérvek alapján történő — szételemezése. Ennek lingvisztikai tükröződését D. I. Slobin fogalmazza meg: „The course of development goes from gross classes to increasingly subdivided classes, and from general to finely delimited contextual constraints upon the occurrence of members of classes.” (Slobin, 1970., 6. l.)

Tehát a főnévi paradigmatis rendszert valamilyen releváns kritérium(ok) alapján — a bináris oppozíciók rendszereként — felépülő hierarchiának tartjuk.

A főnév paradigmatis modelljének kiépítésekor a korpuszunkban előforduló megnyilatkozások közül az alábbiakat vettük figyelembe:

- a. az egytagú szómondatokat és elliptikus mondatokat,
- b. a két- és háromtagú megnyilatkozásokat.

Összeállítottuk a grammatikai morféimák disztribúciója alapján e kor főnévi ragjainak „létárát”:

1. Az egytagú megnyilatkozásokban az alábbiakat találtuk:

a. N + \emptyset	pl. (kell, ez) <i>maci</i>
b. N + -t	pl. (kérem a) <i>macit</i>
c. N + -k	pl. (ott vannak) <i>babák</i>
d. N + -n	pl. <i>könyvön</i>
e. N + -ba	pl. <i>házba</i>

2. Két lexikális morféimát tartalmazó megnyilatkozásokban:

a. V van + N + -m	pl. <i>van testvérem</i>
b. Adj + N + -nak	pl. <i>kicsi babának</i>
c. N ¹ + N ² + -e	pl. <i>baba szeme</i>
d. V + N + -vel	pl. <i>macival játszik</i>

3. Egy vagy két lexikális morféimát és két grammatikai morféimát tartalmazó megnyilatkozásokban:

a. N + -jé + -t	pl. <i>babáját</i>
b. N ¹ + N ² + -á + -n	pl. <i>baba lábán</i>

A fenti elemekből építettük fel a modellt, azaz a bináris oppozíciók hierarchiáját. Hogy egy adott oppozíciót a hierarchia melyik síkjára helyeztünk, azt az alábbi kritériumok döntötték el:

- a. Az adott elem időbeni megjelenése. A modell alsóbb szintjén helyezkedik el az az oppozíció, amelyik időben előbb jelenik meg.*

* Ezzel kapcsolatban vö. Slobin univerzáléját: „The longer something has been stored and used, the more accessible it is for use in speech production.” (Slobin, 1970. 17. l.)

- b. Az adott elem gyakorisága a szinkroniában. A jóval gyakrabban előforduló elem „ősibbnek” (korábbi keletkezésűnek) feltételezhető.
- c. A grammatikai összetettség. Azt a grammatikai morfémat, amelyik több grammatikai morféma környezetében jelenik meg, korábbi keletkezésűnek tartjuk mint azt a grammatikai morfémat, amelyik nem jelenik meg más grammatikai morféma környezetében.*

A három feltételt komplex módon alkalmaztuk. A korábbi irodalom adatait minden egyes oppozíció kiépítésekor figyelembe vettük.

I. Oppozíció: $N + \emptyset \leftrightarrow X$
(tetszőleges gyermeknyelvi szó)

Az oppozíció egyik oldalán ($N + \emptyset$) egy nulla morfémas főnévből álló szómondat áll, a másikon egy nem főnévi szómondat. A gyermeknyelv korai szakaszában az ige és a főnév szétválasztása igen nehéz. A kettő megkülönböztetése a szituáció és az eltérő intonáció alapján lehetséges** (így sem teljes biztonsággal):

- hunu* 1. „kutya”
(rámutatás és neutrális vagy ereszkedő intonáció)
2. „ugat”
(gesztikuláció, mimika, rendszerint emelkedő intonáció).

Ennek az oppozíciónak kettős jelentősége van:

1. A szómondatok osztályából egy bizonyos — a főnevek előzményeinek tekinthető — alosztályt különít el.

2. A további fejlődés szempontjából: a főnévi osztály további differenciálódásának az alapja.

Az első, a megnyilatkozásokat alosztályokra tagoló ismérv: az intonáció és a szituáció (lingvális és extralingvális tényezők).

A második kritérium (amely a II., III., IV. és VI. oppozíció bázisa lesz) éppen a gyermeknyelv szituatív jellegéből fakad. A szituációban résztvevő elem, abban már valamilyen szerepet játszó (pl. korábban már észlelt) tárgy a „meghatározott” jegyet kapja, az ezzel nem rendelkező pedig a „nem meghatározott” jegyet. A „meghatározott — nem meghatározott” oppozíció a gyermeki észlelés számára leghozzáférhetőbb valószínűségelemek (a tárgyak és a tér) nyelvi jelöltségében jelentkezik először. A „meghatározott”, „nem meghatározott” jegyek igen általánosak: vonatkozhatnak tárgyra (objektum), térre (lokális), de mennyiségre is (egy

* A b. és c. pontokkal kapcsolatban I. Slobin univerzáléját: „It is categories which have been most recently acquired which tend to be deleted from speech under pressure of performance limitations.” (Slobin, 1970. 17. 1.).

** Vö. Slobin univerzáléjával: „Intonation and intensity of vocalization are of expressive significance.” (Slobin, 1970. 7. 1.).

egynemű dolog, több egynemű dolog). Az egyes területeken (tárgyak, tér, mennyiség) speciális jegyekkel bővül. A „meghatározottság” mindig valamilyen viszonyba állítást jelent.

MEGHATÁROZOTTSÁG — NEM MEGHATÁROZOTTSÁG kritérium a következő oppozíciókat generálja:

II. Oppozíció: $N + \emptyset$ \leftrightarrow $N + -t$
 pl. *maci* \leftrightarrow *macit*

- Az irodalom adatai szerint a legelső grammatikai morféma a gyermeknyelv főnévi rendszerében.
- Korpuszunkban a leggyakoribb elem.
- Más grammatikai morfémák környezetében is előfordul:

pl. *kicsi babá-é-t*

A tárgyas viszony kialakulása:

1. Kezdetben jelöletlen, csak a szituáció és az intonáció különíti el valamennyire is más megnyilatkozástól.

a. (kell) *mackó* \leftrightarrow (V) *mackót*
 intonáció és motorikus akció (egyik sem maradhat el).
 az eliminálható V alakot az intonáció fejezi ki. A motorikus akció elmaradhat.

Ezt nevezzük volitív tárgynak.

b. (itt) *autó* \leftrightarrow *autót* (rajzoltam)
 helyre és tárgyra mutató \leftrightarrow semmiféle rámutatás nem kötelező

A tárgyas viszonyban a helyre és tárgyra mutató nem válik el (pontosabban: együtt jelenhet meg). Vö. a VP csoport bővítményeként szereplő „tárgyas” és „helyhatározós” alakok tipológiailag is érdekes összefüggést mutatnak.

c. (ide) *játék* \leftrightarrow (V imper + Adv) *játékot*
 helyre mutató, intonáció, motorikus akció \leftrightarrow helyre mutató

Az a., b. és c. esetek közös vonása: a *-t* grammatikai morfémaival jelölt tárgy alakokat helyre vagy tárgyra mutató jelöletlen alakokra lehetett visszavezetni.

2. Magasabb nyelvi szintet reprezentál az alábbi forma: *nézem a macit*. Ez már közvetlenül nem vezethető vissza a tárgyra, helyre rámutató egytagú megnyilatkozásokra. Ennek használatát nem extralingvális tényezők (pl. a tér) határozzák meg, hanem egy másik nyelvi jel (*nézem* — V tranz.).

III. Oppozíció: $N + \emptyset$ \leftrightarrow $N + -ba$
 pl. ház \leftrightarrow házba

A megnevezéstől alig elváló, a lokális jelentést rendkívül általánosan, differenciálatlanul kifejező alakok kezdenek „osztódni”. A korábbi leírások egyetértenek abban, hogy a *-ba* elem jelenik meg másodiknak a magyar gyermeknyelvben.

A lokális és az objektális viszonyok közös korai kifejezési formája:

$S \rightarrow M + N + \text{Mot akc.}$, ahol *M* a modalitást, *N* a ragtalan főnevet, a *Mot* akc. a rámutatást, valamilyen cselekedetet fejez ki. E generálási szabályból válik ki az *N* elem, egyfelől objektumi szerepkört fog betölteni (a *-t* viszonyító elemmel ellátva), másfelől lokatívuszi szerepkört (*-ba*).

A *-t* objektumi és a *-ba* lokális formák közös oppozíció alávonását (meghatározottság — nem meghatározottság) az igei rendszer is támogatja. Mindkét formára vonatkozóan a tárgyas ragozást használhatja a gyerek, még abban az esetben is, ha így „helytelen” felnőttnyelvi példával is él (pl. „Nézzed oda, Öcsi” mondja az egyik gyerek ehelyett: „Nézz oda, Öcsi!”). A lokálissal kapcsolatban a magyar felnőttnyelv az ún. alanyi ragozást használja.

Összegezve a II. és III. oppozíciót:

maci (általános tárgy) \leftrightarrow *macit* (konkrét, speciális tárgy)

Míg a *maci* forma lehetőséget ad a félreértésre, addig a *macit* forma már egyértelműen, határozottan jelöli az objektális viszonyt.

ház (általános lokális) \leftrightarrow *házba* (konkrét lokális)
 meghatározatlan meghatározott

A tárgy és a hely kifejezésének pontosabbá tétele, azaz „meghatározottsága” a viszony ismeretét feltételezi, ennek „tudását” erősíti. A viszony két oldala (*maci* \leftrightarrow *macit*, illetve *ház* \leftrightarrow *házba*) a „centrális” és „nem centrális” jegyet generálja. A tárgyas és lokális viszonyt az egyik oldal (*macit*, illetve *házba*) jobban kifejezi, ezt nevezzük „centrálisnak”, a másik oldal nem — ez lesz a „nem centrális”. Olyannyira nem fejezi ki az utóbbi tag (*maci*, illetve *ház*), hogy ez ki is esik az oppozícióból. Az így „felszabaduló” formák (*macit*, *házba*) „társtalanok” maradnak. Ennek következtében ezek a paradigmikus modell egy magasabb síkján újabb oppozícióba fognak lépni egy másik — szemantikai jelentésében már élő, de formailag még nem kifejezett — elemmel. Tehát egy kritérium működésének eredményeképpen különböző nyelvi formák jönnek létre, melyek kölcsönhatásukban az adott kritérium által generált osztályokat — valamilyen releváns jegy alapján — alosztályokra bontják. Az eredményül kapott nyelvi formák újabb jegyeket dolgoznak

ki. Röviden: a struktúra egy részének megváltozása maga után vonja az egész megváltozását is.

Ezzel persze kicsit előre szaladtunk, mert nem vizsgáltuk meg, hogy a „viszony”, a „valami valamihez tartozik” hogyan realizálódik a nyelvi rendszerben. Ezt mutatja be a következő oppozíció:

IV. Oppozíció: $N + \emptyset \leftrightarrow N + -é$ pl. *kicsi babáé*

Ennek a lelete lesz az a forma, amelyik a „viszony” jelentésben belül a „centrális”, „nem centrális” jegyet is tükrözi:

$N + -é \leftrightarrow N + -m \text{ van testvérem}$
 $N + -e \text{ a baba szeme}$

Vessünk egy pillantást a korábbi magyar irodalomra! A *-t*, *-ba*, a birtok jeles és ragos formák időbeni megjelenéséről, sorrendjéről egybehangzó véleményeket olvashatunk. Nincs azonban egység a *-k* (többes jel) és a *-nak* datívuszi ragos formák időbeni prioritásáról. A datálási viták forrását abban látjuk, hogy a kor nyelvi rendszerében már nemcsak egy kritérium (a meghatározottság — nem meghatározottság) generálja a különböző formákat, hanem a „centrális — nem centrális” jegy is. Ezek nyomán — és más nyelvi tények, pl. az igei rendszer hatására — újabb, a meglévő rendszert alakító, megváltoztató kritériumok, jegyek alakulnak ki. E többféle forrásból származó kritériumok és jegyek hatása abban is mérhető, hogy

- sokféle grammatikai morféma jön létre,
- lerövidül az egyes grammatikai morfémák létrejötté közti idő.

A formák sokfélesége és a kialakulásukhoz szükséges viszonylagosan rövid idő nehéz helyzetbe juttatja a legélesebb szemű nyelvészt is. A *-k* vagy a *-nak* elsőbbségét mi sem tudjuk eldönteni, de a kérdésnek nem tulajdonítunk olyan nagy jelentőséget, mert vagy a már meglévő kritérium (meghatározottság) — és akkor a *-k* jelenik meg előbb —, vagy az új jegy (centrális — nem centrális) hat, és akkor a *-nak* alakul ki előbb. A *-k* mellett döntünk, mivel a „meghatározottság” kritériumától generált formák közül ez már az utolsó:

V. Oppozíció: $N + \emptyset \leftrightarrow N + -k$
 pl. *baba* \leftrightarrow *babák*
 mennyiségileg \leftrightarrow mennyiségileg
 nem meghatározott \leftrightarrow meghatározott
 (egy egynemű dolog) \leftrightarrow (több egynemű dolog)

A centrális jegy — mint láttuk — már felbontotta a „viszony” kategóriát — $N + -é$, illetve $N + -m$ formákat generálva. A következő oppozícióban az egységes „tárgy” kategóriát bontja fel:

VI. Oppozíció: $N + -t \leftrightarrow N + -nak$
 pl. *babát* \leftrightarrow *babának*
 centrális tárgy \leftrightarrow nem centrális tárgy

A további főnévi grammatikai morfémiák kialakulásában feltétlenül szerepet játszik a V kategória és a mondatalkotás ténye. Bár ezek eddig sem voltak hatás nélkül, különösen a *-k* és *-nak* esetében.

A gyermeknyelv első „igazi” mondatai a kéttagú megnyilatkozások. Ezek kialakulásáról nincs még egységes vélemény (vö. a Pivot grammatikát és a róla folyó vitát). A cikkünk elején említett munkánkban arra a következtetésre jutottunk, hogy a kéttagú megnyilatkozás kialakulásában óriási szerepe van a szituációnak — mint kommunikációs egységnek. Ennek megfelelően a gyerek a kéttagú mondatokban kezdetben a szituáció dinamikus, illetve statikus elemét foglalja össze. Ez nincs ellentétben a Pivot grammatikával, de azzal nem is egyezik teljesen. A mondatalkotásban szerepet játszó „dinamikus — stabil” kritériumot kell — számunkra úgy tűnik — alkalmazni a további oppozíciók kiépítésekor. Természetes, hogy e kritérium legelőször az alapvető viszonyokat kifejező nyelvi elemekre hat (tárgy, tér).

VII. Oppozíció: N + *-ra* ↔ N + *-n*
 pl. *könyvre* ↔ *könyvön*
 „dinamikus hely” „stabil hely”

VIII. Oppozíció: N + *-val* ↔ N + *-t*
 pl. *macival* ↔ *macit*
 „dinamikus tárgy” „stabil tárgy”

Mindkét oppozícióban szerepet játszik az igák „dinamikus” és „statikus” jegye. Érdemes megjegyezni, hogy a *-ra*, *-n* és *-val* grammatikai morfémiák általunk megállapított sorrendjéről nincs vita az irodalomban.

A különböző szerzők megemlítenek még néhány más, e korban már meglévő grammatikai morfémiát, de anyagunkban csak a fentiek szerepelnek, így a többi vizsgálatáról le kell mondanunk.

A kifejtett rendszer összefoglaló sematikus váza:

1. kritérium: MEGHATÁROZOTTSÁG — NEM MEGHATÁROZOTTSÁG

TÁRGY	HELY	VISZONY	MENNYISÉG
N ↔ N _t	N ↔ N _{ba}	N ↔ N _e	N ↔ N _k

jegy: CENTRÁLIS — NEM CENTRÁLIS

TÁRGY	VISZONY
N _t ↔ N _{nak}	N _{m', e} ↔ N _e

2. kritérium: DINAMIKUS — STABIL

TÁRGY	HELY
N _{val} ↔ N _t	N _{ra} ↔ N _n

IRODALOM

1. Balassa József, A nyelvtani alakok kialakulása a gyermeknyelvben, Nyr. XLIX, 55—9, 102—5, 132—6.
2. Dezső László, A gyermeknyelv mondattani vizsgálatának elméleti-módszertani kérdései, Ált. Nyelv. Tan. VII. 77—99.
3. Dezső László, Szórend és mondathangsúly, Ált. Nyelv. Tan. V. 79—121.
4. Kenyeres Elemér, A gyermek első szavai és a szófajok fellépése, Bp., 1926.
5. S. Meggyes Klára, Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere, Bp., 1971.
6. Jean Piaget, Válogatott tanulmányok, Bp., 1970. 133—169. l.
7. D. I. Slobin, Suggested Universals in the Ontogenesis of Grammar, 1970.
8. Vértés O. András, A gyermek nyelve, Bp., 1953.
9. L. Sz. Vigotszkij, Gondolkodás és beszéd, Bp., 1967., különösen 87—97. l.
10. Henri Wallon, Válogatott tanulmányok, Bp., 1971. 170. l.

REZIME

RAZVOJ DEKLINACIJE IMENICA U GOVORU DVOGODIŠNJEG DETETA MAĐARSKOG MATERNJEG JEZIKA

Na korpusu, koji sadrži jednočlane, dvočlane i tročlane dečje iskaze, autor vrši analizu paradigmatiskog sistema imenica po principu binarnih opozicija.

Do prve binarne opozicije dolazi pojavom imenice sa nultom morfemom u jednočlanom iskazu i pojavom jednočlanog iskaza koji ne sadrži imenicu. Druga opozicija se stvara na bazi kriterijuma „određenog” i „neodređenog”. Do treće opozicije dolazi na bazi korelacije mesnih odnosa. Četvrta opozicija se zasniva na prisustvu ili odsustvu posesivnog odnosa, peta na prisustvu ili odsustvu obeležja „kvantifikovan”, a šesta na prisustvu ili odsustvu obeležja „centralni”. Sedmu opoziciju sačinjava „dinamično mesto” i „stabilno mesto”, a osmu „dinamični predmet” i „stabilni predmet”.

Faragó József

**A KÉTNYELVŰ
MESEMONDÓK
REPERTOÁRJÁNAK
NYELVI
MEGOSZLÁSÁRÓL**

Az emberiség mesekincse olyan sok ezer éves kollektív szellemi alkotómunka eredménye, amelyben lakóhelyétől, nyelvétől és lélekszámától függetlenül mindenik nép kivette a maga részét. Még azok a népek is, amelyek a történelem folyamán megsemmisültek vagy más népekkel összeolvadtak, úgyszintén azok is, amelyek tudunkon kívül futották meg egykori pályájukat, meséikkel az emberiség szellemi örökségét gyarapították.

A mesekincs nyelvi különbségeken átívelő, világméretű összefüggéseinek legfontosabb, azaz egész pontosan szólva: egyedüli és kizárólagos láncszemei a kétnyelvű mesemondók. Nélkülük a különböző népek meséi valami elképzelhetetlen módon elszigetelődnének egymástól; nem volna mesevándorlás, kölcsönös átvétel és átadás, a meseanyag nemzetközi kapcsolata, összefüggése és kiegyenlítődése; a nemzeti formák sokasága mélyén nem érvényesülne a mesekincs emberi egyetemessége és közössége.

Nyelvhatárok mentén — ha a szó szoros értelmében ilyen határokról egyáltalán beszélni lehet — és együttélő népek, nemzetiségek körében, vegyes lakosságú területeken mindig voltak két- vagy többnyelvű mesemondók, akik nyelvtudásukat a mesék közvetítésére használták: az anyanyelvükön elsajátított mesét a másik nyelven is mesélték, illetőleg a másik nyelven hallott mesét anyanyelvükön is mondani kezdték, vagyis az adott mesét mindkét esetben más nyelvre ültették át és a másik folklórban útnak indították. Az ilyen mesemondók már az irodalom és az irodalmi műfordítás kialakulása előtti korokban a szellemi javak nyelvi közvetítői voltak, s ezt a hivatásukat napjainkig folytatták és folytatják; míg azonban az irodalmi műfordítás mindig egy-egy műfordító személyéhez tapad, az ő munkájuk névtelen, folytonos és tömegméretű folklórfolyamat. Folytonosságából és tömeges méreteiből következik, hogy e kétnyelvű mesemondás, a szellemi javak cseréjével együtt, a népeket, nemzetiségeket egymáshoz közelebb hozza; köztük a mese szólaival a kölcsönös megismerés, megbecsülés és barátság mindennapi, elszakíthatatlan kapcsolatait szövi.

Kelet-Európa a maga viszonylag kis területével és viszonylag nagyszámú népével, nemzetiségével, az együttélésnek úgyszólván végtelen változataival a két- vagy többnyelvű mesemondás klasszikus földje —

ennek ellenére a jelenség kutatása a kelet-európai folklorisztikában még nem foglalta el az őt méltán megillető helyet. Így a múltbeli magyar és román folklorisztikában, amelynek eredményeit a legjobban ismerem, alig találtam néhány szórványos adatot, utalást a kétnyelvű mesemondásra vagy mesemondókra. Már csak ezért is indokolt, hogy a Románia Szocialista Köztársaság Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának keretében működő kolozsvári Etnográfiai és Folklór Osztály, megalakulása (1949) óta, a többi interetnikus folklórkapcsolatokkal együtt a kétnyelvű mesemondást is tanulmányozta, és egy kis munkaközösségünk (Faragó József, Hanni Markel, Vöő Gabriella) különösen az erdélyi román—magyar és német (szász) két- vagy kétnyelvű mesemondásról számos adatot gyűjtött.* Ezirányú munkánk egyik önálló és fontos fejezete volt az árpástói (r. Branștea, Beszterce-Naszód megyei) monográfikus gyűjtés: ebben a román—magyar vegyes lakosságú faluban 1961—1963 között mindenik kétnyelvű mesemondó mindkét nyelvű egész repertoárját magnószalagra vettük. Így derült ki, hogy a kétnyelvű mesemondók repertoárja nyelvileg korántsem arányos (talán nem is lehet arányos), hanem érdekes aránytalanságot, illetőleg változatosságot mutat. Ezt a megoszlást, amelyről a nemzetközi szakirodalomban tudtucmmal eddig még kevés szó esett, az alábbi módon próbálom csztályozni:

a) A másik egy részét, a kétnyelvű repertoár magját, a mesemondók hallgatóik igénye szerint mindkét nyelven tudják és szokták mesélni. Ez a gyakorlat aktív kétnyelvűséget és a mesék nyelvi átdolgozását kívánja. Az átdolgozás kétirányú: a mesemondó az anyanyelvén elsajátított meséit a másik nyelven is, a másik nyelven hallott meséket pedig anyanyelvén is előadja. A kétirányú átdolgozás gyakorlatilag egyenlőtlen, ugyanis a mesemondó életpályájától, valamint pillanatnyi körülményeitől függ, hogy melyik nyelven hallott több mesét, illetőleg melyik nyelven kell többször mesélnie. Az utóbbi igényt a hallgatók anyanyelve, kétféle nyelvű hallgatóság esetén pedig nyelvi megoszlásuk és az ebből fakadó igényük dönti el. Íme egy-két árpástói magyar mesemondónk nyilatkozata: „Magyarul is, románul is, melyiket hogy. Ahol sok román fiú gyűlt, mondtam románul; ahol magyar több, mondtam magyarul.” (Trombitás Lajos 88 éves.) Vagy: „Itt mindenki ért magyarul, románul. Ahol láttam, többen vannak románok, románul mondtam.” (Kiss Elemér 35 éves.) Olyan adatunk is van, amely szerint a magyar mesemondó nyelvét nem értő román hallgató számára a szöveget az egyik kétnyelvű hallgató suttogva fordítja, hogy a többieket ne zavarja.**

* A nyomtatásban eddig megjelent fontosabb eredmények: Faragó József, *Kétnyelvű mesemondónk*. Korunk XXIII (1964), 1174—1180. Eminescu Bolond Kalinjának szabófalvi magyar változata. Igaz Szó XII (1964), 5. sz. 836—841. Cîteva date cu privire la povestitul bilingv în Europa Răsăriteană. Revista de etnografie și folclor XII (1967), 271—282. Az emberevő nővér meséjéhez. Ethnographia LXXIX (1968), 92—101. *Zweisprachige Märchenerzähler in Siebenbürgen*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde XIII (1970), 57—69. *Idegen szavak félreértésén alapuló népi tréfák*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK.) XV (1971), 101—112. — Hanni Markel, *Snoave populare românești la sașii din Păuca*. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1968—1970. Cluj 1971, 419—435. — Vöő Gabriella, *Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Manturól*. NyIrK. VIII (1964), 59—68. *Egy román mesemondó kétnyelvű meseváltozatai*. Uo. XIV. (1970), 121—132.

** Faragó József, *Kurcsi Mínya havasi mesemondó*. Bukarest 1969, 17.

A kétnyelvű mesemondónak etnikailag és művészileg legmagasabb szintjén a mesemondó ugyanazt a mesét mindkét nyelven azonos tartalommal, de kétféle népi (nemzeti) formában adja elő: mindkét nyelven a sajátos mesei formulákkal és nyelvi fordulatokkal él, a tulajdonneveket behelyettesíti, a cselekményt kétféleképpen lokalizálja és aktualizálja, és így tovább. Vagyis röviden: nem ugyanazt a meseszöveget ismétli két nyelven, hanem ugyanazon mesének kétféle népi formáját hozza létre. (Emanuel Pop 48 éves árpástói román mesemondóval szólva: „Ha magyarul tanultam, akkor románul nem lehet éppen úgy kifejezni... Ha mind azokat a szövegeket mondod, esetleg nem stimmel úgy... Lássa, itten is az a helyzet: ami van románul, nem stimmel magyarul. Sok szó nem stimmel magyarul.”) Ezt a szintet azonban a kétnyelvű mesemondó csak kivételesen, illetőleg részlegesen tudja megközelíteni: meséiben a saját nyelvű, illetőleg a másik nyelvű mesekincs népi formavilága különböző arányban összekeveredik, hat egymásra, vagy a két forma közül az egyik mindkét nyelvű mesében túlsúlyba kerül. Egy meseszövegben az idegen nevek, valamint az idegen mesei formulák és nyelvi fordulatok tükörfordításai tanúsítják a meseátdolgozásnak ezt a csak nyelvi, de még nem etnikai szintjét, minőségét.

b) A kétnyelvű mesemondó repertoárjának második hányada a lehető legérdekesebb: a mesemondó a másik nyelven hallott mesét csak a másik nyelven szokta mesélni, anyanyelvén sohasem szólaltatja meg. Ez a gyakorlat szintén aktív kétnyelvűséget igényel, viszont nem kíván sem egy-, sem kétirányú nyelvi átdolgozást: a mesélő azt adja vissza, amit hallott, a képességeinek megfelelő nyelvi és művészi szinten.

Székely István 29 éves árpástói magyar mesemondónk magyarázataiból már sejteni lehet ennek az egyoldalú gyakorlatnak az okát: „Magyarul nem jön jól ki.” Vagy: „Csak románul szoktuk mondani, mert magyarul nem passzol.” Vagy: „Há nem is lehet, mer nem pászol itt, ahol elküldik az urát, menje habér. Próbáltam én, de nem stimmel. Nem pászolnak a szavak; nem jön úgy ki.” A meseszövegek ismerete alapján megértjük az effajta célzásokat, a jelzett helyeken ugyanis olyan hangutánzó szók vagy kifejezések, szójátékok, felkiáltások, csattanós szóváltások és párbeszéddek, vagy verses mondókéak, dalok vannak, amelyeknek átdolgozása egyik nyelvről a másikra bonyolult nyelvi és költői feladat. Mivel ezt a feladatot a mesemondó nem képes kielégítően megoldani, a mesét kizárólag a másik nyelven szokta mondani.

c) A kétnyelvű mesemondó repertoárjának pontosan az előbbi két része közé illik, mert a kettő között átmenetet alkot az a harmadik rész, amelyet nyelvileg kevert szövegű mesének mondhatunk. Éspedig: a mesemondó átdolgozza a szövegnek mindazokat a részeit, amelyek nem igényelnek különleges műfordítói invenciót, viszont nem fordítja le és eredetiben idézi az előbb említett nyelvi formákat. Azok a mesék, amelyeknek „alapszövegében” idegen nyelvű hangutánzók, szójátékok, felkiáltások, párbeszéddek, versek vagy dalok vannak, közelien idegen eredetűek és a népi átdolgozásnak ezt a legelső, még csak részleges fokozatát képviselik. Ez a fokozat nemcsak a mesemondótól igényel aktív kétnyelvűséget, mint repertoárjának előbbi két része, hanem a hallgatóknak is kétnyelvűeknek kell lenniük, hisz a mesét csak akkor

tudják élvezni, ha az anyanyelvű szövegben felhangzó idegen szöveg-
részeket is megértik.

Tapasztalataink szerint a legtöbb kétnyelvű mesemondó igyekszik
ezeket a nehezen fordítható nyelvi formákat a másik nyelven (túlno-
mórészt anyanyelvén) is visszaadni. Így jönnek létre a jól-rosszul si-
került félmegoldások, mígnem a kísérletek, javaslatok sokaságából végül
a művészi megoldások kikristályosodnak. Aligha létezik egy mesében
olyan nyelvi bravúr, amely a kétnyelvű mesemondók jóvoltából idő
teltével a másik nyelven, annak a nyelvnek a szellemében is épp oly
bravúrosan meg ne szólalna.

d) A repertoár negyedik része, az eddigi háromtól eltérően, a pasz-
zív kétnyelvűségen alapszik: a mesemondó a másik nyelven hallja,
anyanyelvére fordítja, és mindig csak így mondja a mesét. Itt az átdol-
gozás egyirányú, de épp úgy, mint a kétirányú átdolgozások, minősége
szerint lehet nyelvi vagy etnikai szintű.

e) Végül a mesék ötödik csoportja szintén a kétnyelvű mesemondó
repertoárjának egy része, de nem tartozik bele sem közvetlenül, sem
közvetve a kétnyelvű repertoárjába. Azokról a mesékről van szó, ame-
lyeket anyanyelvén tanult és mindig csak anyanyelvén mesél, tehát
sohasem szóltatja meg őket a másik nyelven.

Összegezésül, a kétnyelvű mesemondók élő gyakorlata alapján, a
meseátdolgozás lehet részleges (kevert szövegű mesék) vagy teljes; lehet
egy- vagy kétirányú (egyik nyelvről a másikra vagy mindkettőről mind-
kettőre); és lehet nyelvi vagy etnikai szintű. A meseátdolgozás e lehe-
tőségei folytán a kétnyelvű mesemondó repertoárja (anyanyelven tanult
és mondott meséin kívül) nyelvileg négy részre tagolódik: mindkét nyel-
ven mondott mesék; kevert nyelven mondott mesék; csak a másik nyel-
ven mondott mesék; a másik nyelven hallott, de csak anyanyelven
mondott mesék. Az előbbi háromféle mesélés aktív kétnyelvűséget igé-
nyel, a negyediknek a passzív kétnyelvűség is elegendő. A repertoár
nyelvi megoszlása kivétel nélkül mindenik mesemondónál más és más
arányokat (aránytalanságokat) mutat, ezért szorítkoztunk most csak ál-
talános osztályozásukra.

REZIME

JEZIČKA PODELJENOST U REPERTOARU DVOJEZIČNIH KAZIVAČA PRIPOVEDAKA

Autor naglašava ulogu dvojezičnih kazivača pripovedaka: bez njih ne bi
postojala međunarodna povezanost i izjednačavanje pripovedaka, u dubini
mnoštva narodnih oblika ne bi došli do izražaja čovekova univerzalnost i za-
jedništvo pripovedačkog blaga.

Prema istraživanju autora i njegovih saradnika među erdeljskim ru-
munsko-mađarskim i nemačkim (saskim) dvo- ili višejezičnim kazivačima
repertoar predavača pokazuje zanimljive nesrazmere, odnosno raznovrsno-
sti, i to:

a.) Jedan deo pripovedaka kazivač kazuje obično na oba jezika, već
prema zahtevu slušalaca, odnosno prema jezičkoj razdeljenosti. Ova praksa
zahteva aktivnu dvojezičnost i kazivač pripovetke jednako može da prenese

sa maternjeg jezika na drugi kao i sa onog drugog na maternji. Prerađenu etnički i umetnički na najvišem nivou, kazivač kazuje jednu istu pripovetku iste sadržine, ali u dvovrtnom narodnom obliku, odnosno na oba jezika, svojstvenim pripovedačkim formulama i jezičkim izrazima.

Ovom nivou može zapravo samo izuzetno, odnosno delimično da se približi: u pripovetkama njegovim mešaju se i utiču jedni na druge u raznim proporcijama oblici svetova narodnog blaga maternjeg, odnosno onog drugog jezika.

b.) Drugu kvotu repertoara dvojezični pripovedač kazuje obično na drugom jeziku, jer podražavanje glasa, igre reči, dijaloge sa velikim efektom, stihovane male govore i pesmice ne ume da vraća na maternji jezik.

c.) Treći deo repertoara jezički je mešani tekst i predstavlja između ranija dva dela kao neki prelaz. „Osnovni tekst” pripovedač prevodi na maternji jezik, odnosno na drugi jezik, označene jezičke oblike međutim ostavlja u originalu i citira.

d.) Četvrti deo repertoara počiva na pasivnoj dvojezičnosti: pripovedač prerađuje na maternji jezik pripovetku koju je čuo na drugom jeziku i uvek je tako priča.

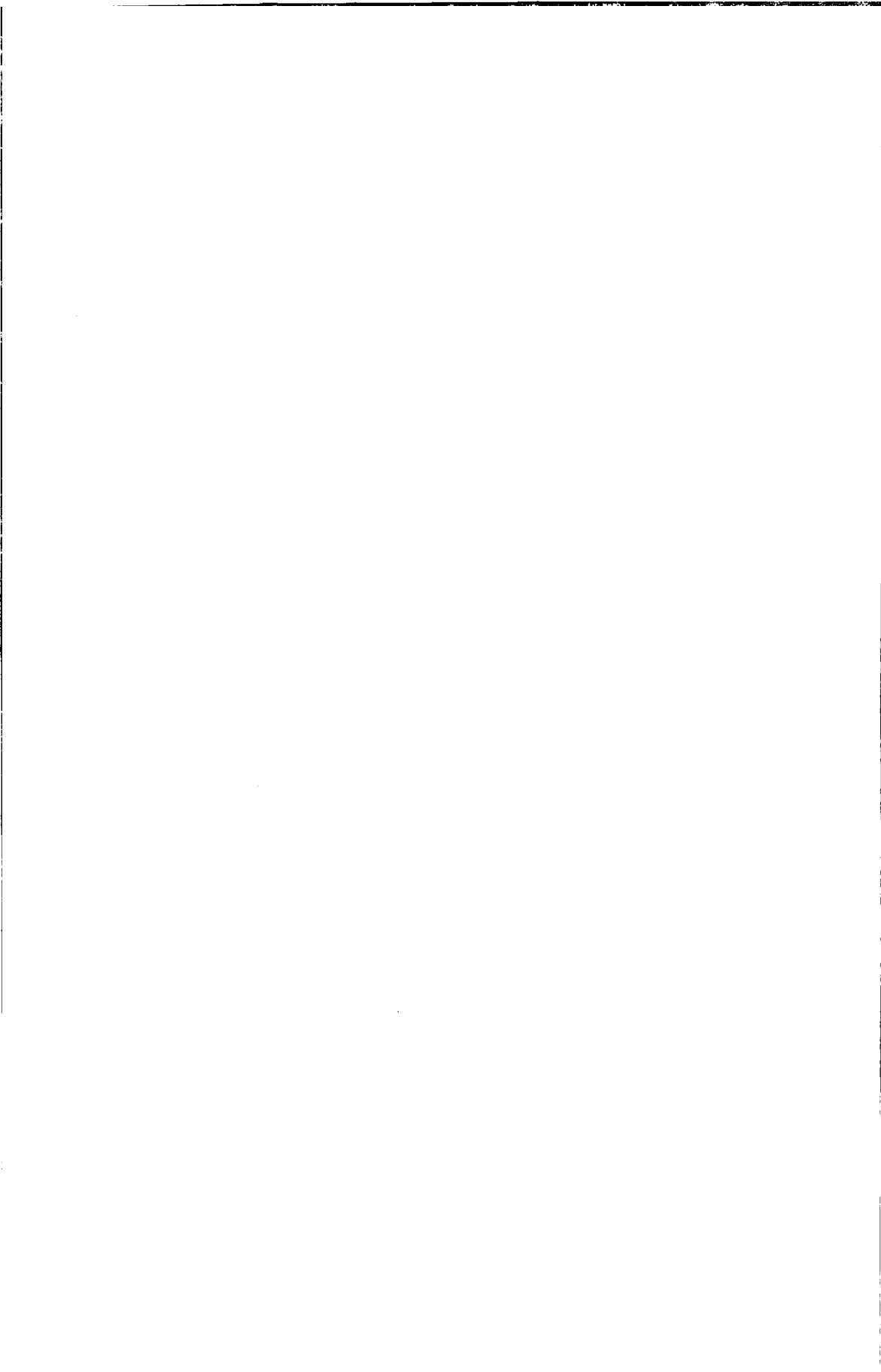
e.) Na kraju, peta grupa pripovedaka i ne spada u dvojezični repertoar: pripovedač pripovetku koju je čuo na maternjem jeziku uvek kazuje na svom maternjem jeziku.

U živoj praksi dvojezičnih kazivača prerada pripovetke može da bude delimična (mešani tekst) ili potpuna; jedno ili dvosmerna; etnička ili samo jezička.

Dvojezični repertoar jezički se deli na četiri dela: kazivan na oba jezika; kazivan mešanim jezikom; kazivan samo na drugom jeziku; pripovetke slušane na drugom jeziku, ali kazivane samo na maternjem jeziku.

**MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET—
KAPCSOLATTÖRTÉNET**

Kemény G. Gábor

**MÁRKI SÁNDOR
ÉS A SZÁZADFORDULÓ
NEMZETISÉGI
MOZGALMAI***

Banner János mondotta Márkiról az alábbi felejthetetlen szavakat: „Ha ezen az ünnepen mindenki részt vehetne, akinek történeti munkáiban Márki Sándor állított emléket, itt lenne nemzetiségre való tekintet nélkül a Kárpátmedence minden népe, a Viharsaroktól a Kárpátokig. Itt volnának Dózsa György forradalmának felszabadulásukért küzdő parasztjai, a Tokaj-hegyaljai paraszt felkelők, II. Rákóczi Ferenc kurucjai, a sarkadi hajduk, a Péró felkelés szabadulást váró jobbágysai, Hóra román jobbágysai, a Martinovics reformmozgalmának elárult részvevői, az 1848—49-i magyar szabadságharc honvédei, Kossuth katonái, az aradi vértanúk és a magyar történelem és tudomány számtalan kiváló vezető egyénisége, velünk együtt ünnepelve ragyogó tollú, ízes magyar nyelven író, költői lelkű historikusunkat, Kétegyháza szülöttét”.¹

A nagy tanítványnak ezt a régi humanista ábrázolások színeiben pompázó történeti tablóját szeretném az alábbiakban szembeállítani egy másik, nem kisebb nagyságrendű, s mégsem ilyen egyértelmű, Márki realista humanizmusáról szóló megnyilatkozással.

Bíró Vencel, Erdély egykori neves művelődéstörténésze írja 1927-ben a „Márki Sándor halálának második fordulójára” kiadott kolozsvári emlékkönyv bevezető tanulmányában: „A történetírónak nem lehet beérnie a hivatalos okiratokkal, mert nem az a feladata, hogy a törvények rideg paragrafusai szerint járjon el, hanem úgy ítéljen mint az esküdtszék, amely érzelmekkel is számol. A történelem se ördögöt, se angyalt ne ismerjen ott, ahol csupán emberről kell ítéletet mondania. Ilyen fel fogással készült — folytatja — Dósa életrajza², így lett kegyeletel alakká előtünk Horváth Mihály³, II. Rákóczi Ferenc⁴, és a többiek mind, akiknek életrajzát szerető kézzel írta. Helyesen jegyezte meg, hogy a nagy tömeg mindig könnyebben megérti az emberek gyarlóságait, mint azokat az eszméket, amelyeknek szolgálatába szegődtek”.⁵

A kutatónak, akinek az a megtisztelő szerep jutott, hogy a korábbi nemzetiség-történeti kapcsolataink, a magyar és a szomszéd népek egykori történeti viszonya és e viszony társadalmi-történeti előzményei felett tűnődő Márki Sándort életműve e korántsem elhanyagolható rész-

* Elhangzott 1973. ápr. 6-án a Békés megyei Kétegyházán, Márki Sándor szülőhelyén, a történész születése 120. és a „kétegyházi zendülés” 70. évfordulója alkalmából tartott emlékünnepeken. (A közölt tanulmány az ünnepi Márki-ülésszakon elhangzott felszólalás jegyzetét szövege. Rövidített változatát l. még: Kortárs 1973. okt., 10. sz.)

területéről bemutassa — ha nem is azonos hangsúllyal —, egyszerre kell méltatnia és cáfolnia az emlékkönyv életrajzíróját. Csahogy: amit lelyesel, az a Márki-életmű központi, *társadalmi* mondanivalója, ennek elismerése. Amit pedig éppen az életmű ismeretében még akkor is cáfolnia kell, ha azt a kortárs Márkira hivatkozva hangsúlyozza, a történész és a tömeg sem Márki életművével, forradalmi népmozgalmak sorát bemutató társadalomábrázolásával, sem az emlékkönyv világa erdélyi valóságával, sem pedig a későbbi fejlődéssel nem igazolható párhuzama. A tömeg, a nagyszámú olvasótábor ugyanis nem a szereplők gyarlóságait, hanem az eszmei harcot, a népfelzabardító küzdelem motívumát fogadta be Márki történelemszemlélete alapeszméjeként. Ezt a nép- és földközelséget érzékeli *Acsády* történetírásának mai fiatal kutatója, amikor a századvég és századforduló haladó magyar történetíróiról szólva ezek sorában Márkiról úgy emlékezik, hogy művére a halálától eltelt több mint másfél emberöltő után sem borult a feledés fátyla, s akihez „a mai marxista magyar történetírás visszanyúl, akinek megállapításait 1945 után — sok vonatkozásban — fel kellett használnia”.⁶

Nem véletlenül hangsúlyozzuk tehát Márki realista historizmusa alapjaként, hogy életműve a történelem nagy népmozgalmaira épül. Ezekből indul ki, és végső megállapításaiban ide tér vissza. Mint azt a *Dósa György* záróképében teszi, ahol is a *Dósa-rehabilitációt*, *Dósa György* társadalmi befogadását az 1848. évi törvényhozás közteherviselést kimondó és szolgáltatásokat eltörlő VIII. és IX. törvénycikkeire, e népfelzabardító cikkekelyekre hivatkozva követeli.⁷ *Ilyen értelemben* Márkinál is találkozunk a „rideg paragrafusokkal.” És talán arra a szinte törvényszerű időbeli egybeesésre sem érdektelen rámutatnunk, ami *Márki Dózsa-monográfiája*, *Szekfű* Száműzött Rákóczija és *Szabó Orest*, a Jászi-féle nemzetiségügyi minisztérium későbbi kormánybiztosának *Nemzetiségi Könyvtár* című sorozata megjelenése között fennáll.⁸ Mindhárom markáns történeti vállalkozás az első világháború előestéjén, 1913-ban jelenik meg, s mindhárom hozzájárulás kíván lenni ahhoz a történeti realista iskolához, melynek előkészítésében Márki Sándornak alapvető érdemei voltak. S ha már erről, a Márki egész pályaképre kiható 1913-as évről szólunk, mondjuk el azt is, hogy ekkor jelenik meg kelet-európai kitekintésű tanulmányainak egyik időtálló darabja, a Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc 1707. évi szövetségi tárgyalásairól szóló értekezése.⁹ Amint hogy itt kell jelezni azt is, hogy történetírásunk nemcsak a korszerű Márki-monográfiával adós (érdemes ezen elgondolkodni a halála közelgő félévszázados jubileuma küszöbén), de éppúgy a már említett szélesebb — kelet-európai — és szűkebb, hazai nemzetiségtörténeti tárgyú tanulmányai, adalékai és vonatkozásai bemutatásával.

Emlékezésünkben ez utóbbihoz kívánunk néhány adalékkal és megfigyeléssel hozzájárulni.

Mielőtt azonban szűkebb tárgykörünkre térnénk, legyen szabad utalnunk arra, hogy Márkinak ez a kelet-európai történeti összefüggések és a hazai nemzetiségi kérdések iránt oly fogékony tájékozódása nemcsak a konkrét tárgyválasztásban kísérhető nyomon. Márki kezdettől

tisztában volt az ez irányú kutatások jelentőségével. Megkockáztatjuk, az alapozó években, az aradi szakaszon, tehát 1877—1886 között talán még élesebben, mint a felfelé ívelő rövid pesti időszakban (1886—1892), s az utolsó itt töltött éveket leszámítva, a történész életútja hosszú és derűs zenitjét jelentő „kolozsvári korszak”-ban. Tehát az 1892 nyaratól — ha hinnünk lehet a filológiai pontosságáról is közismert *Bíró Vencel*nek — 1921 nyaráig terjedő években. Az egykori nemzetiségi kérdést történetírói problematikája főkérdései közé soroló látásmód kialakulásához hosszú és összetett út vezetett. Amit egyrészt a szülőföld és szélesebben a békési, aradi, bihari táj hatása, másrészt a problémák lényegét megragadni képes ekklaktikus ereje indokol (egy alkalommal képes volt 150 miniatűr életrajzba sűrítve Magyar Pantheont szerkeszteni¹⁰), de nemkevésbé az is, hogy Márki igen korán a meghatározó társadalmi-történeti jelenségek közé sorolta — kora és az előbbi századok hazai társadalmi mozgalmai sorában — a nemzetiségi kérdéseket. S ha nem is mondhatjuk el, hogy változó életkörülményei között ez az érdeklődése hasonló erővel és fogékonysággal megmaradt, annyi mindenestre bizonyos, hogy az ez irányú kérdések iránti figyelme nem apadt el végképp még a világháborús vagy a pályakép egésze szempontjából már az apályt jelentő utolsó, szegedi években sem.

Márki nemcsak azért volt korát időnként meghaladó, nagyformátumú historikus alkotó, mert a magyar történelem népi, közelebbről paraszti társadalmi-függetlenségi mozgalmi történeti jelentőségét időtálló alkotásokkal bizonyította, hanem azért is, mert egyben a maga kora azon kisszámú haladó történésze közül való, akik a soknemzetiségű ország adott társadalmi-művelődési körülményei között ennek történeti vizsgálata szükségességére felfigyeltek. Jó lelkiismerettel mondhatjuk el róla, hogy a múlt társadalmi mozgalmainak vizsgálata a jelen problémái elemző vizsgálatához is kötődik nála, amint arra a Péro-lázadásról írt székfoglaló értekezésének összegezésében is utal.

„A maga korának igen élénk társadalmi és nemzetiségi mozgalmi történelmi előzményeit kívánta megérteni — állapítja meg 1970. évi emlékezésében *Székely György* —, a korabeli parasztmozgalmak feudális kori jobbagymegmozdulásaival való összeköttetéseit igyekezett felderíteni, nem mellőzve azonban a felkelések, népmozgalmak társadalmi-gazdasági alapjait. Ezzel a munkásságával szinte mindvégig döntő jellemvonással különbözött a dualizmus korabeli történettudomány általános képviselőitől.¹¹

Márki egyébként a hazai és környező népi, más művelődés és tudomány iránti fogékonyságát abból a felismerésből is merítette, hogy ezzel népe helyét és jövőjét erősíti itthon és a környező világban. Ennek a felismerésnek a védelmében pedig — kivált a századfordulóra terjedő szakaszon — ellentmondott mindazoknak a nacionalista koráramlatot kiszolgáló kortárs történészeknek, szakíróknak, neves publicistáknak, akik minden lehető alkalommal — s a nacionalista izgatás erre bőven talált alkalmat — képesek a Márki korában (de tegyük hozzá később is) félreverni a nemzethalál kolompját, Herderre s más dajkamesékre hivatkozva, de mitsem hajlandók tenni abban az irányban, hogy ez a népességileg tényleg, de társadalmi, gazdasági és művelődési törekvé-

seiben legkevésbé sem társtalan nemzet szorosabbra fűzze kapcsolatát a környező világgal, hogy az országhatárokon túl élő magyar nemzetségek érdekében is barátságosabbá és realisabbá tegye létét és jövőjét az akkori és a későbbi Kelet-Középeurópában.

Hogy mennyire példaadó és reális volt ebben a tekintetben is Kétegyháza nagy szülőtte, arra az életműből, illetve a pályaképből kiragadott két mozzanattal emlékeztethetünk. Mindkettő a külföldi, a külföldön élő magyarsággal kapcsolatos, és ha napjainkban szólnánk ezekről a kérdésekről, ez nem is lenne meglepő. Annál inkább Márkinál, akinek jelzései két-három emberöltő távolába nyúlnak vissza.

Pontosan nyolcvan esztendeje így írt az Egyesült Államokba irányuló vészes magyar kivándorlásról. „A magyarokat — olvassuk a *Földrajzi Közleményekben* 1893-ban, majd különnyomatban is megjelent tanulmányában — az Amerikába való kivándorlásra 1849. óta zilált politikai viszonyok, 1864. óta pedig az inség és a keresethiány ösztönözték. Míg a század elején egész Európából évenként átlag csak 6 ezer ember keresett hazát Amerikában, a legközelebb lefolyt 1892. évben egyedül hazánkban 34 ezer polgár költözött ki oda...¹² Nem ismerjük Márki későbbi ezirányú megnyilatkozásait. Bizonyos azonban, hogy ő az első jelentős magyar történész, aki a másfél évtizeddel később az 1892. évnek már több mint tízszeresére emelkedő kivándorlási tébolyra idejekorán figyelmeztet, miközben keserű tömörséggel rögzíti az egykorú kormányzati politika bírálataként: „S évről évre mégis mind többen cseréltek hazát...”¹³

A másik életrajzi mozzanatról szólva, nem kisebb megilletődéssel emlékezünk az 1918 decemberétől 1921 nyaráig Kolozsvárt maradó Márki Sándorra, aki a változott körülmények között is fenntartja érdeklődését a népek közötti kulturális és tudományos kapcsolatok iránt. *Bíró Vencel* emlékezéséből¹⁴ tudjuk, hogy ezekben az években is tovább képezi magát a román nyelvben. Lefordítja Nicolae Jorga II. Rákóczi Ferencről (az egykorú Román Akadémián) tartott előadását, majd franciából lefordítja *Xenopol* Románia történetét. Az úgy érdekességéhez tartozik, hogy Márki ugyanakkor tudományos ellenzője, ádáz vitapartnere Jorgának, amint azt az 1916. évi, hevesen polemizáló vitacikke mutatja.¹⁵ Ugyanakkor azonban megadja neves vitapartnerének a nemzetközi tudományos érintkezésben kötelező szakmai megbecsülést.¹⁶

Mindent egybevetve azonban megállapítható, hogy 1905 után álláspontja többé nem olyan mértékben értékmérője a nemzetiségi megbékelés gondolatának, mint előbb. Éppen ezért nemzetiségi tárgyú érdeklődését is inkább csak a nyolcvanas évek elejétől a koalíció küszöbéig eltelt negyedszázadban tudjuk eredménnyel követni.

Ezen a szakaszon, a *Bihari román írók* (1881) című munkájától az *Eötvös és nemzeti kérdéseinek* (1905) című cikkéig terjed azoknak a különböző jellegű és jelentőségű Márki-írásoknak a sora, melyekből a történésznek az egykorú nemzetiségi kérdések iránti érdeklődése lemérhető.

Köztudott, hogy Márkit ezen a szakaszon elsősorban a hazai román ügyek, az egykorú magyar—román, illetve román—magyar művelődési és társadalmi kapcsolatok érdeklik. Ami nem jelenti egyszersmind azt,

hogy más vonatkozásban, más hazai nemzetiség múltja és jelene, társadalmi és művelődési kérdései iránt nem érdeklődött volna. Ezeknek az írásoknak a száma azonban — legalábbis eddigi ismereteink szerint, lévén, hogy Márki kiterjedt publicisztikai munkássága jórészt feldolgozatlan — elenyésző a román tárgyú közlésekhez viszonyítva. Ismét csak jelzésként említjük a magyar—szlovák kulturális közeledés dolgán is fáradozó, szintén békési, békéscsabai *Haán* Lajosról írt monografiáját. A *Péroról* tartott székfoglaló értekezésében — két évtizeddel a Dózsa-monográfia végleges formájának közreadása előtt — egy másik rehabilitáció kérdését is napirendre tűzi. Markit természetesen nemcsak a délszláv népezér alakja és értékelése foglalkoztatja. Legalább annyira a felkelés peremén jelentkező „alkudozások”, az egykori magyar—szerb kapcsolatok ügye is.¹⁷

A Péroról szóló székfoglaló értekezés megjelenésekor már foglalkoztatta a XVIII. század másik nagy nemzetiségi népmozgalmának problematikája is.¹⁸ Érdekes, hogy Márkit ez idő tájt a *Horól* tartott székfoglaló csupán a „magyarországi része” érdekli, azok az összefüggések, amelyek ennek leágazásaként az Erdéllyel határos magyarországi részeken nyomon kísérhetők.

Az életmű nemzetiségétörténetileg is számbajövő vonatkozásai tehát sokrétűek, változatosak. A kép teljessége érdekében némileg részletesebben kell szólnunk két idevágó, elsőrendű jelentőségű munkájáról. Az első a bihari román írókról szóló, 1881-ben, Nagyváradon kiadott 160 oldalas monográfiája. A másik a *Család és Iskola* szakkönyvben, majd különnyomatként Kolozsvárt, 1905-ben publikált *Eötvös és nemzeti feladataink* című dolgozata.

A *Bihari román írók* a megyei román művelődés áttekintése, szinte a kezdetektől a XIX. század hetvenes éveig bezárólag. Márki kitűnő ismerője a százada küszöbéig terjedő itteni román kulturális indulásnak. Ugyanúgy annak a rövid irodalmi és művelődési reneszánsznak, amit *Roman* Sándor, a budapesti román irodalmi tanszék későbbi vezetője teremt 1852-től, a váradai román Olvasókör alapításától kezdve. Az ifjú Márki Sándort — 28 éves volt a munka megjelenésekor — ennek a sokszínű kulturális érdeklődésnek minden válfaja érdekli. Az egyházi irodalomtól a nyelv- és történettudományon át a sajtóig és politikai irodalomig, majd a népköltészetig és a szépirodalomig bezárólag. Joggal állapíthatta meg a későbbi kutatás, hogy Márki fáradságos anyaggyűjtése igazi monográfiát eredményezett. „Azóta is ez maradt legjobb forrásunk — olvassuk Gáldinál — a XIX. századi bihari román irodalom megismerésére”.¹⁹

Külön figyelmet érdemel a mű előszava. Ebben Márki elmondja, hogy a munka írására Emil Picot, a párizsi keleti nyelvek akadémiaja tanárának felkérése buzdította, aki a magyarországi román irodalomról kért tőle adatokat. Márki a *Moldován* Gergely által rendelkezésére bocsátott jegyzetek felhasználásával válaszolt Picot-nak, majd a bihari román írók és kulturális szereplők egész sorát kereste meg kérdéseivel. Így többek között Pappfy Jusztint, Wlad Alajost, Coldis Jánost, Oncu Miklóst, és felhasználta *Vulkán* József és *Popu* Vazul irodalmi kalauzát és cikkeit is.

Több mint kilencven évvel a mű megjelenése után sem szűnik nagyrabecsülő elismerésünk a történész iránt, aki az akkori nemzetiségi művelődéstörténetet ilyen időtálló alkotással gyarapította. „Azért senki se kicsinyelje azt a követ, melyet az épülethez, az épületnek még mindig csak alapjához, én is szolgáltatok”²⁰ — üzeni kora és a későbbi idők kutatójának. Bizonyoságául, hogy a történész Márki mennyire tisztában volt alapjában irodalom- és művelődéstörténeti fogantatású kezdeményezése fontosságával.

Majd negyedszázaddal később Márki újabb nemzetiségtörténeti vonatkozású munkával jelentkezett. Az 1905-ben *Eötvös és nemzeti feladataink* talányos címmel kiadott dolgozata változó és állandó jegyeket egyaránt jelez. Kétségtől, hogy nemzetiségszemléletének már a *Bihari román írókban* megfigyelhetők, erősödő nemzeti koráramlatba ágyazott, visszafogó jegyei megerősödtek, elmélyültek; ezeket hangsúlyozza a címben a „nemzeti feladatok”-ra való utalás is. Szép számmal találunk azonban a hazai nemzetiségi kérdés elméletét is taglaló fejtegetésben olyan jegyeket, amelyek — ezek mellett is — változatlanul jelzik, hogy a pályaindító évek, az aradi időszak hite és belátása ott él a történész új megfigyelései mélyén. A munkát ennek a kettősségnek a figyelembe vételével kell megközelítenünk. Így kell értékelnünk mindazt, amit Márki ekkor — a darabontkorszak és a koalíció határán — Eötvös-ről leír.

Ismeretes, hogy Márki Sándor kora ifjúságától tisztelte és nagyra becsülte Eötvös Józsefet, az író és irodalmi-politikai reformert éppúgy, mint a hazai nemzetiségi kérdések ismerőjét. Fennmaradt Eötvös halálakor írt diákkori költeménye. Márki történészi tudatára jellemző, hogy közel 34 évvel Eötvös halála után is híven kitart „A nemzetiségi kérdés”²¹ írója megértő nemzetszemlélete mellett. „Saját nemzetiségéért lelkesülve — olvassuk cikkében — sohasem feledte el, hogy mások épp oly melegen éreznek, és céljaul sohasem tűzte ki egynek felsőbbtségét vagy elnyomását”.²² Ugyanakkor azonban az 1905. januári nagyszabeni román programra utalva *Pesty Frigyesre* emlékeztet, aki — írja — „egyik tanulmányában önmaga iránt való mostohasággal vádolta a nemzetet, mely a magyar nemzeti állam megalkotására nem gondolt, hanem a magyarsággal szemben dédelgette a nemzetiséget”.²³

Ezzel a korábbi nemzetiségszemléletétől bizonyos mértékig visszakozó, az egykorú nemzetieskedő koráramlatnak bizonyos mérvű engedményt tevő megnyilatkozással szemben korábbi felfogása halványabb fogalmazását is megtaláljuk ebben, az ellentmondásai révén is fokozott figyelmet érdemlő történeti-publicisztikai írásában. Az 1868. évi nemzetiségi törvényről szólva — jóllehet Eötvössel szemben Deáknak a „magyar politikai nemzet”-ről szóló nevezetes indítványát fogadja el — elismeri, hogy Eötvös ezt másképp képzelte el. „Aki a nemzetiségi (1868: XLIV.) törvénynek csak bevezetését is elolvassa — írja Márki — első pillantásra észreveszi, hogy az nem felel meg Eötvös irodalmi művei szellemének és sokkal erősebben hirdeti a magyar nemzet politikai egységét, mint azt javaslatában és műveiben Eötvös tette”.²⁴

Aki ezeket a sorokat az 1905. évi államszerkezeti kavargásban képes leírni, arról jó lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy messzemenően tiszt-

tában volt kora magyar—nemzetiségi dilemmájával, s nyilvánvalóan nem rajta múlt, hogy nem haladhatott tovább az aradi években megkezdett úton. Márki fenti megállapítása ugyanis már-már rokon a *Mocsáryéval*, aki 1908-ban, egyik hírlapi nyilatkozatában ennek a törvénynek a becsületes végrehajtásában jelöli meg programja alapját, a nemzetiségi válságból kivezető utat.²⁵ Egyben pedig megközelíti *Szabó Ervin* véleményét is, akiről az utóbbi években kimutatták, hogy *Jászi Oszkár* egy hozzá intézett 1904. évi levelének tanúsága szerint, ő is a nemzetiségi törvény életbe léptetésében látta az egykorú hazai nemzetiségek megbékélésének, a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségét.²⁶

Márki állásfoglalása tehát mind az 1868. évi nemzetiségi törvény reális értékelése, mind a hazai nemzetiségekkel való művelődési kapcsolatok továbbfejlesztése terén számos olyan pozitív jegyet és megnyilatkozást tartalmaz, ami összegezőként ekkor is igazolja haladó fel fogását a szóban forgó kérdésben.

Nézetei a nemzetiségi és a parasztmozgalmak összefüggéséről számos kisebb-nagyobb írásában, legmarkánsabban azonban a Péro-lázadásról írt székfoglaló értekezése befejezésében jelentkeznek. Márki kolozsvári egyetemi tanár korában, a számára annyi elismerést jelentő „kolozsvári korszak” kezdetén sem feledkezik meg arról a haladó szerepről, amit a maga szűkebb világának, Békés megyének népe a forradalmi parasztság és a szervezkedő munkásmozgalmakban betöltött és betölt.

„Akinek eszébe jut — olvassuk a Péro-lázadás jelenbe és jövőbe tekintő összegezőeként 1893 tavaszán papírra vetett záróban —, hogy két esztendővel ezelőtt [értsd: 1891-ben] majdnem mindenütt azokban a helységekből, ahol Péro idejében is nagy volt az izgalom, a telepítési, földbirtok- és munkáviszonyok egészen magyar felfogásban vetették felszínre a külföld szocialistáinak kiforratlan eszméit [az utalás feltehetően az egykorú lajtántúli és távolabbi, osztrák és német szociáldemokratákra vonatkozik], s aki észrevette, hogy a szocialistáknak 1893. jan. 6-án tartott első nemzetközi kongresszusán [értsd: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1893. jan. 6. és 8. között tartott budapesti II. kongresszusán] Magyarország összes földművelői közül csak a békés-megyeiek voltak képviselve, talán nem tartja túlzásnak, hogy a múlt századbéli latifundiális rendszernek néhány nagy hibája átöröklődött a mi vége felé járó századunkra, és, hogy mindig vannak Péro lázadásának részletei, amikből a tanulságot nem annyira a történetírónak, mint inkább a politikusnak kell levonnia.”²⁷

Eddig az idézet, de tovább tart a tanulság, a megállapítás érvénye, mely a déli megyék kiszélesedő forradalmi parasztmozgalmában Békés megye népének, éppen az 1903. évi kétegyházi zendülés révén, aktív részvételét bizonyítja.

Ady Endre a kisbirtokos és szegényparaszti mozgalmak első nagy időszakát lezáró 1907. évi máramarosi és bihari, vaskóhi román parasztmozgalmakról szóló híres cikkében *Márkit* és *Acsádyt* együtt említi, mint azokat a történészeket, akik történeti bizonyítóanyaggal járultak hozzá a hazai sokszázados latifundiumos elamradottság fundamentumának lazításához.²⁸ *Ady* mélyreható megállapítása tükrében világosan ki-

rajzolódik a kései nemzedék előtt Márki életművének egész történeti-társadalmi jelentősége.

Nagy alakját szemlélve a magyar és a szomszéd népek közötti kapcsolatok, a magyar nemzetiségi kérdések történeti előzményei vizsgálata körében, ugyanaz a megilletődés hatja át az emlékezőt, mint — még egyszer idézve — az 1960. évi kétegyházi emlékezésedét mondó néhány tudós taníványt, aki finomíví emlékezése²⁹ középpontjába a történész rendíthetetlen igazságszeretetét állította.

„Márki Sándor — mondotta róla ekkor *Banner* János — minden történeti munkájában kereste a valót, és mert megtalálta, érdekeire való tekintet nélkül ki is mondta, ragaszkodott is hozzá. Ezért becsülték azok, akik a történelem alaptörvényének tartották, hogy az igazat mérséren mondja meg, de ne merészeljen nem igazat mondani”.³⁰

J E G Y Z E T E K

¹ (*Banner* János beszéde 1960. nov. 23-án, a kétegyházi Márki-emlékmű leleplezése alkalmából). *Üö.*: Márki Sándor emlékezete. Gyula, 1961. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum. 31. p.

² Márki Sándor: *Dósa György*. Bp. 1913, Magyar Tört. Társ. 522. p. (Magyar tört. életrajzok 59.).

³ *Üö.*: *Horváth Mihály* (1809—1878). Bp. 1917. Magyar Tört. Társ. [4], 388 p., 6 t. (Magyar tört. életrajzok 63.).

⁴ *Üö.*: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1907—1910. Magyar Tört. Társ. 1—3. köt. (Magyar tört. életrajzok 51., 53—54.)

⁵ *Márki emlékkönyv*. Márki Sándor halálának második fordulójára. (Szerk. György Lajos. Kiad. az Erd. Irod. Szemle.) Cluj — Kolozsvár 1927, Minerva. 31. p.

⁶ *Gunst* Péter: *Acsády Ignác történetírása*. Bp. 1961, Akad. Kiadó, Akad. ny. 7. p.

⁷ Márki Sándor: *Dósa György*, 521—522. p.

⁸ *Nemzetiségi Ismerető Könyvtár*. Szerk. *Szabó Oreszt*. Bp. 1913. Élet ny. 1—7. köt. 6 drb.-ban.

⁹ Márki Sándor: *Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*. Bp. 1913, MTA. 96 p. (Értekezések a tört. tud. köréből 6.)

¹⁰ *Magyar Pantheon*. A magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakja, képekben és rövid életrajzokban föltüntetve. Írta Márki Sándor. Pozsony 1884.

¹¹ *Székely György*: Márki Sándor-emlékezésed. (Kétegyháza, 1970. X. 6.) = *Békési Élet* 1971. 1. sz. 19. p.

¹² Márki Sándor: *Amerika és a magyarság*. [Klny. a Földr. Közlem. 1893. évf.-ból.] Bp. 1893, 41—42. p.

¹³ *Üö.*, 42. p.

¹⁴ *Márki emlékkönyv*, 25. p.

¹⁵ Márki Sándor: *Magyar hatás a román állameszme fejlődésére*. Bp. 1916, Fritz A. ny. 13 p. [Klny. a Földr. Közlem. 1916. évf.-ból.]

¹⁶ Márki itt a *Petterman's Mitteilungen* 1915. évf.-ban (260—263. p.) a román állameszme fejlődéséről szóló *Jorga*-tanulmánnyal szinte pontról pontra vitázva, fejtegetését az alábbi gondolatmenettel vezeti be: „Cikkét [mármint N. *Jorga* cikkét] azzal az érdeklődéssel kell fogadnunk, melyet ennek az európai hírvű kutatónak minden tanulmánya megérdemel; de azzal az óvatossággal is, melyet *Jorgának* nem ritkán a történelmi tárgyiaság rovására megnyilatkozó erős nemzeti érzése tesz ajánlatossá.” (Márki S.: *Magyar hatás a román állameszme fejlődésére* 1916, 2. p.) — A nemzetiség-történeti problémát egvébként N. *Jorga* kezdte, a *Liga Culturală* kiadásában, 1913-ban és 1914-ben megjelent, a hajdudorogi püspökségről írt két francia nyelvű röpiratában.) (Vö. *Jorga*, N.: *L'évêché de Hajdu-dorogh et les droits de l'Eglise roumaine unie de Hongrie*. Nouveaux attentats du gouvernement hongrois contre la nationalité des Roumains. Bucarest 1913, *Liga Culturală* 26 p.) (Mémorial roumain 3.) és *Üö.*: *Encore une fois l'évêché du Hajdu-dorogh et les droits des Roumains*. Bucarest 1914, *Starea*, 5,5 p. (Mémorial roumain 4.)

¹⁷ A Péro-lázadás kiszélesedésekor megindult magyar—szerb tárgyalásokról egy helyütt így nyilatkozik: „Valóban mély bepillantást enged vetnünk a nép lelkébe és szervező tehetségébe az a néhány száz okirat, mely elmondja, miként indították meg lázadásukat 1735-ben a magyarok s mint alkudoztak a ráczokkal”. — Márki S.: *Péro-lázadás*. Bp. 1893, 5. p.

¹⁸ Márki S.: *A Hóra-lázadás magyarországi része*. Bp. 1894. Atheneum. 29 p.

¹⁹ (Gálai László): A „váradi hidverés” történelmi előzményei. = A váradi hidverés. A „*Familia*” ankétja a román—magyar szellemi együttműködésről. (Szerk. Kemény G. Gábor.) Bp. 1946, Anonymus. 30. p.

²⁰ Márki Sándor: *Bihari román írók*. Nagyvárad 1881, Hollósy Jenő ny. 7. p.

²¹ *Ébötös József*: *A nemzetiségi kérdés*. Pest 1865, Ráth. IX, [1], 158. p.

²² Márki Sándor: *Eötvös és nemzeti feladataink*. Kolozsvár 1905, 12. p.

²³ *Uo.*, 12–13. p.

²⁴ *Uo.*, 16. p.

²⁵ *Mocsáry Lajos nyilatkozata*. = *Egyetértés* 1908. jan. 19.; 17. sz. — *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai* (szerk. Kemény G. Gábor), Bp. 1958, Bibliotheca. 457–458. p.

²⁶ „Te mondottad nekem egyszer — írja erről Jászi Oszkár Szabó Ervinhez intézett 1904. okt. 16-i levelében —, hogy a magyar szocializmus bátran fogadhatná el alapul a 68-as nemzetiségi törvényt, úgy ahogy ezt alkotói tervezték.” Majd saját véleményeként: „Es amennyire most megítélhetem, teljesen igazad van. Erre a törvényre kell alapítani a magyar szocializmus nemzetiségi politikáját”. — *Párttört. Int. Archivuma*. — Szabó E. gyűjt. — *Közli Kende János: Az 1903–1904. évi nemzetiségi mozgalmak és az MSZDP*. = *Párttört. Közlem.* 7, 1961. 4. sz. 103. p.

²⁷ Márki Sándor: *Péró lázadása* (Székfoglaló értekezés.) Bp. 1893, MTA. 96. p.

²⁸ Ady Endre: *A történelmi pellagra*. = *Budapesti Napló* 1907. aug. 8.; 188. sz. — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez IV. 1903–1906*. 518–519. p.

²⁹ Banner János: Márki Sándor emlékezete. (A kétegyházi Márki-emlékmű leleplezése.) *Gyula* 1961, 31–34. p.

³⁰ *Uo.*, 32. p.

Bárth János

**BÁCSKAI
KÁNTORTANÍTÓK
KONTRAKTUSAI
A XVIII. SZÁZADBÓL**

A török kiűzése után újranepešedő Bácska helységeinek magyarsága számára a helyi öngazgatás szervezetének kialakítása és a plébániák létrehozása mellett fontos feladatot jelentett a gyerekek alapfokú tanításának megszervezése. A gazdák korán szükségét érezték annak, hogy istentiszteleteik fényét kántor éneklésével növeljék, gyerekeik számára pedig a „lelki és világi szükséges tudományokban” való alapvető jártasságot biztosítsák.¹ A világi és egyházi fölsőbb hatóságok szintén szorgalmazták a tanítófogadást. Az egyházfők különösen a válásenkölcsi nevelést, a keresztény hittanra és énekekre való tanítást tartották fontosnak.² Rendszeres tanítóképzés ebben az időben még nem volt Magyarországon.³ Így igazán művelt, pedagógiaillag képzett tanítók nem kerülhettek a bácskai iskolákba sem. A helységek jóesző mesterembereket, sok földet bejárt kiszolgált katonákat, gimnáziumi tanulmányaikat abbaahagyó diákokat fogadtak meg kántortanítónak. E tanítók szellemlű műveltsége általában nem terjedt túl az írás, olvasás, számolás alapfokú ismeretén. Fő követelmény volt velük szemben, hogy valamikétt értsenek a zenéhez és énekléshez.

Tanítófogadáskor a megfogadók és a jelentkező kántortanító között írásbeli szerződés (contractus) jött létre. E kontraktusban leírták a tanító kötelességeit és jövedelmeit. Legrészletesebben a kántori teendőket és ezek díjazását részletezték. A kántori munkával ekkor még szorosán összefüggött a tanítás. Sok kántortanító a jegyzői teendőket is ellátta.

Az alábbiakban hat bácskai tanító-kontraktust teszünk közzé a Kalocsai Érseki Levéltár anyagából. Valamennyi magyar nyelvű, és az 1760-as években íródott. Szövegüket változtatás nélkül, az eredeti helyesírás megtartásával, betűhíven közöljük.

E kontraktusok olyan bácskai helységeekben készültek, ahol az 1760-as években jelentős számú római katolikus vallású magyar lakosság élt. Így Csonoplyán (Čonoplja); Újkaravukován (Bácsordas, Karavukovo); Kupuszínán (Bácskertes, Kupusina); Nemesmiliticsen (Svetozar Miletić); Óbecsén (Bečej) és Topolyán (Bačka Topola).

A kontraktusokból képet alkothatunk a tanítók korabeli munkájáról, életkörülményeiről. Láthatjuk, hogy díjazásuk rendjében megfi-

gyelhető sok közös vonás, de bérük mennyisége, jövedelmük pénzbeli és természetbeli összetevőjének aránya szinte helységenként más és más volt.

KÉL. I. Vis. Can. Csonaplya. 1770 (52. p.)

Az 1770. Esztendő Szent György Havának 27-dik napján közönséges s egygyet értő jó akarattal meg alkuttunk Nemzetes Merssey Ignáczal Templomunk Istenes és Ajtatos Szolgálatira a népnek ajtatos éneklésével föl görjesztésére, vezérlésire, az ifjuságnak Lelki és vélági Szükséges tudományokban jeles oktatására, az kiknekis maga jeles viseletiért és hivataliban Dicséretes el járásáért Esztendőnként ígértünk kész pénzü harmincz forintokat, huszon negy Posonyi mérő két szeres⁴ buzát; id est 30: f: et 24. Metr: Pos.: Tritici mixti. Azon kívül egy mérő Tiszta Buzat Ostyának⁵, Két öll fát, négy szekér kórrót füttőnek szükségire Kenyerinek Szabad őrlést, es fél Hel után való Szántó Földet és Kaszáló rétet; Melyeknek nagyobb bizonságára és ell hitelre adtuk Helsingünk Pecséttyével meg erősített Levelünket fönt irt napon és Esztendőben Csonaplán.

Birája es Esküttyej
Helsingünknek.

KÉL. I. Vis. Can. Bácsordas (Karavukova) 16. p. (1767)

Lecturis aut legi Auditoris Salutem a Domino!

Mi alább meg irattak agyuk azek által tudtára mind azoknak, valakiknek illik, hogy Cser Antalt pro Anno 1767. Mester és Cantorurunknak meg fogattuk, kiknek igaz és hiv szolgálattyáért fogunk füzetni e Következendő képpen, ugy mint:

Kész pénzt f. Rh. 30.

Minden pár Ember fél Pos. Mérő Buzát.

Szék hust No. 40 funtot.

Soot No. 20 funtot.

Fagyut No. 10 funtot.

Ol fat No. 12.

Egy darab rét vagyis füvet.

Fél napi Kender fél napi Kukoricza alá való Szántást.

Stola.

Hirdető Levél kr. 15.

Öreg temetés kr. 15.

Gyermek temetés kr. 7.

Avatás kr. 3.

Keresztelés kr. 7.

Kiért ő Kegyelmeis tartozik minden ki tetszető képpen hiven és igazán szolgálni. Melynek nagyobb biztonságára agyuk ezen le-velünket saját nevünk alá való írásával. Uj-Karavukovan⁶

Die 9^a Martii Anno 1767.

Judex Francz Serföző
Jur. Michael Kovács
Stephanus Major
Joannes Varga
Adamus Rakoncza

KÉL. I. Vis. Can. 1767. 2. k. 266. p.

Conventio Ludi Magistri

Anno 1767. die 24-ta Aprilis meg fogatta Becsületes Cameralis Kupuszina helységünk Paulai Jánost oskola Mesterünknek eszten-deig kinekis fizetése lészen úgy mint:

- 1-mo. Minden pár Embertül négy Garas
- 2-do. Minden pár embertul 1/8 buza teteivel
- 3-tio. Egy napi szántás mely szántásban maga három Posonyi mérő buzajával bevetetti.
- 4-to. Négy icze vaj
- 5-to. Husz font Soó.
- 6-to. Husz font marha hus.
- 7-mo. Harom öl fa.
- 8-vo. Valahany osztál, az az kaszaló rét gyün egy egy Gazdanak, annyi kötel egy helen ő kegyelmenek adatik.
- 9-no. Fütőnek való nádat két kötéllel.

Hogy pedig az emberektül adandó buzáját és pénzét könnyeb-ben bé szedhesse, jelentésére és kérésére az mesternek szokott aszisztentiát mindenkor adni fogunk.

Sig. Kupuszinae die et anno ut supra.

N. N.
L. S. Judex et Jurati Praefatae
Possessionis Kupuszina.

KÉL. I. Vis. Can. Nemesmilitics. 79. p.

Mi aláb is megh irattak adgyunk tuttokra az Kiknek illik, hogy Anno 1767-mó die 14-ta Martii az Nemes Militicsi Közsség által az Kántori Hivatalra Ujvári Ferencz föll álléttat az Templomunk-hoz Kis Asszony Tiszteletire Kinek Esztendőbéli hiv szolgálattyaért lészen fizetése tudni illik.

	f	kr
1-mo Kész pénz mely is az Helségh Kaszájabul Fertály számra fogg fizetődni ötven két fo-rént a melyekből ő Kegyelme Praeceptort is fogg tartani id est	52	
2-do, Szalma és Faa helett	6	
3-tio Szalonna helett	2	50

	f	kr
4-to	Soó husz font, vaj in natura icze Olt	
5-to	Buza a Singulo pari egy véka id est fél posonyi	
6-to	Öreg Temetéstül Requiemmel	50
7-mo	Requiem nélkül	25
8-vo	Kiss Gyermek temetés	11 1/2
9-no	Bucszásért	
10-mo	Rétth és Szantó föld fél annyi mint Plébá- nos Uramnak	
	Melynek nagyobb el hiteléért adgyunk ezen Contractu- alis Levelünket Helsegh Pecséttyével megh erősétven	

Hadnagy Hajnal István és Esküttek.
Eszkendőnek pedig vége lészen
1768-dik Esztendőben lévő
Szent György napkor.

KÉL. I. Vis. Can. Óbecse. 11. p.

Alább meg irattak adunk tudtára mindeneknek, a kiknek illik esztendi által teendő Mesternek vagyis Kantorunknak⁷ hiv szolgál-
latért égértünk harmincz három Rf. id est 33 f. minden Par Em-
bertül egy-egy véka buzát az az 1/2 Posonyit, item fél véka tava-
szit, valamint hasonló Képen ugyam minden par Embertül tizen öt
Kéve nádat, melynek nagyob erősítésére adtuk ezen levelünket.
Kezünk Kereszt vonyassára és Templomi petsétyével meg erőse-
tettet.

V. Becse die 24. Mensis Aprilis Anno 1765.

OO Becse Lakosai

Szabó Mihály
Benkó Martony
Lendvay János
Labi Pál
Kovacs Gáspár
Hujber Joseph
Szabó János
Csizmadia György
Kura Istvány
Fringay István

ex Tota Comunitas V. Becensis

KÉL. I. Vis. Can. TOPOLYA. 1765. (76. p.)

Contractus

Topolyai Cantor vagy is Orgonistának Esztendőbeli fizetise
Anno 1765-o. Die 17-a Apr.

1. Kész Pinze 35. f. Rh.
2. Székbéli Hus font 30. Idest 30.
3. Fa egy öly.

4. Minden pár Embertül egy vika Buza.
5. Őszi Vetis Pozsonyi Mérü 3 és Tavaszi 3. Maga magjával elvetni, melyet Helsing tartozik bé Hordanyi.
6. Széna 3 szekér
7. Fél Ház hel után Kaszáló
8. Öt föl öntő örlyés
9. Vaj öt Icze.
10. Soo 15 Font.

Gyermekek tanitasatul minden minden Kantorra egy egy Gyermektül tizen Két Krajczár, idest kr. 12.

Sátoros ünnepekre is minden Pasiorul egy egy Pint bor.

Stola amint Kegyelmes Urunk ő Eminentiaja Kegyessen fogja resolválnyi.

Mely Contractusunkat Erősittyük magunk Hü Pechityivel és subscriptionkal. Sigh. Topolyae 17-a Apr. 1765.

N. N. Judex et Jur. Cameralis
Possessionis Topolya.

J E G Y Z E T E K

¹ Jellemző ebből a szempontból az óbecsei példa. Itt 1765-ben tíz írástudatlan lakos kötött kontraktust a mesterral. (KÉL. Vis. Can. Óbecse. 11. p.)

² Berauer József: *A Kalocsa egyházmegyei róm. kath. népiskolák története.* 5. p.

³ Szakál János: *A magyar tanítóképzés története.* 5. p.

⁴ Rozzsál kevert búzát.

⁵ Az ostyasütés a kántortanító kötelessége volt.

⁶ A helységet 1755-ben magyar telepések alapították a délszláv lakosságú Okaravukova szomszédságában. Az 1770. évi nagy árvíz után a magyarság innen Bogojevára (Gombos) költözött. (Iványi István: *Bács—Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára.* II. k. 122. p.)

⁷ A szerződést Major Istvánnal kötötték. (Berauer i. m. 203. p.)

Fried István

A NEMZETI EPOSZ KELETKÖZÉP-EURÓPAI SAJÁTOSSÁGAIHOZ

(Vörösmarty és Prešeren)

A nemzeti eposz¹ előkelő helyet foglal el a keletközép-európai irodalmak műfaji rendszerében. Kezdetei a barokk korszakába nyúlnak vissza (Zrínyi, Gundulić), s e barokk hagyományok a történetírás fejlődésével párhuzamosan — kisebb szünetekkel — mind a felvilágosodás, mind a romantika irodalmáig (néha azon túl is) kisugárzanak, és a hazai epikus hagyomány végiggondolására, átértékelésére, tematikai-stílusbeli „innovációra” ösztönzik az írástudókat. Annál könnyebben érvényesülhet az eposz, minél kevésbé teljes az adott irodalom műfaji rendszere, illetve minél gazdagabb az epikus énekhagyomány. Ahol a regénynek még nincs kialakult, a nemzeti kulturális hagyományokhoz tapadó megvalósulása; ahol a nemzeti tudat építőkövei közé tartozik a barokk epikában kifejeződött eszmény és magatartás, ott az eposznak, illetve a nemzeti eposz funkcióját hordozó epikus alkotásnak (hősi vagy történeti énekek, költői elbeszélésnek)² több variációja, a nemzeti törekvéseket céltudatosan megfogalmazó formája jöhet létre. Az eposz a barokkig visszanyúló és a XVIII. században már részben a felvilágosodástól ihletett történetírásra alapozódik. E század forrás- feltáró igyekezete, ugyanakkor a nemzet történetét a korigény szerint megvilágító gyakorlata számtalan tény, összefüggést és *mondát* újított föl vagy fogalmazott meg; ezek a mondák, illetve tendenciózusan értelmezett tények mintegy előkészítették az utat a nemzeti eposzig, melynek a műfajok hierarchikus rendjében központi szerep jutott.³ A vergiliuszi minta szerint megalkotott „honfoglalási” vagy a képzelt nemzeti őskort zengő epikus alkotások a műfajok „sum-mázatának”, a legmagasabb rendű műfajnak számítottak. Nincs is olyan keletközép-európai irodalom, mely ne akarna eposzi művet megformálni, ne kísérelné meg, hogy a nemzeti múltat eposszal, vagy legalább is ahhoz hasonló epikus költeménnyel rajzolja meg. Hadd tegyük hozzá: az első kísérletek még a felvilágosodás íróitól származnak. Az orosz, a lengyel és a magyar irodalom jár élen e törekvésben⁴, — s vall tüstént kudarcot, mert a felvilágosodás stílusaitól idegen az olyan jellegű epikus alkotás, mely a nemzeti mondanivalót a közvéleményt formáló, a régmúltat a nemzetnevelés szempontjából festő és a barokktól, valamint a lassan megindult etnográfiai-történeti, archeológiai és vallástörténeti kutatásoktól eredetetzethető nemzeti mitológiával erősíti. A felvilágoso-

dás eposzai leginkább voltaire-i típusúak, az Henriade-hoz kapcsolhatók.⁵ A türelmesség, a fanatizmus mindenféle megnyilvánulása elleni küzdelem a nemzeti mozgalmak egy bizonyos szakaszán belejátszhat a nemzetkarakterológiát festő, a nagyobb emberi és nemzeti önállóságra buzdító igyekezetbe, de nem lehet alapvető mondanivalója a szándékosan egyoldalúvá tett, irányzatosra kihegyezett törekvésnek. Ezért csak a romantika teremtheti meg a szerb, a horvát, a lengyel, a szlovák, a szlovén és a magyar stb. irodalmakban azt a művet, melyet legtöbbször külső jegyek vagy a funkció alapján nemzeti eposznak hívunk. Hadd írjuk le Milutinović-Sarajlija, Mažuranić, Mickiewicz, Kollár, Hollý, Czuczor, Prešeren és Vörösmarty nevét, azokét, akik romantikus poémáikkal, illetve nemzeti eposzaikkal közvéleményt formáltak; irodalmi folyamatot zártak le, illetve nyitottak meg; egy adott műfajt próbáltak ki, illetve értékelték át, a nemzeti mozgalmak egy adott szakaszán „szolgálatot” láttak el, s egy irodalom, egy nyelv teherbírását, végső lehetőségeit mutatták be. Szándékosan írtuk le, hogy nemzeti eposznak csak külső jegyek alapján nevezhetjük, illetve funkciójuk szerint osztályozhatjuk így e műveket. A honfoglalási eposz mintaképe az iskolai poétika-könyvekben az Aeneis volt, hiszen sem az Ilias, sem az Odysseia nem sugározta azt a nemzeti küldetést hirdető öntudatot, amely Vergiliusénak sajátja (Te regere imperio populos, Romane, memento, Parcere subiectos et debellare superbos), másrészt főleg az Odysseia kalandorozata kevésbé alkalmas a XIX. század első felének keletközép-európaivá asszimilálására. Előbb idézett költőink többsége tanulmányaik során valóban találkozott evvel az eposzi hagyománnyal, poétikai studiumaik folyamán maguk is kényszerültek az iskolás gyakorlatokra, a propositiok megvereselésére, a Horatius és Vergilius stílusában alkotott idillek, carmenek, epistolák és más antik műfajok kivitelezésére. Vörösmarty, Mickiewicz, Hollý, de Mažuranić és Prešeren is örökölték és művelték az előző korszak műfajait, méghozzá az előző korszak stíluseszmenyének jegyében. Ez azonban csak zsenyékre jellemző, még a viszonylag leginkább a múlt műfaji és stílustörekvéseihez kapcsolódó és egyházi pályája miatt eleve bizonyos szempontokból hátráltatott Hollý is kitágítja a szűk műfaji határokat, s igyekszik új tartalommal, új jellemzőkkel ellátni művét.

Amikor Középkelet-Európában sor került a nemzeti eposzok funkcióját betöltő epikus költemények megalkotására, akkor már a vergiliuszi minta többnyire csak a tiszteletre méltó múltat jelentette, az örökfenséges példát, melyet ugyan illik követni, de amelytől eltérni, lehetőségeit felhasználni és a kornak megfelelően átértékelni — a leghőbb költői szándékok közé tartozott. Igaz, hogy a közvélemény tulajdonképpen vergiliuszi eposzt vár, s a megvalósult epikus költeményt némi meghökkenéssel fogadja, de új minták, új megvalósulások csábítják az unt formákat eldobni vágyó költőket, akik legszemélyesebb érzéseik számára is keresik egyúttal a megfelelő műfajt. Ez az új minta, új megvalósulás Byron nevéhez fűzhető, az ő verses regényei, epikus románcai (a Walter Scott-i metrical romance eredményeit fölhasználva), kisebb terjedelmű elbeszélő költeményei, líriko-epikus művei tág kereteket biztosítottak a közvéleményt kielégítő és a saját sorsukat is megénekelni vágyó keletközép-európai költők számára, akik még véletlenül sem nyúl-

tak a közeli múlt felvilágosult eposzaihoz, hanem mélyebbre ástak a nemzeti irodalomban. Vagy a barokk eposzokból merítették, mint Mažuranić és Vörösmarty, vagy a nemzeti szellemű barokk történetíráshoz fordultak adatért, mint Prešeren vagy Hollý, esetleg a régebbi irodalmak példáját tartották szem előtt, pl. Danteét, mint Kollár vagy Prešeren, vagy a népköltészet tanulmányozása után fogalmazták meg eposzaikat, mint Milutinović-Sarajlija és Mickiewicz. Egyben azonban a legtöbb költő hasonló törekvéssel jellemezhető: mind jobban igyekeznek eltérni a vergiliuszi mintától, a műfajok hierarchiáját megbontja, szinte egybe-mossa az eddig szigorú korlátok szabályozta műfajokat, az eposzt lírizálja, esetleg dramatizálja (Njegoš pl. kifejezetten történelmi-drámai eposzt ír), a nemzeti mondanivaló mellett alkalmat talál arra, hogy egyéni mondanivalóját is kifejezze. A költő nem olvad bele személytelenül a történesbe, állásfoglalása nem absztrakt jellegű, hanem jól észre-vehetően, szinte a cselekményből „kilógóan” vesz részt a történesekben, vagy megszakítva az események menetét vall érzéseiről, személyes válságáról. Mindebben Byroné az úttörők érdeme, aki ha nem is mindig közvetlenül, de jelen van a kor keletközép-európai irodalmában. Az ő epikát megújító törekvései érvek és bizonyítékok lettek mindazoknak, akik kevesellték a felvilágosodásban kifejeződött szándékot a nemzeti eposz megírására. Eleget tettek ennek a nemzeti kívánságnak, a legtöbbször úgy, hogy a nemzeti eposz megteremtésével — meg is szüntették azt. Azaz olyan, a nemzeti eposz funkcióját betöltő műveket alkottak, amelyek csak részben vagy sehogy sem tettek eleget a poétikai rendszer szerinti „szabályos” eposznak, olyan epikus költeményt teremtettek, amely megszünteti az addig érvényben lévő műfaji hierarchiát, új műfajt teremt, amely már nem vagy csak erőszakoltan sorolható a műfajok addigi rendszerébe. Maguk, a költők sem nevezik mindig eposznak művüket, olyan elnevezésekkel találkozunk, mint „nemesi történet” (Pan Tadeusz)⁶, „hősi költemény” (Zalán futása)⁷, stb.; az antik (hexameteres) versformát is csak néhány költő (Vörösmarty, Hollý) érzi kötelezőnek, mások csak egy részletben alkalmazzák, ám itt a hexameternek, illetve disztichonnak kiemelő, lényegre figyelmeztető funkciója van (Kollár Slávy dcerájában és Mickiewicz Konrad Wallenrodjában), a szerb és a horvát költők a népköltészet talán leggyakoribb versformájával, a deseteraccal élnek (Mažuranić, Milutinović-Sarajlija), Kollár líriko-epikus költeménye szonettsorozat, Prešeren szonettel, terzinákkal és stancákkal alkotja meg művét, és így tovább. E verstani újítás természetesen a cselekményből és az írói szándékból következik, de egyben visszahat rá: Kollár neoklasszicizmusát oldottabbá teszi, Mažuranić eposzát a népköltészet világához közelíti; Mickiewicz eposzai tulajdonképpen közelebb állnak a verses regényhez (a szónak nem annyira byroni, mint inkább puskinii értelmében), mint az eposzhoz. Ami annyit is jelent, hogy kevésbé hideg-elvont fennkölttség, kevésbé egyetemes-örökérvényű bölcsélet jellemzi, mint a felvilágosodás eposzkísérleteit, azoknál emberibb, szenvedélyesebb és nem olyan egyértelmű; a költő a nemzet sorsát kétségek között látja, Kollár „elfajult fiai”, Mickiewicz veszekedő kismesei, Vörösmarty kétségbeesett panaszai („álom öldösi szíveiket”) jelzik, hogy

a költő veszélyre figyelmeztet, a nemzeti lét vagy nem-lét kérdéseit fessegeti.

A keletközép-európai nemzeti eposz két szélső-végletes példája Vörösmarty: Zalán futása (1823/24.) és Prešeren: Krst pri Savici (Keresztelés a Száván, 1836) című alkotása. Szélső esetet tükröz a két mű, s nem csupán azért, mert a XIX. század fölgyorsult idejének 12—13 éve választja el egymástól; inkább a megírás időpontja körül kialakult körülmények, s az ebből fakadó költői magatartás tekintetében, amely a hagyományokhoz való viszonyban, a világirodalomhoz való kapcsolódásban, a társadalom teremtette emberi mozgástérben, az irodalom és a költő egyéni helyzetében dokumentálódhat. S mert példáink szándékosan szélső esetek, a nemzeti eposz végletes megvalósulását is tükrözik. Ugyanis Vörösmarty „hósi költemény”-e (hogy az ő szóhasználatával éljünk) egyike az első keletközép-európai eposzoknak, 1825-ben jelent meg (a Slávy dcera 1824-es változata nem a végső formája a műnek; azzá majd csak 1832-ben válik). Prešeren 1836-ban írta meg líriko-epikus költeményét, melyet B. Paternu „epska poema”-nak (epikus poémának)⁸, egy cseh kutató verses elbeszélésnek⁹, az orosz Prešeren-kötet előtt álló előszó szerzője pedig történelmi poémának nevez¹⁰. Vörösmarty viszonylag vergiliuszi mintát követő eposzával ellentétben tehát itt már teljes egészében a másfajta (byroni, sőt, bizonyos értelemben mickiewiczzi) eposzi hagyomány hazai asszimilálásával, a régi eposzi hagyomány teljes tagadásával állunk szemben.

Egybevetésünknek nem az a célja, hogy a látszólag taláalomra kiválasztott két azonos funkciójú mű alapján a könnyen kimutatható különbségeket regisztráljuk. Ismét hangsúlyozzuk: a nemzeti eposz keletközép-európai föltérképezéséhez a két végső pontot szeretnénk megjelölni, amely közé aztán természetszerűleg illeszthetők az általunk már érintett egyéb művek. A romantika — minden egyéni törekvése ellenére — szintén megteremtete a maga műfaji rendszerét, ha az sokkal tágabb és szellősebb volt is, mint az előző korszaké. Éppen a XIX. század 20-as, 30-as esztendeiben kristályosodott ki a nemzeti, illetve a líriko-epikus költemény formája, amely még a 40-es esztendőkhben is létrehozta a maga jeles alkotásait, ha pl. a magyar irodalomban Petőfi szatírája (A helység kalapácsa) lehetetlenné teszi is. A romantika műfaji rendszere elsősorban azzal ad újat, hogy lerombolja az addig uralkodó műfaji hierarchiát, s másfajta hierarchiát hoz létre. Így megszünteti az eposz magasabb rendűségébe vetett hitet, s az eposzt líriko-epikus költeménybe, illetve a század végéig ható és egyre megvalósuló bölcséleti-epikus költeménybe transzponálja át. Másfelől nagyobb teret enged a prózai epikus műfajoknak, elsősorban a regénynek, de az eposzi jellemzők közül néhányat átment a történelmi regénybe. Mindezzel néhány irodalomban nem szorítja ki a verses epikát, de azt oldottabbá, regényszerűbbé teszi, megformálja a verses regényt, mely Arany János, Arany László, Vajda János vagy Nyekraszov esetében még a század második felében is fontos alkotások formája képes lenni. A romantika ugyanakkor bőségesen koncentrálna a kisebb verses epikára: előbb a kiséposzok, a byroni típusú metrical romance-ok megvalósításával, majd a balladával, mely a népköltészet fokozatos bevonulásával az irodalomba mind inkább előtérbe kerül, hogy

végül a romantika (Prešeren, a Štúr-iskola vagy a mi reformkorunk — Vörösmarty, Czuczor, Garay — és Mickiewicz példájára hivatkozva) közzépponti műfaja legyen.¹¹

Vörösmarty és Prešeren a *maguk módján* alkották meg a nemzeti eposzt, pontosabban kísérletet tettek annak megvalósítására, s e kísérlet során szerzett tapasztalatuk további pályájukra is hatást gyakorolt. Abban megegyeznek, hogy akkor nyúltak a nemzeti eposz eszméje után, amikor válsághangulatukat akarták levezetni. Eleve az volt a szándékuk, hogy a régmúltba visszavetített történésben fejezzék ki mindazt, amit közvetlenül nem mondhattak el. Vörösmarty egy 1820-as versét, „Az életgyülölőnek kettős panaszá”-t, illetve annak első részét szinte szó szerint beleírta eposzába, ott a leginkább byroni hős, Laborczán szájába adja legsajátabb mondanivalóját:

*„Nyílj lelkem’ rejteke, vagy bár
Nyílj te, keserves szív, s mondd el, milly terhes az élet (...)
Most gyász képzetim dúlnak, ’s a’ csalja setétség’
országát keresik: örömem poklokkal határos.”¹²*

Prešeren 1836-os állapota sem látszott kedvezőnek. Merészen őszinte versei miatt a támadások pergőtüzébe került, legfőbb támasza, az eszmei harcban hű szövetségese, Matija Čop nemrég halt tragikus halált, s szerelmi csalódása, reménytelenné súlyosbodó érzése a nemzeti lét fenyegettsége miatt amúgy is komor hangokat hallató Prešerent szintén a válság felé taszítja. Ekkor fogalmazta meg a Matija Čop emlékének szentelt invokáló szonettet:

*Óh, társaim, kísérője legyen
A korán elhunyt barátnak ez ének,
Mely enyhülést hoz szívem keservének,
S a sebnek, mit ütött a szerelem.*

*Elillan földi létünk hirtelen,
Vig napjaink oly hamar véget érnek,
Csak ki siron túli üdvöt remélhet
Bogomilával, boldog végre lenn.*

*Magasan szálló eszméim temetem,
Nem teljesült vágyaim rejtve benn,
Mint Črtomir, földi jókról lemondva;*

*A fényes, a bús napok éjbe szállnak,
Mint szívekben az égő-kinzó vágyak
Csak a sírban lelhetnek nyugalomra.¹³*

Vörösmarty a byronibb, a szenvedélyesebb, Prešeren az elégikusabb, a megtörtebb. Vörösmarty végletesebb érzésekről ad számot, Prešeren magatartása a harcokban megfáradt költő álláspontját tükrözi. S innen kell kiindulnunk: Vörösmarty minden érzelmi válsága ellenére is egy

hosszabb folyamat betetőzéseként alkotja meg a Zalán futását¹⁴, a honfoglalási eposzt költői és tudományos próbálkozások előzik meg, írás közben hatalmas anyagra támaszkodhatik. Emellett szolgálni igyekszik egy viszonylag széles körű és ekkor még egységesnek mondható tábor és ideológiát, a középnemesi nemzeti törekvést, mely rövidebb-hosszabb szünetekkel állandó védekező-támadó harcot folytat a centralizációs politikát követő, a nemzeti függetlenséget alapjaiban fenyegető Habsburg-hatalommal szemben, s e harcban még azok is találkoznak, akik egyébként a szűkkeblű rendi-nemesi érdekek védelmével nem értenek (értettek) egyet. Vörösmarty a Zalán futása előfizetési fölhívásában e nemesi-nemzeti ideológia szellemében szól, olyan költészeti eszményt hangoztat, melytől a műben tulajdonképpen elszakadni igyekezett: „Noha minden költői munka jeles lehet tulajdon nemében, 's hathatóasn segítheti a' nyelvet csinosodásában, talán még sincs illőbb a' nemzeti méltósághoz, mint azon neme a' költésnek, melly országos változásokat, 's a' haza' fő embe-reit magasabb érzésekkel zengi.”¹⁵ A „nemzeti méltóság” hangoztatása, illetve az azt szolgáló költészet elsőbbsége (melynek még a nyelv csinosítása is feladata) a nemesi-nemzeti ideológia szolgálatát jelenti. Mint az is, hogy az előfizetési felhívás további soraiban „egy a' hadak vas pályáján századokig vérengzett nemzet” képét, s az elődök nagyobb szerencsését, nagyobb lelkét és nagyobb erejét idézi.¹⁶ Az 1823–24-ben papírra vetett eposz azonban csak részben teljesíti a maga által vállalt feladatot. Teljesíti is, főleg a cselekmény fő vonalával, mely a honszerzés és a vele kapcsolatos dicső csaták ábrázolását adja, de eltér tőle az eposz *egészének* hangvételével, az egyes szereplők lélekrajzával, a műben szétáradó szubjektívizmussal. „Vörösmarty szubjektívizmusa szétáradt a műben, melynek alapformája a líra lett. Ő az elégikus hősi Árpád, ő az érzéki, a levert Zalán, ő a fájdalmasan áldozatkész Laborczán, ő a tündérvé után futó Bors vitéz, s a hiú epedés után megsemmisülő délszaki tündér” — foglalja össze találóan Szauder József.¹⁷ E kettősséget (a szolgálat eredményezte eposzi s a szubjektívizmus okozta, eposzt tagadó stílus között) a külső formában is megfigyelhetjük: Vörösmarty hexameteres hősi költeményt ír, megtartva az antik eposzok néhány külsőségét, az enumerációt, az epitheton ornansokat, de nem él az invokáció eszközével, illetve az invokációt elégikus sóhajjá módosítja. 1825-ben nyílt meg az országgyűlés, s a Zalán futása az országos horderejű eseménnyel együtt kapja meg igazi jelentőségét. Mert a költő szubjektívizmusa, eposzt tagadó, az eposzi szabályokat föllazító szándékai ellenére is erőteljesen és egyértelműen nemzeti mondanivalót hangsúlyozott, nemzeti mythost teremtett, sőt, bizonyos értelemben még terminológiát is adott (Hadúr, párducos Árpád), alapvető tendenciájában a rendi-nemesi érdekekhez igazodott.

Ha ezzel párhuzamba állítjuk Prešeren eposzi funkciójú művét, akkor érezzük igazán a távolságot, akkor látjuk a két véglet közti feszültséget. Prešeren nem állhatott a szlovén nemzeti mozgalom élére, mivel az olyan értelemben, mint a magyar vagy a lengyel, ekkor még nem alakult ki, s az értelmiség szűk köre is megoszlott a különféle irányzatok között. Egyrészt Kopitar hivatalos ausztróslávizmusa vont el tekintélyes erőket, másrészt a később tért hódító (az 1840-es évekre jellemző) illírismus

mondhatott magáénak olyan fontos szlovén egyéniségeket, mint Stanko Vraz. A szlovének nem hivatkozhattak a közeli múlt önálló államára, mint a lengyelek; nem idézhetek olyan szellemi virágkort, mint a csehek (huszitizmus), nem őrizhettek olyan jelentős államemlékeket, mint a szerbek vagy a magyarok. A reformáció rövid közjátéka ugyan teremtett szlovén nyelvű (inkább egyházi) irodalmat, majd az ellenreformáció barokk művészete is adott néhány fontos szlovén nyelvű alkotást. Igaz, a talán legfontosabb, Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Crein (1689), mely a Keresztelés a Száván c. alkotásnak is a fő forrása, német nyelvű. A felvilágosodás ugyan itt is a nemzeti ébredéssel párhuzamos, de a két nyelvűség talán itt él a legtovább a keletközép-európai irodalmak közül. Linhart egyaránt ír német és szlovén nyelven, sőt még Prešeren német verseit is költészete fontos darabjaiként, s nem melléktermékeként kell értékelnünk. Kopitar legnagyobb hatású műve (Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1809) is német nyelvű.¹⁸ Mindez szükséges annak megértéséhez, hogy a felvilágosodás két legjelentősebb költője-írója, Linhart s a nála költőként fontosabb, Prešeren előtt az utat taposó Vodnik szinte a semmiből, olykor külhoni minta nyomán teremtett műfajokat, próbálta megszólaltatni anyanyelvén az óda, az elégia, a vígjáték, stb. hangjait, mégpedig akkor, amikor már a szomszédos középkelet-európai irodalmak e műfajok hazai hagyományait építették tovább, illetve a klasszicizmus poétikai rendszere szerint variálták vagy tökéletesítették. Prešerenre így nem egyszerűen egy folyamat betetőzése várt, hanem egy folyamat fölgyorsítása; nem a műfajok átértékelése, hanem azok korszerű szlovén nyelvű adaptálása. Egyszerre kellett vállalnia az irodalomalapító és a nyelv lehetőségeit a végtelenig tágító művész szerepét. Olyan műfajokat kellett alkotnia, melyek az egyetemes poétikai rendszeren alapulva korszerű szlovén megvalósulásai is az adott műfajnak. Prešeren „Keresztelés a Száván”-ja ezért *tematikailag* mindenképpen eposz, hiszen a nemzeti őskort idézi föl, a pogány szlovének harcát keresztény testvéreikkel. Műfajilag is bizonyos értelemben az eposzokhoz kapcsolódik, invokáló szonettjével talán a Slávny dcera szonettciklusát idézi, a „bevezetés” terzináival Dantera utal, s a stancák esetleg Tasso vagy Byron nyomdokain járnak. A „bevezetés” csatajelenete, szónoklata, majd a „Keresztelés” című rész néhány mozzanata (mint pl. az idegenek uralmára való fájdalmas célzás), valamint a nemzeti mitológia néhány elemének (Živa istennő) a költeménybe emelése önmagában az eposzi jellegre utal, a műfajokat sorra próbáló s ezzel a szlovén nyelv lehetőségeit a végtelenig tágító Prešeren az eposzra is mintát akar adni. De ahogy a klasszicista anakreontikával, a szonettkorszorúval, az elégiával, a balladával, az epigrammával korszerű műfajt teremt, romantikus szubjektivitással tölti meg azokat, úgy az eposzt is megvalósítva szünteti meg. Az eposz verselésbeli felépítése újítás: cselekményt tulajdonképpen csak a terzinákban írott bevezető tartalmaz, a „Keresztelés” úgy is fölfogható, mint az invokáló szonett gondolatainak kibontása: természeti kép és helyzetrajz mellett teológiai vita, amelyben utalásszerűen tudunk meg egyet és mást a két szereplő sorsáról. A befejező stanza ugyanazt az elágikusan fájdalmas, mélabúsan lemondó hangot szólaltatja meg, melyet az invokáló szonettben már megismertünk.

Vörösmarty, mint a keletközép-európai eposzok egyik első darabját megteremtő művész ragaszkodik az eposz külső formájához, a szereplők sorjáztatásához, egyszóval, megtartja a kereteket, amelyeken belül átépíti-áthelyezi az eposzi elemeket, illetve új elemekkel helyettesíti az elavultakat. Prešeren esetében (ő már Mickiewicz, Kollár, és mások műveiből levont tanulságokra támaszkodhatott) már szó sincs eposzi keretéről, eposzi mondanivalójának teljesen új kereteket teremt, amelyeken belül helyet kapnak az idők folyamán új értelemhez jutott eposzi kellemek is. Amíg Vörösmarty egyenesen előrefutó cselekményt követ végig, s ezen belül kerül sor a kitérőkre, a betétként ható egyéni sorsábrázolásokra, addig Prešeren csupán a bevezetésben alkalmaz cselekményes részt, bár e részt is a csataleírás és Črtomir — romantikus titánra valló — szónoklata tölti ki. A „Keresztelés” című részben elmékedést, leírást, gondolatokat, a reménykedés és a csalódás, a vágy és a lemondás között ingadozó hősök lelkiállapotát érzékeltető szakaszokat találunk, amelyeken belül fény derül sorsuk alakulására. Vörösmarty ugyanannak a hőstípusnak több változatát teremti meg; a följebbi Szauder-idézet nyomán követhetjük a romantikus hős változatait, melyekbe tulajdonképpen kedélyállapotának hullámzásait, szenvedélyét, említett lírai verséből megismert — a végletek között hányódó — életérzését írta bele. Prešeren viszont alig leplezetten saját sorsát éneklie meg Črtomir hősiezen viaskodó, egyedül maradó, a szerelem üdvösségében reménykedő, majd a reménytelenségbe hulló és ezért kényszerű, megalkuvásba menekülő alakjában. Míg Vörösmarty hőseinek többsége, elsősorban a honszerző Árpád, a bajnok Ete, de még a szerelem szépségére ismét ráébredt és a boldogságot fölcillanni látó byroni hős, Laborczán is eléri vagy megközelíti célját, Črtomir küzdelme eleve reménytelen. Társai ugyan nem hagyják el az ostrom pillanataiban, de kitörési kísérletük kudarcba fullad a sokszoros túlerő miatt. Kétségbeesetten bolyong a csodálatos szlovén természetben, csak titkon reméli, hogy Bogomilára rátalálhat, s amikor rátalál, azonnal el is veszi, Bogomila fogadalmat tett: ha Črtomir megmenekül, lemond róla. Bogomila és a szerzetes szavára meginog benne a régi hit, amelyért majdnem életét áldozta. Ám megtérése: önfeláldozás, kényszerűség és nem a ráatalálás öröme. Vörösmarty még a romantikus hősformálás kezdetén áll, majd csak kiseposzaiban tudja egyértelműen és egy alakba sűrítetten ábrázolni a teljes értékű romantikus hőst, Prešeren itt is a fejlődés útjának a végét jelzi, ilyen lemondó, a végzetet önmaga ellen kihívó és csak a külső körülmények miatt (nem megtörő, hanem) belenyugvó hős csak egy hagyományokat némileg összefoglaló írónak sikerülhet.

Vörösmarty eposzába, a Zalán futásába még jócskán belejátszanak a klasszicista, a felvilágosult elemek. Horváth Károly pontosan fejt ki Vörösmarty alkotásának ilyen természetét: „az 1823. évi megyei források idején nemesi patriotizmussá növe rendi nacionalizmus adta eszmei keretekbe betört a felvilágosult humanizmus és a polgári individualizmus szelleme: ennek a kettősségnek: a nemesi nemzetiségnek és a polgári korszerűségnek együttes ábrázolása a klasszicizmus művészi eszközeivel megoldhatatlan feladat. Ehhez a mindent átélés romantikus álláspontja kellett már, csak így jöhetett létre ellentmondásos alapon nagy mű.”¹⁹

A „mindent átélés” Prešerennek is sajátossága, akinek epikus művében együtt él a hőssel a természet, a szlovén táj; ennek változásai hű tükörképei a hős lelkiállapotában végbemenő változásoknak: a „Keresztelés” első szakasza varázsos szépségű képből eleveníti meg az éjszakát, amely véget vet az emberek küzdelmének a földön és a viharfelhőkének oda fönn. Majd lassan ébred a táj, a Triglavot bearanyozza a felkelő nap, s a bohinji tó hullámai is elnyugszanak. A második szakaszban jelenik meg a sorsüldözött hős, Črtomir, akinek lelkiállapotát a tó felszínén nyugvó, ám a mélyben tomboló képéhez hasonlítja a költő. A menekülő hős lelkében viharok dúlnak. A harmadik szakaszban látjuk a rab Szlovéniát; az országot földülta az ellenség, a fény az idegeneknek jut, kik gögösen járnak fel és alá, az ország Taszilo igáját nyögi, miközben Črtomirt öngyilkossági gondolat kísérti meg, hogy tüstént el is utasítsa. Ember, természet, haza fonódik egyggyé; ha a természetet ábrázolja a költő, akkor a hős sorsa jut eszébe, a haza keservei és a hőse egybevágnak, személyes sors és a nemzet veszte egymást erősítik Črtomir fájdalomban. Črtomir nem találhatja meg boldogságát, nem vívhatja ki egyéni boldogulását a nemzet bukásakor, egyéni életét csak a lemondással válthatja meg, a nemzet és a hazafi tragédiája ugyanannak a végzetnek az eredménye, nemzet és egyén csak együtt lehetnek boldogok. Prešeren kétségbeesése a boldogtalan, reményeit vesztett emberé és hazafié. Ő nem megtér, hanem beletörődik, időlegesen visszavonul. Prešeren művészetének egyik legsikeresebb magyarázója szerint ez a mű a költő „elégikus búcsúja a romantikus lázadástól és erosztól.”²⁰ De tegyük hozzá, hogy csupán azért, mert lezár egy fejlődési fokot, a végsőkéig fejleszt egy kifejezési formát, melyet a következő korszakban ismét megújítva és transzponálva láthatunk viszont. Ugyanez — más vonatkozásban — Vörösmartyról is elmondható. Horváth Károly értelmezését²¹ figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a Zalán futása már nem képes a rendi-nemesi öntudat és nacionalizmus talajáról ábrázolni a nemzeti vágyakat, törekvéseket, mivel már egy másfajta tájékozódás szándékával is gazdag. Ugyanakkor a rendi-nemesi öntudattal és terminológiával való szakításra sincs még ereje vagy tapasztalta, ezért egyszerre nemzeti eposz (az előfizetési fölhívás szerinti célzattal) és romantikus poéma (mint az új felé való tájékozódás első nagyszabású dokumentuma). E jelentős különbségek okozzák, hogy ami Vörösmartynál még szétválik, betétszerű, az Prešerennél tökéletes egységet alkot: tudniillik a hazafias, a szerelmes és a történelmi mondanivaló. Jellemző, hogy Prešeren művében a hazafias és a szerelmes vonatkozások elnyomják a történelmieket, ez utóbbiak mintegy háttérül szolgálnak, szinte csak ürügyként szerepelnek. Vörösmarty rendkívül alapos történelmi tanulmányokat végzett, hogy híven tudja rekonstruálni a régi magyarság életét, szokásait, eleve kijelölt céljához kereste az anyagot, de egyéni reménykedését és reménytelenségét is beleírta. Hogy ez nem alkotott — és egy költői pálya elején, amelynek ráadásul még a kényszerű műfaji újítás feladatát is vállalnia kell, nem is alkothatott — a Prešerenéhez hasonló egységet, arra Babits Mihály költőien mutat rá: „A Zalán rengeteg pazarságú képsorozata valósággal lázadó tömeg, és minden lépten ezt a benyomást kelti. Minden

telik belőle: egy egész mithológia, rengeteg képhalmaz a harcok ezerféle módjaira (olyan embertől, aki harcot sohsem ismert), egész élet, kemény és egészséges humor —

Sorra kemény áldást mondok fejetekre botommal —

a lányos és gyermekes bajnak páratlanul gazdag és édes jelenetei, 'illattal viselős ibolyák', gyönyörű tájképek, fantasztikus pompák leírásai, plasztikusan meglátott állat- pásztorképek hasonlatok gyanánt, melyek úgy vannak elrejtve a nagy munka zugaiban, mint egy gazdag faragású sarkophag sarkain egy-egy kosfej. Mindez éppoly rendetlen és zavaró össze-visszasággal (az ifjúság áradó pazarságával), épen, mint nagyon is gazdag és aprólékos és tömött faragású sarkophag mintázatában növények kocsányai, állatok szarvai, istennők fürtei és vitézek kardjai egymásba fonódnak."²² Amit Babits „zavaros össze-visszaság”-nak tart, az kis túlzással pompás fölismerése a műfaji és az előadásbeli tisztázatlanságnak, vagy nevezzük Mezei Márta²³ nyomán „kettősség”-nek. A régi (rendi-nemesi) dicsőséget zengő eposz telítődik meg a romantikus én önkifejezésének szándékával. A két törekvés természetesen ekkor még nem simulhat harmóniába, Prešeren is többször próbálkozott a nemzeti múlt siratásának és a szubjektivitás formába öntésének harmonikussá tételével. Ha csak a Szonettkoszorúra utalunk, ott is a szemünkbe tűnik a Samo egykori királyságát idéző sor, a VIII. század keserű meghódolása Pipin uralma alatt, Vitovec dúlásainak rémképe (Vitovec lenne a Toldi cseh bajnokának ősképe!²⁴), az ősök viszálykodásának keletközép-európai költők által (Hollý, Vörösmarty, Mickiewicz) oly sokszor megénekelte témája. A Szonettkoszorú még tiszta líra, s az itt kikísérletezett tónus ömlik lírai epikába a „Keresztelés a Száván” soraiban. E transzponálást a lírai magatartással harmonizáló verselés teszi lehetővé, továbbá a viszonylag rövid terjedelem, mely gátat vet a költői nyelváradatnak. Talán Prešeren éppen azért hajlott a fegyelmezett, a célra törő, a tulajdonképpen szűkszavú előadásmódra, mert maga a klasszicista poétika szabályain felnöve, azt újította meg az elsősorban Schlegeltől tanult romantikus költészetfelfogással. Prešeren (mint kisebb mértékben Vörösmarty) több nemzedék költői feladatait teljesítette, hogy behozza a líra és a verses epika lemaradását; hogy korszerűvé tegye művészetét. Vörösmarty nemcsak ifjúsága miatt oly pazarlóan bőkezű, ahogy Babits körülírja; a följobb megfogalmazott kettős kööttség (a társadalmi és az egyéni „elvárás”) miatt is, hisz mindkét kívánalomnak eleget akar tenni. A nemzetet eposzsal akarja megajándékozni (maga is jórészt hisz egy ilyen jellegű eposz küldetésében)²⁵, másrészt titkolt vágyainak és merész költői szándékainak is kifejező formát akar találni. A nemzeti eposz keretei lehetőséget adnak a többfajta hős ábrázolására, az érzelmek változatos érzékeltetésére, a környezetfestés ürügyén a természet megelevenítésére, és így tovább. Valószínűleg a költői tapasztalat és a hazai előzmény hiánya (illetve részleges léte) is hozzájárult a végeredmény felemás voltaához. Mi inkább a tulajdonképpen lehetetlen vállalkozás félsikerére szeretnénk rámutatni, arra, hogy a költő adott kereteken belül akar újítani, nem kívánja mindenestül eldobni a még kipróbálatlan műfajt. A Zalán futása követte a magyar Aeneist, Baróti Szabó Dávid nyelvileg érdekes, sokban Vörösmarty epikáját előkészítő fordítását, s a kor műfordítói átlagához

képezt igen sikerült Aeneis-fordítás az ilyen típusú eposz hatalmas teherbírását sugalmazta (Hollý is az Aeneis-fordításon edzette eposzszerzői tollát!). Prešeren viszont szonettkoszorújával készíti elő az ő „nemzeti eposzát”; ő lírai sorozat, a verselési bravúrt igénylő fegyelmezett előadás-mód próbájával és tapasztalataival vág neki a nem könnyű feladatnak. Ezért simulnak bele az epikus részek a lírává oldott eposzba, illetve ezért oly egységes a három különféle verselési mód ellenére ez a mű. Paternuval összhangban búcsúnak is nevezhetjük Prešerennek ezt az alkotását: a romantikus lázadás végső akkordjának²⁶, annak a lázadásának, melynek Vörösmarty még csak az első hangjait próbálgatta 1824-ben. Nem a romantikától vesz búcsút a szlovén költő, hanem a romantika egy ágától. Ahogy Vörösmarty a Zalán futásában nem egyfajta romantikának kötelezi el magát, hiszen a délszaki tündér, Bors vitéz vagy Laborcán különféle romantikus hőstípust előlegeznek. Vörösmarty nyitányt ír, melyben a következő operafelvonások motívumai olykor kissé zsúfoltan még együttlelhetők, Prešeren pedig olyan közjátékot komponál, mely két felvonást választ el egymástól: tartalmazza az előző felvonás vezérmotívumát és sejteti a következőét is.

Vörösmarty és Prešeren azonos funkciójú művet alkotott: a nemzeti történelemből merítő, a jelennek szóló, a sorskérdéseket érintő témát választott mindkét költő. Mindkettő szükségesnek érezte, hogy terjedelmesebb epikus művet hozzon létre; olyat, amelyet a közvélemény vár tőle. Más kérdés, hogy Vörösmarty a nemzeti témával, bizonyos külsőségekkel hatott, ti. a Zalán futása nem romantikus vonásaival keltett feltűnést, ezt csak néhány jóbarát-esztétikus értékelt. Prešeren alkotását pedig több kortársa a költő megtéréseként fogta föl, a romantikus *lázadástól* való búcsút a romantikától való búcsúnak hitte. S éppen nem azt emelte ki benne a kortárs közvélemény, ami a mű legjelentősebb értéke: a nemzeti eposz korszerűsített változatának, a történelmi tárgyú, líriko-epikus poémának szlovén változatát. Hogy a két költő epikus művet alkotott, annak megvan a nyelvi jelentősége is. Bebizonyosodott, hogy az új műfajokhoz nem alkalmas a klasszicizmus stílusa, képkincese; ami még egy lírai versben megfelel, az már nem kielégítő egy terjedelmesebb alkotás számára. Vörösmarty is, Prešeren is olyan nyelvi megoldásokra törekednek, amelyek az anyanyelv költői lehetőségeit a végsőkig próbára teszik. Nem új szavak, hanem új *fordulatok* alkalmazására gondolunk. Prešeren még hivatkozik a mitológiai példákra, itt-ott előbukkan egy hivatkozás az antik világ eseményeire, de még azok is beilleszkednek a romantikus nyelvi áradásba, az egész nyelvi zenekart megszólaltató hangözönbe, a gátat szakító, diadalmasan harsogó, máskor édes-búsan muzsikáló dallamba. A zeneiség jellemzi mindenképp ezt a stílust, a szavak hangalakjának kifejező funkciójá lényegülése, az adott versformán belül a ritmusváltogatás, mely mindig alá van rendelve a szereplők lelkiállapota festésének. Paternu fejtegeti, hogy Prešeren a szlovén romantika első korszakában a költészet schlegelianus eszmeiségő megvalósítására törekedett²⁷, ami ebben az esetben azt is jelentette, hogy a „felsőbb” irodalmi stílusban alkotta meg műveit. Ezáltal teremtette meg a „klasszikus”²⁸ szlovén romantikát. Mindez összefügg azzal, hogy az eddig szűk vágányon futó szlovén irodalom számára a műfajokat és az e műfajokat

megvalósítani képes verselési formákat importálnia kellett (az olasz reneszánsz, illetve a német „Klassik” irodalmából). De Prešerennek az a feladat is osztályrészül jutott, hogy Matija Čoppal és néhány társával együtt a szlovén romantika költészetfelfogását és a romantikus gondolatokat, bölcséletet hordozni képes irodalmi nyelvet is kidolgozza. A szlovén nyelv, az irodalmi nyelv is, dialektusokra oszlott, és több sikertelen próbálkozás után Prešeren *költészete* adott példát egy, a tájnyelvi esetlegességeken felülemelkedő, tiszta, mégsem szűkkeblűen purista irodalmi nyelvre, mely aztán bizonyos reformok és meghátrálások után mégis csak kialakult.²⁹ Prešeren költészetének így a nyelvfejlődésben is megvolt a szerepe, nyelvművészetének az irodalmi nyelv és a szlovén nyelvészettika fejlődésében is hatalmas a jelentősége. Vörösmarty már a nyelvújítás után jelentkezik az irodalomban, az alapvető kérdések eldőlték, s bizonyos nyelvészettikai elvek tisztázódtak. A Zalán futásának azonban hasonlóan a szerepe a prešereni életműhöz: ez volt az első mű, amely az európai romantika sokféle hangját akarta megszólaltatni. De Vörösmartynak már nem kellett az alapvető nyelvi kérdésekben csatázni, itt már csak a klasszicizmus utóvédharcairól volt szó, s e harcok hamar igen egyoldalúaknak bizonyultak, a Vörösmarty-magyarázók (elsősorban Toldy Ferenc) értelmező igyekezete a romantikát arra a helyre emelte, amelyet megérdemelt. Vörösmarty eposza is a „felsőbb” stílussal jellemezhető, de ez nem a klasszicizmus követelte osztályozás szerinti „felsőbb” stílus (ahogy Prešerené sem úgy az). Romantikus páthosz, ünnepélyesség jellemzi, „borúlatos ragyogvány”, ahogy Horváth János olyan találóan írta.³⁰ Prešeren a tájnyelven, a provincializmuson akart felülemelkedni, s nem a népköltészetrel szemben, hanem az európai romantikával párhuzamosan kívánta megteremtteni az elmélkedésre, bölcselkedésre, az igazságok egyértelmű kimondására alkalmas stílust. Vörösmartynak erre ilyen értelemben már nem kellett törekednie. De neki is végre kellett hajtania a nagy fordulatot: a magyar klasszicizmus Berzsenyi lírájával kimondta végső szavát; ha a magyar irodalom meg akart újulni, meg kellett találnia a szót, amely „hű a haladékony időhöz”. A Berzsenyi-eszményektől eltérő, az 1820-as, majd a további évtizedek változó eszményeit kifejező, megragadó művek másfajta emelkedettséget követeltek, a nemesi-rendi életfelfogás kereteit szétfeszítette a polgári-individuális életfelfogás; a költő a nemzet szolgálatán kívül az egyén, a kétségekkel és látomásokkal viaskodó szubjektum életérzését is meg akarta szólaltatni. A költészettről való felfogás már az 1810-es évek közepétől megváltozik a magyar irodalomban³¹; az elméleti viták előkészítik az utat a költészet jellegének megváltozása előtt. (Milyen tanulságos ebből a szempontból, hogy Kölcsey maga is érzi verseinek szűkös tematikáját és nem túl széles stíluskáláját, és szinte erőszakosan akarja líráját új útra terelni!) Ez a változás több fázisban zajlott le, az első fázis összefoglalója és az új fázis előlegezője: a Zalán futása. Prešeren az elméleti csatározásokkal egy időben, a kortárs európai költészetre ügyelve hajtja végre ugyanazt, amit Vörösmarty másképpen tett.

A nemzeti eposz két szélső esetét vizsgáltuk dolgozatunkban. Vörösmartyé még a klasszicizmus és a romantika stíluskeveredésének, műfaji kettősségének, ideológiai megosztottságának a jegyében áll. Egyszerre

foglal össze hosszú időre visszanyúló eposzi kezdeményezéseket, és zárja le ezeket jóval magasabb költői és eszmei szinten, miközben bebizonyítja a vergiliuszi eposz végzetes korszerűtlenségét az adott magyar viszonyok között. Ugyanakkor bátorítást és példát ad a romantikus kísérleteknek, az eposz kötöttségét fellazítani vágyó törekvéseknek, s előlegezi az újfajta, leginkább byroni nyomokat követő líriko-epikus költeményeket. Prešeren ennek az útnak a végpontján áll. Nem ebben a művében búcsúzik a klasszicizmustól, eleve nem törekszik vergiliuszi eposz írására, hiszen szembenáll a múltat képviselő kispolgári-elmaradott közvéleménnyel. Csak a saját költői életművét akarja összefoglalni, még egyszer megrajzolva a romantikus lázadás bukással végződő nagyszerű kalandját. Innen nem vezet út a másféle líriko-epikus költeményig, mert már ebben a műfajban kimondta a végső szót, megvalósította a nem-vergiliuszi mintájú, a byroni nyomokat követő epikus alkotást.

A magyar és a szlovén romantika műfaji rendszerében tehát más helyen találjuk ezt a két művet. A Zalán futása kezdeményez, részben beleillik a klasszicizmus műfaji rendszerébe is. A Keresztelés a Száván viszont végeredmény, a romantika tiszta képletét mutatja. A Zalán futásának számos eleme — olykor módosulva vagy teljesen megváltoztatva — továbbél Vörösmarty kisebb epikus költeményeiben, a betétek majd önállósnak, egyes figurák új, teljesebb motiváltabban megrajzolt életre kelnek. A Keresztelés a Száván csupán stílusban és nyelvben él tovább, az itt elért nyelvi eredmény a további Prešeren-művekben gyümölcsöződik.

A keletközép-európai irodalmakban is ilyen szélső helyet foglal el ez a két mű. Kettejükhez viszonyítva lehet majd elhelyezni a többi epikus költeményt, eposzt. Hadd hívjuk föl a figyelmet a *tematikai* szempontra: Vörösmarty győzelmes küzdelmet, honszerzést énekel meg, ehhez a tematikához kapcsolódik Hollý is, a leginkább vergiliuszi stílusú eposzaiban (ő maga is fordítója az Aeneisnek), Mickiewicz Konrad Wallenrodja viszont Prešeren epikus költeményéhez áll közelebb, hősenek ellentmondásossága, tragikus-heroikus küzdelme hasonló vonások megrajzolására adhat alkalmat a két mű jellemzésekor. Mažuranić már a közeli múltból meríti epikus költeménye témáját, látomásában a nemzet teljes szabadságát érzékelteti. Ám még őbenne is élnek a klasszicizmus emlékei, és annak a kutatónak van igaza, aki a klasszicizmus és a romantika szintézisének megvalósulásaként értékeli a Csengics-Szmail aga halálát.³² Ilyen értelemben inkább a Zalán futásához érezzük közel ezt a művet.

Természetesen a tematikai szempont csak az egyik, a *klasszicizmus* és a *romantika jelenléte* legalább annyira fontos. Ez a szempont nem ellentétes a tematikaival, sőt, a két tényező bizonyos értelemben feltételezi egymást. Az eddig elmondottak ugyanilyen osztályozást eredményeznek, ha a klasszicista és a romantikus elemeket tesszük mérlegre. Ugyanis a tematika és a megoldás módja kölcsönösen hat egymásra, a vergiliuszi téma (a honszerzés, a honvédő harc, stb.) szinte megköveteli az antik eposzok nyomán kodifikált elemek beiktatását az eposzba: azáltal lesz igazán eposz, a közvélemény megkívánta nemzeti szellemű alkotás. Az eposzi-klasszicista poétikai kellékek biztosítják a költői hitelességet. Viszont, a honszerzés témájától való tudatos eltérés a költői megújítás szán-

dékával jár együtt: olyan rendkívüli eseményre reagál a költő, amely már nem fejezhető ki a szokásos módon. A történelmi tematika (akár a közeli múlté, mint Mažuranić esetében) lehetőséget ad a nemzeti szellemű mondanivaló új módon történő kifejezésére. Keletközép-Európa nemzeté váló népeinek irodalma szigorúan megkövetelte ezt a mondanivalót, méghozzá annak hatásos, nemzetnevelő, küzdelemre hívó kimondását. A romantika itt is tágít a kereteken, a didaxis lassan-lassan az igazi költészetnek adja át a helyét.

Vörösmarty és Prešeren műveit vizsgálva a *költői-költészeti megújulás-megújítás* problémájára is igyekeztünk rámutatni. S ez lehet az osztályozás harmadik szempontja: *mit zár le az epikus költemény, illetve milyen új távalatot nyit?* Ez is összefügg a tematikai és a stílusbeli-nyelvi kérdésekkel. Hiszen a váltásban elsőrendű fontossága van a világnézetnek, a világmagyarázatnak, a világképnek és az ebből természetszerűleg következő tematikának. Mindezek a szempontok lehetővé teszik, hogy igazabb képet kaphassunk a keletközép-európai műfaji rendszerekről. A műfaji vizsgálódás célszerűnek látszik, mert egy adott korban, azonos célzatú és funkciójú művek egybevetésével mutat rá a párhuzamokra és az eltérésekre. A nemzeti irodalom egyes kiemelkedő alkotásai több fényt kapnak, mert szélesebb-tágabb horizontba kerülnek.

Vörösmarty és Prešeren egy-egy alkotásának összevetése ezért nemcsak a két irodalom, hanem az egész térség romantikus korszakának jobb megértése miatt is tanulságos.

J E G Y Z E T E K

¹ Horváth Károly: L'épopée nationale dans les littératures d'Europe centrale et orientale à l'époque de la transition du classicisme au romantisme. Acta Litteraria Ac. Sc. Hung. 1962, 432—436.

² Az egyes nemzeti irodalomtörténetek különféle képpen nevezik a terjedelmesebb verses epikus alkotásokat. A lírikus-epikus poémára koncentrált *Irina Nyepokojeva* adatokban gazdag könyve: Revoljucionno-romantycseszkaja poema pervoj polovini XIX veka. Opit tipologijii zsanra. Moszkva, 1971. A prolemakör egy részletét a szerző külön is feldolgozta, s e részletben a szimbolikus-bölcséleti, a misztériumszerű poémákat elemzi, elsősorban világnézetük-világképük alapján: Romantizm v szlavjanszkijh literaturah XIX sztoletija v obscejevropszkom kontyeksztje. In: Szlavjanszkijh literaturah. VII Mezdunarodnij szjezd szlavisztov. Dokladi szovjetszkoj gyelegacii. Moszkva, 1973. különösen: 249—256.

³ Henryk Markiewicz: Az irodalomtudomány fő kérdései. Budapest, 1968. 134—136.

⁴ Horváth Károly: A romantika, Budapest, 1965. 125.

⁵ Horváth Károly: A műfajok problémája a klasszicizmus és a romantika korában a lengyel és a magyar irodalomban. In: Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969. 331—334. — A romantika „újszerűségének” megvilágításához néhány jó szempontot ad: *Sötér István*: A költészet forradalmától a forradalom költészetéig, Irodalomtörténeti Közlemények 1973. 3—10.

⁶ Markiewicz: id. h.

⁷ A hősi költemény kifejezés után Vörösmarty zárójelbe teszi az „epos” szót: Vörösmarty Mihály Összes Művei 4. Nagyobb epikai művek I. Sajtó alá rendezte: Horváth Károly és Martinkó András, Budapest, 1963. 347.

⁸ Enciklopedija Jugoslavije 6. Maklj-Put, Zagreb, 1965. 608.

⁹ Viktor Kudělka: Pokus o specificki romantismu v literatuře jugoslavských národu. In: Československé přednášky pre VII. mezinárodní sjezd slavistu (Varšava 1973). Praha, 1973. 58—59.

¹⁰ France Prešeren: Izbrannoje, Moszkva, 1955. — Másutt a „povest v verzih” megjelöléssel találkozunk. Vö.: Anton Slođnjak: Geschichte der slowenischen Literatur, Berlin, 1958. 139—140. — Ante Kadić „epic”-ként jelöli e művet: The distinctive features of the south slavic romantics. American Contributions to the Seventh International Congress of Slavists. Vol. II. Literature and Folklore. Preprint. 255. Kadić „epic”-nek nevezi Mažuranić Csengics-Szmail aga halála c. művét is. — Csuka Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története, Budapest, 1963. 221. szerint a Keresztelés a Száván: „eposz”.

¹¹ E kérdésekhez elméletileg közelít *Jozef Hvišč: Genelogická interpretácia literatúry*. In: *Komparatistika a Genelógia*. Zborník venovaný VII. Medzinárodnému Slavistickému Kongresu vo Varšave. Bratislava 1973. Különösen: 21—24. — *Uő.*: Die genologische Interpretation der Literatur. *Zagadnenia Rodzajów Literackich* XV. 1. 16—20. Néhány fontos szempontra hívja föl a figyelmet a szerző monografikus munkája: *Epické literárne druhy v slovenskom a pol'skom romantizme*. Bratislava, 1971.

¹² *Vörösmarty Mihály Összes Művei*, 1. Kisebb költemények I. Sajtó alá rendezte *Horváth Károly*, Budapest, 1960. 157—158., 566. E vers önálló alkotásként is szerepelt a költő kéziratai között, de így csak majd egy évtizeddel halála után, az 1863—64-es kiadásban jelent meg.

¹³ *Poezija doktorja Franceta Prešerna in Dodatak njegovih drugih pesnitev ter prevodov in prireditev ljudskih pesmi*. Prešernova Družba v Ljubljani, 1969.

¹⁴ *Horváth János: Kistaludy Károly és íróbarátai*. Budapest, 1955. 135—163.

¹⁵ Ld. 7. sz. jegyzet.

¹⁶ Uo.

¹⁷ *A romantika útján*. Budapest, 1961. 304.

¹⁸ *Vő.: Słodnjak*: id. m. — *Zgodovina slovenskega slovstva*. II. *Romantika in Realizem* I. Ljubljana, 1959.

¹⁹ *A klasszikából a romantikába*. Budapest, 1968. 322.

²⁰ Ld. 8. sz. jegyzet. — *Boris Paternu: Prešernov Krst pri Savici*. In: *France Prešern: Krst pri Savici*. Maribor, 1970.

²¹ Ld. a 19. sz. jegyzet.

²² *Az ifjú Vörösmarty*. In: *Irodalmi problémák*, Budapest, 1917. 101—102.

²³ *Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában*. *Irodalomtörténet* 1966. 142—148. — *Az eposz hazafias és tündéres „vonal”-áról* ld. *Fried István: Jegyzetek a Zalán futásához*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1964. 152—161.

²⁴ *Karel Krejčí: Cseh motívumok Arany János trilógiájában*. *Filológiai Közöny* 1965. 300—302.

²⁵ Többször idézett előfizetési fölhívása (ld. 7. sz. jegyzet) a közönség megnyerésére irányuló szándék mellett pontosan tükrözi Vörösmarty 1823—24-es költői magatartását is.

²⁶ Ld. 8. és 20. sz. jegyzet.

²⁷ *Recepcija romantike v slovenski poeziji*. *Slavistična Revija* 21. 1973. 114—137.

²⁸ *Paternu: 27. sz. jegyzetben* id. m. meghatározása. *Prešern klasszikus romantikáját szembeállítja a következő nemzedék antiklasszikus (protiklaszicne) romantikájával, amely folklorisztikus költészettípust revelál. Ennek a romantikának — Paternu szerint — Simon Janko a költői megtestesítője.*

²⁹ *Robert Auty: Párhuzamosság és eltérés a magyar, a szerbhorvát és a szlovén irodalmi nyelv történetében*. In: *Szomszédság és közösség*. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok. Budapest, 1972. 145—146. — *Jože Pogačnik: Kopitarjeva zamisel a kulturno-zgodovinskem razvoju pri južnih slovanih*. *Filozofski Fakultet u Novom Sadu*. Referati za VII. Medunarodni Kongres Slavista u Varšavi (1973). Novi Sad, 1973. 136—137.

³⁰ *Tanulmányok*. Budapest, 1956. 245.

³¹ *Szauder: 17. sz. jegyzetben* id. m. 7—49.

³² *Ivo Frangeš: Klaszicno i romantizno u „Smrti Smail-age Cengića”*. VII. *Miedzynarodowy Kongres Slawistów w Warszawie* 1973. *Streszczenia referatów i komunikatów*. Warszawa, 1973. 453—454. (francia nyelvű kivonat).

REZIME

O SPECIFIČNOSTIMA NARODNOG EPA ISTOČNE SREDNJE EVROPE (VÖRÖSMARTY I PREŠEREN)

Cilj ove studije je da pomoću genealoškog i komparatističkog metoda odredi mesto epa Vörösmartyja: *Zalán futása*, 1823—4 i epa Prešerna: *Krst pri Savici*, 1836 u književnom kontekstu Srednjo-istočne Evrope. Konstatujemo da ep *Zalán futása* predstavlja problematiku u pogledu tematike, stila i književnih vrsta na prelazu iz klasicizma u romantizam. To je ep o „drevnoj slavi” i osvajanju domovine Mađara po uzoru Vergilijevog epa. Istovremeno zapaža se i namera isticanja romantičnog subjekta u njemu. Na taj način u epu *Zalán futása* prisutno je izvesno dvojstvo: u njemu se ukrštavaju i sukobljavaju linije patriotizma i tzv. „vilinske crte”. Vörösmarty opeva različite romantične junačke ideale, eksperimentiše sa mogućim varijantama romantike. Prešernovo delo je ep samo u tematskom pogledu: događaje premešta u jedno zamišljeno nacionalno pradoba. Forme su mu sonet, tercina i štanca, koji nas podsećaju na Dantea, Goethea i Byrona, eventualno na Kollara i Miczkiewicza. U junaku svoje poeme, Črtomiru, opeva svoju sudbinu. Pred nama se javlja lik, životni osećaj i predstava o svetu jednog roman-

tičnog titana koji se herojski bori, ostaje sam, veruje u blaženstvo ljubavi, ali koji gubi veru i zato je primoran prihvatiti kompromis sa svetom.

Vörösmarty i Prešern ostvarili su dve suprotne krajnosti dela koji upražnjavaju funkciju nacionalnog epa. Oni predstavljaju dve suprotne tačke romantičarske stihovane epike, a između njih se nalazi epika Kollara, Holýja, Miczkiewicza, Mažuranića, Milutina Sarajlije sa sličnom funkcijom. Ove romantičarske epske vrste istovremeno poremećuju hijerarhiju književnih vrsta klasicizma i ostvaruju novu, romantičarsku hijerarhiju vrsta.

Stojanović-Káich Katalin

A JEHOVA SZERBHORVÁT FORDÍTÁSÁNAK KELETKEZÉSÉRŐL

Mindenekelőtt egy helyreigazítással vagyok adós, mielőtt e rövid tanulmányomat elkészíteném. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben közzétett GOZSDU ELEK ÉS A SZABAD LYCEUM című írásomban Kiss József zombori vendégszereplésének idejét illetően elírás történt. A tizennegyedik oldal nyolcadik bekezdésében az időpont az 1900-as év.¹ Viszont Kiss József 1901. január 20-án, vasárnap délután 5 órai kezdettel tartotta meg „a városháza nagytermében” előadását, melynek „tárgya a ballada” volt.²

Kiss József zombori szereplésekor a Szabad Lyceum második évadjába lépett és már néhány sikeres előadássorozatot szervezett. A közönség kitartóan, lankadatlan érdeklődéssel látogatta a vasárnap délutáni összejöveteleket. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a zombori szabadtanítás megvalósítói a polgári rétegre támaszkodtak elsősorban. Kevésbé fordultak a nép, a meglévő munkásosztály művelése felé, ami pedig az angol eredetű University Extension eredeti célkitűzései közé tartozott.³

Az első évadok eklektikus líceumi programja a művészet- és irodalomtörténet, a jogtudomány köreiből alakult ki, s talán nem alaptalan az a feltételezésünk, hogy ennek alakulására hatással lehetett Gozsdu Elek személy szerint is, ki tudvalevő, hogy egyaránt jártas volt mindkét területen, és a Lyceumnak nemcsak eszmei, de gyakorlati vezetőegyenysége volt. Az 1905 novemberéig terjedő zombori tartózkodása alatt, személyi kapcsolatai révén, egész sereg neves előadót sikerült megnyernie zombori vendégszereplésre. E személyi összeköttetésnek tudható be az idős Kiss József 1901-es zombori szereplése is. A megyei közérdekű politikai közlöny előzetes híreiben a „ballada ihletett írómesteré”-t „Gozsdu Elek törvényszéki elnök” vendégeként említi. A cikkíró lelkesedésében megfeledkezett, hogy a város közönségének már régebben is volt alkalmá neves budapesti írókat személy szerint is megismerni (Tolnai Lajost pl.), ti. cikkében ezt írja: „ez az első eset, hogy alkalmunk lesz egy Isten áldotta, igazi magyar író genie előadásában gyönyörködhetni.”⁴

A megtartott előadásról mindkét jelentős helyi hetilap részletesen beszámolt. A ZOMBOR ÉS VIDÉKE vezércikkben foglalkozott nemcsak Kiss József előadásával, de a zombori Szabad Lyceummal is. „Kiss József január 20.-iki felolvasása két dolgot bizonyított be kétségbevonhatat-

lanul. Először: igazolta azt, hogy a Szabad Lyceumnak minálunk még az University Extension-féle csodás formában is van jövője; másodsor: kétségtelenné tette, hogy a zombori közönség rendkívül becses anyaga a szellemi képzésre irányuló mozgalmaknak. Kiss József megjelenésénél azt tapasztaltuk, hogy a Szabad Lyceum Zomborban igazi lelki szükségét elégíti ki. Felolvasása megerősítése, jóváhagyása azoknak a mozgalmaknak, a melyek szellemi életünk megteremtésére irányulnak.”⁵

E cikkből is kitűnik, hogy a város értelmiségi rétegének évtizedekre visszavezethető törekvése, hogy létrehozza a szellemi, de talán inkább a társas élet szervezettebb formáit, minden alkalmat megragadott, hogy e célkitűzést már is megvalósítottak mutassa be. Ez különösen érthető akkor, ha tudjuk, hogy a polgárság aktívabb rétege állandó küzdelmet folytatott a többséggel, mely kezdetben minden megmozdulást lelkesedéssel karolt fel, hogy azután annál előbb bekövetkezzék az elfásulás, a közöny állapota, egyrészt kényelmi okokból, másrészt viszont a személyi ellentétek következtében.

A BÁCSKA tárcarovata részleteiben is közölte „a ballada nagymesterének” előadását, „utánnomás tilos!” megjegyzéssel. A költő módosította előadását. Nem beszélt a balladáról általában, mint ahogyan azt elvárták tőle, hanem az ÁGOTA KISASSZONY és a SIMON JUDIT című balladáit keletkezésének titkaiba próbálta beavatni „a nagyérdemű közönséget”, mely természetesen színültig megtöltötte a városháza nagytermét.

Kiss József bevezetőjében elmondta, hogy az első verset tizenhárom éves korában, 1853-ban írta, KÉT MIKES címen, mely szintén ballada volt. Az előadásában kiválasztott két költemény keletkezési körülményeinek ismertetését eképpen indokolta meg: „Végre jönnek, ha az ember meghal, jönnek a tudósok, s akkor kezdődik a nagy számadás. Kikutatják hol járt az ember, mit írt, mit nem. Én azért el szoktam beszélni az intim dolgokat. Hogy oka ne legyen másoknak kutatni, elmondom én magam.”⁶

A két költemény keletkezésének külsőségeire szorítkozott az előadás. Azokról az élményekről beszélt a költő, melyeknek birtokában a költői ihlet egy megfelelő pillanatban elmondatta vele Ágotha és Simon Judit történetét. Ugyanakkor megjegyezte: „Az én életemben két költemény játszott nagy szerepet. Az egyiknek köszönhetem a népszerűségemet, ez a vers összesen 70 sor. A másik költeménynek köszönhetem azt, hogy egyáltalán észrevettek. Az a vers, amely engem felfedezett, az Ágota kisasszony, a másik a melynek népszerűségemet köszönhetem, Simon Judit, a melyet mindannyian ismernek.”⁷

Költeményeinek születését nem tartja véletlennek. Mindig megtalálhatók „a minták”, melyek mélyen elraktározódva halmozódnak, s „egyszerre csak valami véletlen” folytán „a mi valamikor próza volt, abból lesz a költészet, a mi hangulat volt, abból lesz a dal”. Műveinek magvát tehát valós, megtörtént események képezik. Nem arról van szó, hogy a megtörtént eseményeket szó szerint reprodukálja a költő. Mindössze a műalkotás és a valós élmény „impressió”-ja azonos.

Az előadást „a nagy és disztíngvált publikum” szünni nem akaró tapssal jutalmazta. A költő ráadásként néhány költeményét is elszavalta

(LEGÉDESEBB VOLT AZ A NAP; AZ ANYA HIVE; SPHINX; a NOÉMI DALOKból; TÚZHELYEK; SHEHEREZÁDE).⁸

Számunkra talán még az előadásnál is fontosabb az a, szintén a heltilapban közölt adat, hogy Gozdsu Elek az előadás után „theaestélyt” rendezett a költő tiszteletére, s erre Dömötör Pál. dr. Baloghy Ernő, a BÁCSKA akkori felelős szerkesztője és Laza Kostić is hivatalosak voltak.⁹

A magyar és a szerb költő e személyes találkozásának eredményeként született meg Kiss József JEHOVA című „kis versesregényének”¹⁰ Laza Kostić-fordítása.¹¹ Állításom bizonyításaként hadd említsem meg, hogy Laza Kostić a mű fordításának alapjául Kiss József Összes Költeményei 1900-as kiadását vette (Második olcsó kiadás, Budapest, Singer és Wolfner kiadása), melyre a fordítás lábjegyzetében utal. A fordítás Laza Kostić PESME (u Novome Sadu, Izdanje Matice Srpske 1909) c. kötetében (Poznice — 1877—1909) jelent meg. Maga a kötet jubiláris kiadvány. A költő „minden olyan művét bevette, melyet egész költészete legjavának tartott.”¹²

A JEHOVA-fordítást azonban nem tartjuk csupán e személyes találkozás szülöttének. Laza Kostićnak lett volna alkalmja már máskor is magyar művek fordítására, s erre mégsem került sor. Többről van itt szó. A személyes találkozás egy olyan mű megismerését tette számára lehetővé, melynek tárgya és szellemisége közelálló volt az utolsó nagy szerb romantikus addigi életművében kifejezésre jutott eszmékhez, témákhoz. Elsősorban a hellenizmusból átmentett sorszerűség, a majdnem titánszerű ragadhatta meg Kostićot „Jób monomániás, embertelen örült” alakjában, aki a „halálos csapásból is fel tud emelkedni”, és „(..) nagy hite miatt (..) minden csapást el tud viselni.”¹³ Elég emlékeztetni a Maksim Crnojević vagy a Prometej című műveire, melyekben a görög tragédiák e kettős eleme keveredik a romantikus dráma elemeivel. A görög és romantikus drámák neveltje ugyanakkor találkozott a JEHOVÁban „a bűnös lány” motívumával is, melynek témája már 1860-ban is foglalkoztatta, amikor Longfellow költeményét dolgozta át MINEHAHA címen. Ez utóbbira utal Stanislav Vinaver is Laza Kostićról írt könyvében, éppen a JEHOVA fordítása kapcsán, melyről többek között a következőket mondja: „Halála előtt néhány évvel, Laza Kostić lefordította Kiss József JEHOVÁját: nagyszerű, kérlelhetetlen és tragikus apa és bűnös leánya. Az apa tragikusabb leányánál. (..) A JEHOVA rendkívül kifejező fordítás (..), melyből arra lehetne következtetni, hogy Lazo számára közeli volt a téma, s hogy már huzamosabb ideje magában hordta azt. A bájos bűnös (leány) motívuma, ki fájdalmasan meglakol bűneiért — hisz hacsak gondolatban is, átadja magát egy másik törzs hőségének, egy másik tábornak —, általában tipikusan jellemző Laza Kostićra.”¹⁴

Véleményem szerint nem csupán ez az elem volt az, amely Kostićot megragadta a költemény olvasásakor, s így nem tartom helyénvalónak Vinaver erre vonatkozó nézetét sem, miszerint „Lazo számára a nő általában mindig ugyanaz a fajta bűnös, talán valamilyen faji perverzio következtében”.¹⁵

Milan Kašanin a költő késői korszakát elemezve rámutatott arra, hogy „Csak öregségében, s az utolsó pillanatban, Laza Kostić elborzadva

látta, hogy életét szerelem és vallás nélkül élte le. Keresve és nem találva, inkább csak megsejtette őket, elhagyatottnak érezte magát (...), s kétségbeesésében fel-feljajdult.”¹⁶ Jób is magára maradt öregségére, de nem azért, mert addigi életében nem kapott helyet a szeretet és a hit, hanem azért, mert

*„(...) tapasztalá, hogy minden tétova,
Szilárd csak kettő: ő és Jehova!”¹⁷*

Ennek a felismerésnek feltétel nélküli vállalása lett Jób tragédiája. Másrészt alakja emlékeztethette Kostićot a görög sorstragédiák hőseire: földi halandó nem kerülheti el sorsát. A poéma főhőse eleve predesztinált arra, hogy „Jehova látszólag a múlt és egy értelmetlen eszme apológiája”¹⁸ mellett mindvégig kitartson, még akkor is, ha ennek ára legkedvesebb gyermekeinek megtagadása, majd elvesztése. Ugyanakkor magával ragadhatta a főhős emberfelettsége is (itt viszont Prometheusra utalnék), amely valóságos önmegtagadáshoz vezet, a hit végletes elkötelezettjeként, és az ember erkölcsi erejét helyezi előtérbe.

Mindezek Vinaver megállapításaival egyetemben, hatással lehettek arra, hogy Laza Kostić lefordításra érdemesnek ítélte Kiss József művét, s az belekerült az 1909-as jubiláris kiadásba is, azaz a költő által legjobbnak tartott művek közé.

S még valami: Jób leírását követve, fölsejlik bennünk a külön Laza Kostić magárahagyott, zord, megközelíthetetlen alakja, ahogyan Veljko Petrović gyermekfejjel látta őt, „nagy ember és nagy költő torzójaként”.¹⁹

A leírásban önmagára ismerhetett a költő:

*Sötét talárban szálas egy alak,
Lassan lépkedve, délczegen haladt,
S mi félénken tértünk előle ki,
Az utca ácsorgó gyermekei,
És összebujtunk, mint a verebek
Lombsűrűben, ha vihar közeleg.
Majd száz év súlya tornyosult fölé,
De derekát meg nem görnyesztheté.
Egy élő monda, homálylyal fődött
Úgy járt-kelt ő az emberek között,
Megsejtvén tán, ó de megértve nem —
Egy végtelenbe nyúló életen! (...)*

*Ponosno glavu dizao bi staru,
polako greduć u mrkom talaru;
u strahu pred njim begali bi mi,
dečurlija što ulicama vri.
Ko vrapci u grm ispred buljine,
il' kad se zbiju od olujine.
Protiskuju ga leta stotina,
ni stota ga ne sagnu godina;*

*K'o živa priča pokrivena tamom,
neznan nikom osim njemu samom,
tek slutiti duha mu moga let,
razumeti ga nije mog'o svet.*²⁰

Laza Kostić Shakespeare fordításaira jellemző az eredeti szöveg verssorainak és a szótagok számának mindenkori szem előtt tartása. Neki sikerült először a jambusok alkalmazása a szerbhorvát irodalomban, nemcsak a fordításokban, hanem saját költeményeiben is. A JEHOVA formai átültetésének szempontjairól is elmondhatjuk ugyanezeket. Vina-ver az Illiasz fordítását elemezve megjegyzi: „Ha a fordításokról van szó, Laza Kostić intuitív költői ereje mindennél fontosabb”. Mestere annak, hogy „kiválassza azt, ami a szövegben a legfontosabb”, hogy megérthes-sük „a szöveg lelkét”.²¹ Kiss József könnyen gördülő, rimelő sorait (a, a; b, b) dallamos nyelvét egy vérbeli költő nyújtotta át a szerbhorvát iro-dalomnak, és ez a fordítás minőségileg is magasan kiemelkedik a vidé-künkön ekkortájt elburjándzott szerbhorvát—magyar és magyar—szerb-horvát fordítások közül. Szinte megmagyarázhatatlannak tűnik, hogy az összehasonlító irodalomtörténet nem foglalkozott vele behatóbban, hiszen ennek a fordításnak a legjobbakk között a helye.

A tizes, tizenegyes és tizenkettes szótagszámú verssorok felosztását Kostić igyekezett pontosan betartani. Hogy mennyire sikerült az eredeti költemény hangulatát teljes egészében magáévá tenni, bizonyítják a kö-vetkező sorok is, ahol a szöveghez való hűség nem juttatja eszünkbe egy pillanatra sem azt, hogy fordításról van szó:

IV.

*Langy őszi est. A nyárfa lombja rezdül,
Már búcsúzik a fecske az eresztül,
Hajnalra, hajnalra kihül a fészke,
Dalos kis fecském, vajon visszatérsz-e?
Kis nádas háznak ablaka világít,
A rezgő nyárra hinti fénysugárit,
Nyárfa lombját színaranyra festi,
Az éjszakát messze bederengi.*

*Jesenje večē. S lipe lišće pada,
s krovom se prašta lastavica sada,
Osta joj gnjijezdo studeno i samo,
O, lasto moja, da l' ćeš opet amo?
Ispod krova kroz okno svetli žižak,
po jasici se prosuo plamičak,
od njega lišće sve treperi zlatom
Svetlinu dalje mrklim nosi mrakom.*²²

Kostić kritikai elemzés tárgyává tette Kiss József szövegét, mielőtt fordítását megkezdte volna. Erre enged következtetni az V. rész követ-kező sorainak fordítása és a hozzájuk fűzött megjegyzése:

*S lesből az indián fel-felzavar,
Hallom a sakált üvölni az éjben — (260. oldal)*

melyet Kostić így fordít:

*u zasedi me Indijanac vreba,
a sivi medved ovud noću čepa, (421. oldal)*

A „sakál” behelyettesítését „sivi medved”-del Kostić így indokolja: „Kiss József azt mondja, hogy az sakál volt. (...) ilyen állat pedig nincs Amerikában. Ezért én szabadon szürke amerikai medvének (grizzly) fordítottam”.²³

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy a JEHOVA fordítására Gozsdu Elek közvetítésével került sor. Kostić és Gozsdu nevét az egykori újságoknak a zombori társas életre vonatkozó hírei általában együtt említik. Feltételezzük, hogy gyakori beszédtema volt közöttük az irodalom, hisz mindketten társtalanul, az irodalmi peremvidékre, feltehetségek és dilettánsok közé kényszerültek. Így A HÉT szerkesztőjének liceumi előadása a zombori közönséggel való találkozásnál sokkal értékesebb irodalmi találkozást tett lehetővé, amelynek eredménye a JEHOVA szerbhorvát fordítása lett.

J E G Y Z E T E K

¹ A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, II. évfolyam, 1970. március, 2. sz. 14. old.: „Kiss József volt a Szabad Lyceum vendége 1900-ban.”

² BÁCSKA; XXIV. évfolyam, 1901. január 11., 4. sz., 1901. január 18., 6. sz., 1901. január 22., 7. sz.

Kiss József Zomborban. ZOMBOR ÉS VIDÉKE; XX. évfolyam, 1901. január 24., 7. vezércikk. Említett írásom 14. oldalának első szakaszában ez a dátum Gozsduinak a költő tiszteletére rendezett teaestély időpontjaként szerepel, amely különben megegyezik az előadás időpontjával is.

³ Mandello Gyula: *A University Extension. Syllabus* című könyvében a hallgató-ságról beszélve megjegyzi, hogy az lehet: a) vegyes hallgatóság, b) kizárólag munkás hallgatóság. (...) A tisztán munkásoknak tartott tanfolyamok sikere nagyrészt attól függ, hogy milyenek az illető munkáscsoport munkafeltételei és munkabérvizonyai; hosszú munkaidő, éjjeli munka, alacsony munkabérek a UE sikerességének legnagyobb ellenségei; a munkások számára rendezett UE tanfolyamok látogatottsága a munkások gazdasági helyzetének javulásával növekszik, rossz viszonyok, strike-ok idején apad. (Mandello Gyula: *University Extension. Syllabus*. Budapest, 1904.; Pesti Könyvnyomda, RészvényTársaság, 24–25. oldal).

A magyarországi szabadtanítás egyik alapformája a liceumi előadások voltak, melyeket a műsorpolitika tekintetében elsősorban a polgárság intézményei közé kell sorolnunk. A hazai, ezzel kapcsolatos nézetek megfogalmazása is erre enged következtetni, sőt, részben az egységes magyar nemzeti kultúra eszméje győzelmének elősegítését is ennek az intézménynek a segítségével vélték elérni. Földes Gyula szerint: „A tudomány képszerűsítése a nemes értelemben vett demokráciával. A társadalmi béke egy záloga a felmenő osztálymozgalom egy hatalmas tényezője, és a nemzetképzés korában álló népeknél, mint a magyaroknál, az egységes nemzeti kultúra erős emeltyűje. Ha az 1848-diki törvényeknek az volt a célja: az egész nemzetet felvenni az alkotmány sánczai közé, MI AZ EGÉSZ NEMZETET, AZ EGYSÉGES SZELLEMI ÉLET SÁNCZAI KÖZÖTT AKARJUK EGYESÍTENI. (Földes Gyula és S. K. külön kiemelés; Földes Gyula: *Az University Extension jelentősége*. Budapest, 1902, Athenium; 4. oldal).

⁴ BÁCSKA, XXIV. évfolyam, 1901. január 18., 6. sz., 3. oldal.

⁵ ZOMBOR ÉS VIDÉKE, XX. évfolyam, 1901. január 24., 7. sz., 1. oldal.

⁶ BÁCSKA, XXIV. évfolyam, 1901. január 22., 7. sz., 1–2. oldal.

⁷ Uo.

⁸ Uo. Simon Judit mását az 1870-es években, Gleichenbergben ismerte meg Kiss József, amikor egy asszonynak és tudóveszes férjének engedte át a szállását. A férj meghalt. Az asszony elbeszéléséből tudta meg a költő, hogy a költő, hogy a férj, úzletember lévén, sokat utazott. Amikor utazásairól hazaérkezett, csak akkor csókolhatta meg a feleségét, ha megesküdött a feszületre, hogy nem csalta meg őt. Az eset „irtózatossá impressiót tett” a költőre. Évekkel később Budapesten barangolva, az utcán egy hölgyvel találkozott, aki a gleichenbergi asszonyra emlékeztette. „(...) a történet hogyan fejlődött

tovább, az egy misztérium, de szentül meg vagyok győződve, hogy a Simon Judit, kinek el van tiltva az anyai csókja, hogy az a Simon Judit, sohasem lett volna megírva, ha nem találkozom azzal a nővel (...)" Hasonló valós esemény az ÁGOTA KISS-ASSZONY ihletője, melynek szereplőit Arad megyében ismerte meg a költő.

⁹ Uo.

¹⁰ Kiss József, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő: *Válogatott művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1955.; Komlós Aladár bevezetője (19—20. oldal).

¹¹ Herceg János: *Evek és könyvek*, (Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1971.) című könyvében szintén utal ennek a lehetőségére. „Talán Kiss József verseivel is ő (Gozsdu Elek) ismertette meg a szerb költőt, hiszen A HÉT lapjain itt-ott még megjelentek írásai, s így történt, hogy Laza Kostić lefordította a magyar költő hatásos poemáját, a JEHOVÁT. (Irodalmi férfiak között, 121. oldal).

¹² Stanislav Vinaver: *Zanosi i prkosi Laze Kostića*, Forum, Novi Sad, 1963., 537. „Uneo (je) ono što je smatrao da sačinjava najbolje u čitavom njegovom pesničkom delu.”

¹³ Komlós Aladár előbb idézett bevezetője; 19—20. oldal.

¹⁴ Stanislav Vinaver i.m., 236. oldal: „Nekoliko godina pred smrt Laza Kostić je preveo s mađarskog »Jehovu« od Josipa Kiša: otac veličanstven, neumoljiv i tragičan, kći grešnica. Otac tragičniji od kćeri. (...) »Jehova« je izvanredno izrazit (...), odakle bi se moglo zaključiti da je tema Lazi i bliska i prisna, da je odavna nosi sa sobom. Motiv bajne grešnice koja bolno ispašta svoj greh — što se i makar mišlju, predala junaku drugog plemena i drugog tabora, tipičan je uopšte, za Lazu Kostića.”

¹⁵ Stanislav Vinaver, i.m., 236. oldal: „Za Lazu je žena uglavnom grešnica uvek iste vrste, valjda i po nekoj »rasnoj« perverziji (...).”

¹⁶ Milan Kašanin: *Dnevnik Laze Kostića. Laza Kostić*. Priredio Mladen Leskovac, Beograd, 1960., 92. oldal: „Tek pod starost, u poslednjem času, on s užasom vidi da je vek proveo be zljubavi i religije i tražeći ih i ne nalazeći, nego samo naslućujući, osetio se osamam (...), kriknuo je od očajanja.”

¹⁷ *Kiss József összes költeményei*, Budapest, 1900: JEHOVA, 251—265. oldal.

¹⁸ Komlós Aladár idézett bevezetője, 19—20. oldal.

¹⁹ Veljko Petrović: *Pojava Laze Kostića*, 1911, (310—311. oldal); *Smrt velikog i malog poete*, 1959., 99. oldal; L. a Mladen Leskovac által szerkesztett *Laza Kostić c. kötetben*.

²⁰ Kiss József említett, 1900-as kötete, 251—265. oldal; Laza Kostić említett jubilaris kötete 1909-ből, 413—425. oldal.

²¹ Stanislav Vinaver, i.m., 149. oldal.

²² Kiss József és Laza Kostić idézett kötetei.

²³ Uo., 421. oldal: „Josip Kiš veli da je to bio šakal (sakál) (...) te životinje nema u Americi, s toga sam ga ja slobodno pretvorio u sasvim američanskog sivog medveda (grizzly).”

REZIME

NASTANAK SRPSKOHRVATSKOG PREVODA „JEHOVE”

Gost i predavač Slobodnog liceja u Somboru 20. januara 1901. godine bio je proslavljeni mađarski pesnik i urednik nedeljnog lista A HÉT, Jožef Kiš. Njegovo učešće je omogućilo poznati pisac i predsednik Kraljevskog suda u tadašnjem Somboru, Elek Goždu, čije je široko poznanstvo mnogo doprinelo sastavljanju raznovrsnog programa Liceja. Međutim, mnogo značajnije je to što je posredstvom autora TANTALA i drugih pripovedaka, došlo do međusobnog upoznavanja Laze Kostića i Jožefa Kiša. To poznanstvo je omogućilo srpskom pesniku da se bolje upozna sa Kiševim književnim stvaralaštvom. Kao rezultat toga, Laza Kostić je preveo Kiševu poemu JEHOVU, koju je 1909. godine uvrstio u red svojih najboljih dela, u jubilarnom izdanju Matice srpske. Prevod je rađen na osnovu objavljene Zbirke pesama Jožefa Kiša iz 1900. godine.

Pored delimičnog prihvatanja tvrdnje Stanislava Vinavera (*Zanosi i prkosi Laze Kostića*: motiv čerke grešnice) u vezi nastanka ovog prevoda, autor članka ukazuje i na druge komponente: na Kostićevo helensko osećanje za sudbinsko, problem tiranizma (Maksim Crnojević, Prometej), kao i na istovetnost psihičkog stanja Laze Kostića za vreme nastanka prevoda, i Joba, glavnog junaka poeme.

Nastanak prevoda može se, dakle, protumačiti prvenstveno kao odraz Kostićevog psihičkog stanja koje je opisao i Milan Kašanin: „Tek pod starost, u poslednjem času, on s užasom vidi da je vek proveo bez ljubavi i

religije i tražeći ih i ne nalazeći, nego samo naslućujući, osetio se osaman (...)."

Međutim, do prevoda ne bi došlo da se u datom ommentu nije našao Elek Goždu, čije posredstvo takođe moramo uzeti u obzir kada govorimo o nastanku prevoda JEHOVA.

JEHOVA spada u red najboljih književnih prevoda u srpskohrvatskoj književnosti i zalsužuje mnogo veću pažnju, no što je dosad dobio.

SUMMARY

ON THE ORIGIN OF THE TRANSLATION OF „JEHOVA”

The famous Hungarian poet and the editor of the weekly paper A HÉT, Joseph Kiss was the guest and lecturer at the University Extension in Sombor the 20th of January 1901. His partaking was made possible by the well-known writer and President of the Supreme Court in Sombor, Elek Gozdsu, whose wide reputation helped the getting up of the Extension's various programme.

But the most important thing in this case was the acquaintance of Joseph Kiss and Laza Kostić. This acquaintance made possible to the Serbian poet the knowledge of Joseph Kiss's poetical work. The result of it was Kostić's translation of the narrative poem JEHOVA.

This poem was edited in the year 1909 by Matica srpska. Laza Kostić ranged it among his best works. The translation was made on the basis of collected works by Joseph Kiss, edited in the year 1900.

Partly considering Stanislav Vinaver's statement (Zanosi i prkosi Laze Kostića — the motive of the guilty daughter), the author of this study refers to other components: the Hellenic feeling for fate, the problem of tyranny (the works: Maksim Crnojević; Prometej), as well as the identity between Kostić's and Job's (the hero of the poem) psychological state during the time of this translation.

The birth of this translation can be explained as the reflection of Kostić's psychological state, about which Milan Kašanin wrote: „Only in his old age, at the last moment, he realized with horror, that he had lived without love and faith. Looking for it and not finding, but only having a presentiment of it, he felt lonely (...).”

JEHOVA is one of the best translation in the Serbocroatian literature and deserves more consideration than it was given so far.

Szeli István

**ADALÉK
A MADÁCH-FORDÍTÁSOK
TÖRTÉNETÉHEZ**

A Madách délszláv képét vázoló 1969-ben megjelent munkámhoz a nemrég elhunyt Szirmai Károly igen sok és jelentős adattal járult hozzá, amelyek nagy része a Tragédia színrevitelére, újabb fordításaira és szerbhorvát nyelvű kiadására vonatkoztak. Gazdag levéltárának anyagából legfőként a mű egyik fordítójával, Vladislav Jankulov esperessel váltott leveleit használhattam eredménnyel, mert érdekes részletekkel gazdagították ismereteinket a mű adaptálásáról. Dolgozatom lezárása és nyomdába adása után is Szirmai gyakran keresett fel újabban előkerült dokumentumokkal, amelyeket azonban már nem dolgozhattam fel tanulmányomban. A Madách-évforduló alkalmából bizonyára nem lesz érdektelen, ha ezek közül néhányat közreadunk, mert tovább finomítják a kialakult képet, s további részletekre derítenek fényt a Tragédia szerbhorvát recepciójában.

Ezúttal öt levélszöveget közlünk: Szirmai levelét e sorok írójához, amely a maga nemében szintén dokumentum-értékűnek számít; Josip Kulundžić levelét Vladislav Jankulovhoz (magyar fordítását kivonatossan lásd: Szeli István: *Utak egymás felé*, Újvidék, 1969, 135. l.); valamint Vladislav Jankulov három levelét Szirmai Károlyhoz.

* * *

Kedves Barátom!

Verbász, 1969. május 15.

Hivatkozva tegnapi telefonbeszélgetésünkre, itt küldöm Jankulov Vladisláv 3 véletlenül megtalált levelét, sajnos, kitépott állapotban, mert egyik ismerősöm, amikor régen látogatóban volt nálam, úgy látszik el akarta vinni, mint könyveimből ő és mások — tudtom nélkül — táskájukba dugva nem egyet. De azért mégis fölhasználhatod.

Én annak idején ugyanis elő akartam adni az ő fordításában Madách tragédiáját, s evégből érintkezéskébe léptem a budapesti Nemzeti Színházzal is, de onnan azt a választ kaptam, hogy az előadáshoz szükséges régi díszletek már nincsenek meg, az újak pedig még nem készültek el.

Mint már megírtam, kétféle levelezésem van, egyik az 1945. utáni időkből, a másik a Kalangya-korszakból. Nem tudom, érdekel-e az újabb is. Ez nagyon rendes állapotban van. A régit újra kell szortíroznom, új dossziékat is hozzá vennem. Légy szíves, és értesíts, hogy mennyit tudtok fizetni a mintegy 20 dosszié levelezésért, és mikor jöhetnél el értük? Amikor még B. Szabó György élt, ő is foglalkozott a levelezés átvételével nálam jártában, s ő át is vette volna, de nem volt rá pénzük.

Szeretettel üdvözöl igaz barátod
Károly

* * *

NARODNO POZORIŠTE
THÉÂTRE NATIONAL

Beograd, 15. aprila 1932.
Belgrade,

Vrlo poštovani gospodine,

pre kratkog vremena bio je kod mene g. prota Milivoj Petrović i tražio da Vam vratim rukopis prevoda Madačeve „Čovekove tragedije”. Tom prilikom ja sam ponovo naglasio da je Vaš prevod vrlo dobar, i zacelo bolji od Zmajevog. Nije dakle vrednost prevoda bila u pitanju, kad se delo Madačevo nije uzelo u kombinaciju za repertoar Narodnog pozorišta, nego karakter dela. Narodno pozorište nije pokazivalo do sada nekakve averzije prema delima mađarskih pisaca, naročito, ako su dobra. Molnar i Fodor, pa i drugi stalno su na našem repertoaru. Nažalost, danas, u vreme ove teške ekonomske krize koja je, naravno, morala da zahvati i pozorišta, uprava se mora služiti i drugim kriterijumima. U prvom redu uprava, kad odobrava dela za izvedbu, mora paziti i na to, koliko će stajati oprema dela. Vama je zacelo poznato da bi troškovi za montiranje Madačeve tragedije na scenu bilo vrlo veliki. Razlog, zbog kojih se danas kod nas iznosi minimalan broj klasičnih dela, treba tražiti, u prvom redu, baš u pitanju skupe opreme dela. — Ja Vam zato današnjom poštom vraćam „Čovekovu tragediju” ali Vas u isti mah molim da budete uvereni, da će uprava Narodnog pozorišta, u času kad se ekonomske prilike budu popravile, opet moći uzeti u ožbiljan pretres pitanje postavljanja Madačevog dela na prestoničkoj sceni.

Budite uvereni u mom odličnom štovanju

Vaš odani
Jos. Kulundžić

Öt év múlva, 1937-ben írja Vladislav Jankulov Szirmaihoz ugyanennek a levélnek hátoldalára, folytatólag a következő sorokat:

+ Kedves Doktor Úr, találkozásunkkor nem jutott eszembe ennek a belgrádi főrendezőnek a levele és neve. Most utólag megtaláltam. Talán most lehetne ezen levél nyomán, e levélnek felhasználásával fölkeresni ezt a Kuluncsics Jozsif urat és a tárgyalásokat folytatni. Kuluncsics úr annak idején azt hitte hogy a montirozás költségeit Beograd viselné.

Mindenesetre arra kérném, hogy Kuluncsics urat meggyőzni sziveskednék, hogy a fordítás 1932 óta több mint 50%-kal javult. Felhatalmazom, hogy ezt a levelet Kuluncsics úrnak megmutathassa. Azt hiszem, hogy ez a megőrzött levél most tehet szolgálatokat a Tragédia beográdi színrehozásának. A beográdi szerb körök nem is álmódják, mekkora hatást tenne rájuk a mű előadása.

Egyéb iránt a fordítás további sorsát Doktor úrra bízom és kérem alkalom adtán engemet is értesíteni a további lefolyásról.

1937 II 25.

Öszinte mély tisztelettel híve:
Jankulov Vladisláv
püspöki helyettes

Ugyanez év tavaszán írt további két leveléből arról értesülünk, hogy a fordítás szövege végleges formát nyert, s már csak a kiadására, ill. színre vitelére kell várni. A levelek egyben megvilágítják Jankulov irodalmi vállalkozásának politikai hátterét és emberi indítékait is.

+ Mélyen tisztelt Doktor Úr,

kedves levelét örömmel és őszinte hálával vettem.

Nagyon szépen köszönöm minden lépését, melyet megtenni méltóztatik a fordítás érdekében.

A mi a tiszteletbeli doktorátust illeti, az úgy támadt. Tudatában vagyok annak, hogy a fordítás jó, igen sok Madách barát a szerbségben mondotta már ezt, nem is említem a sok magyart, kezdve a Napló szerkesztőitől. Csupán a politikai légkör nem kedvezett évek során át, azért stagnált a dolog. A fordításba 1924-ben kezdtem, de ez a kezdet csak egyes részeket fordított. Az igazi fordítás Zomborban folyt, azon 1934-ig hosszabb — rövidebb megszakításokkal folyton dolgoztam s így ez a munka nem csak költői élvezetet és szórakozást nyújtott, de tudományos felkészültséget is követelt.

Jól tudom, hogy ez a fordítás a szerb—magyar közeledés eszméjét szolgálja. Ha célját eléri, a magyarság érdeke elsősorban nyelvi kielégítést. Jön az elismerés kérdése. Anyagi haszonra nem pályázhatok, bár szegény lateiner vagyok, mert ennek nincsen merkantil oldala, tiszta propaganda lelkiekben. Rendjel nem kell, a hönkiakat sem viselem. Irodalmi társaságok tagja sem lehetek, mert egy ilyen tagsággal való kitüntetést további irodalmi tevékenységgel nem igazolhatok. Kende úrral való beszélgetés folyamán a tiszteletbeli doktorátusnak a gondolata merült föl, a melyet ő készséggel fölkarolt. Én magam is az ez irányban megtett lépéseket koraiaknak veszem. Korai dolog ezirányban már most eljárni, hiszen nekem semmi írói hírem nincsen.

Azt hiszem, hogy Arany János éppen Madáchnak írta meg, mi-
kor tragédiáját végig olvasta: „más csak levelenként szedi a borostyánt, neked mindjárt koszorút kell adnom”. Az én fordításom is egy meglepetés, mert soha költészettel nem foglalkoztam és alkalmasint nem is fogok. A mű bennem élt gyermekkorom óta, egész életem eddig nehéz küzdelemben pergett le, a sors soha sem kényez-

tetett el, azért Leszkovác joggal mondhatta, hogy a fordítás az én művem. Ez a fordítás egy kis irodalmi kreáció.

Természetemből folyó szerénységemet nagyon bántja az elhamarkodott doktorátusi kísérlet. A míg a mű meg nem jelenik kinyomtatva, a míg színpadra kerülve az elvárható sikert el nem éri, nincsen jogcím, hogy arról szó essék. Sőt a mérvadó körök joggal mondhatnák: micsoda orcátlan föltolakodás ez a doktori parnasusra!

Előre köszönöm, hogy szíves volt a Kalangya legközelebbi példányát kilátásba helyezni.

Mindenesetre nagyon kérném, ha a fordítás további sorsáról is esetről esetre értesíteni szíveskednék. Addig is kérem, hogy őszinte mély tiszteletem kifejezését elfogadni méltóztassék.

Noviszád 1937 IV/1

Oszinte híve:
Jankulov Vladisláv
püspöki helynök

+ Igen tisztelt Doktor Úr!

F. é. április hó 29. kelt nagybecsű soraira máig nem válaszolhattam, mert az ünnepekkel el voltam foglalva, közben meg is hűtöttem magamat és gyöngélkedtem.

Látom, hogy ez a szegény fordítás állandó nehézségekbe ütközik. Attól tartok, hogy a beográdi nemzeti színház nem rendelkezik oly díszletekkel, melyekkel önmagától adhatná saját színpadán a tragédiát, de azért hivatkozva Kujuncsics rendező úr levelére talán lehetne újból megkérdezni. Tagadó válasz esetén talán meg lehetne kérdezni Zágrebót, mely alkalmasint több megfelelő díszlettel rendelkezik.

De nincs kifogásom, hogy megvárjuk a jövő centennáris évet is abból kifolyólag, hogy „qui habet tempus, habet vitam”.

Talán mégis jobb a kinyomtatással előbb foglalkozni. Ugyanis, a mű kinyomtatása sokat késik. Féltő, hogy a huzavonával beállhat az az eset, hogy napvilágot láthat egy rosszabb fordítás, mely háttérbe szorítaná a jobbat.

Be kell vallanom, hogy az ig. titkár sorainak végét nem tudom megérteni, tehát nem is adhatnám a kért választ.

Denique én távol vagyok a modern világirodalom nagy piacától, azért én teljesen Doktor úrra és a honi magy. irodalom mérvadó köreire bízom forításom sorsát, tegyenek a hogy jónak látják, hogy a fordítás szolgálhatja majd a szerb-magyar irodalmi közeledést.

Megjegyezhetem, hogy a fordításomat Athanaszijevec Ksenija dr, Beograd nagynevű tudósnője is elolvasta és kitűnőnek találta, bár az eredeti művet nem ismeri és inspiráltnak.

Nagyon szépen köszönöm a megküldött Kalangyát, csak hogy kénytelen vagyok megjegyezni, hogy a kiadó hivatal egy példányt Jankulov Vladisláv címére küldött, a másikat Jankulov „Drago-

lyub" címére. Ilyen név nincsen, mert az én keresztnévem Vladisláv, és igazán nem tudom, hogy jutottam a Dragolyub névhez.

Mindenesetre kérem szíves intézkedését, hogy Dragolyubot mellőzni kegyeskedjenek.

Végül nagyon kérném, kegyeskednék engemet a dolog további fejleményeiről alkalom adtán értesíteni.

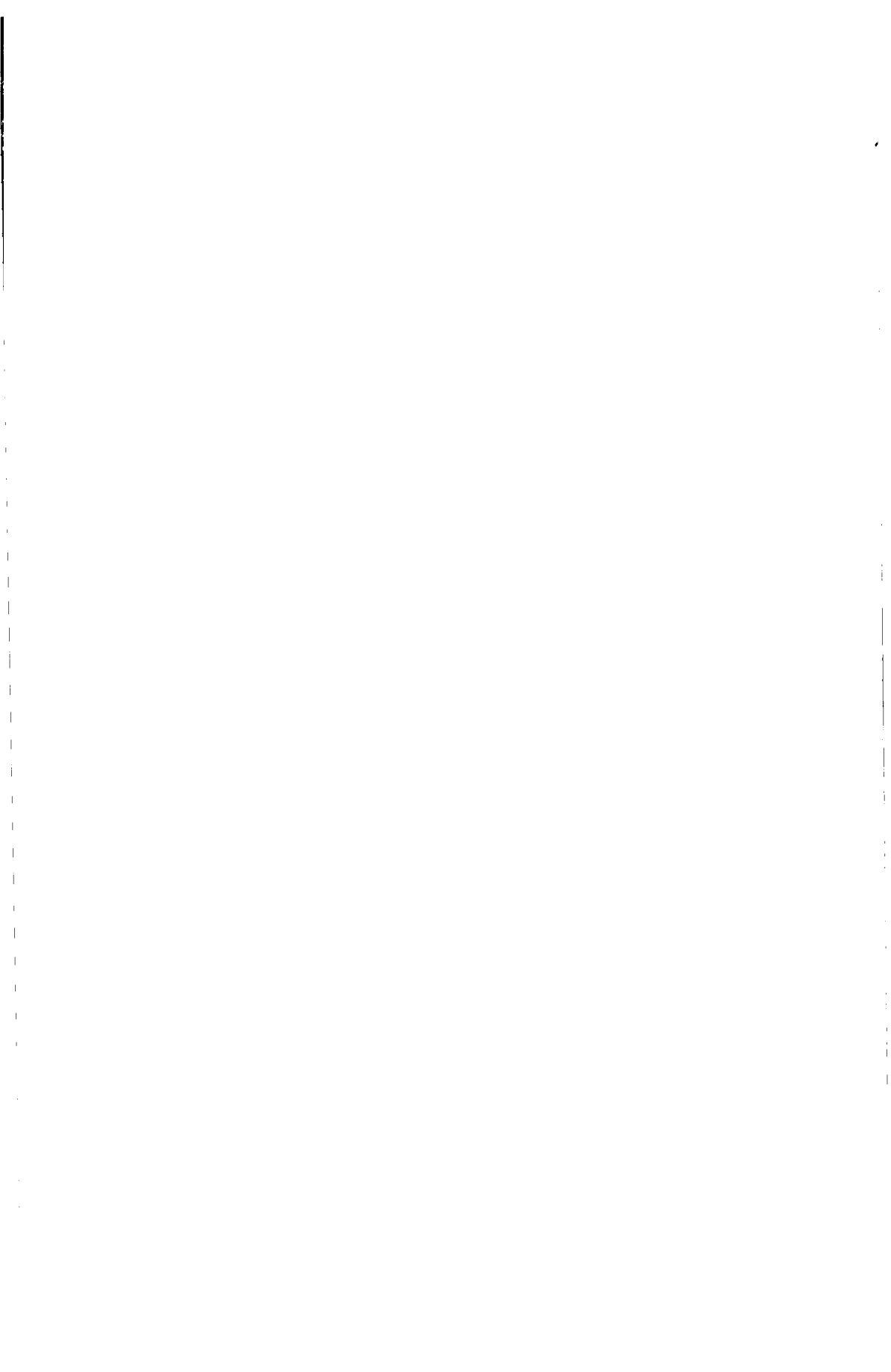
Én fent kiemeltem volt, hogy sürgősebb dolog a kinyomtatás, de másrészt biztos vagyok benne, hogy ha előadásra kerülne a fordítás, sokkal jobban terjedne el és sokkal több nézőt kaphatna.

Nagyon sajnálnám, ha a fordítás Doktor úrnak több dolgot és esetleg kellemetlenséget okozna.

Fogadja Igen tisztelt Doktor úr mély tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Noviszád 1937 május 12.

Őszinte híve:
Jankulov Vladisláv

Póth István

**ELŐADTA-E DÓCZI LAJOS
„CSÓK” C. DARABJÁT
AZ ÚJVIDÉKI SZERB
NEMZETI SZÍNHÁZ
TÁRSULATA?**

A *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 5—6. számában (1971. február—április) jelent meg Stojanović-Káich Katalin tanulmánya *Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház által bemutatott magyar színművek visszhangja a zombori sajtóban 1880—1914-ig*. A szerző mind a cikkben (77. o.), mind az ahhoz kapcsolódó *Jegyzet*-ben (80. o.) azt állítja, hogy a címben feltüntetett színtársulat 1882-ben Zomborban bemutatta Dóczi említett, egykor nagy sikert aratott újromantikus színművét. Ezzel szemben Dr. Mohovil Tomandl, jeles szerb színháztörténész, sem a *Srpsko pozorište u Vojvodini I—II*. (Matica srpska 1953, 1954.) c. monográfiájában, sem a *Repertoar i gostovanja Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu od 1861. do 1914. godine* c. munkájában¹ nem említi a szóban forgó magyar író vígjátékát, sőt állítása szerint az újvidéki szerb színház 1882-ben nem is vendégszerepelt Zomborban.²

Stojanović-Káich Katalin dolgozatában a *Zombor és Vidéke* c. lap tudósítására hivatkozik³, melyben többek között ezeket olvashatjuk: „A városunkban időzött szerb színtársulat, mely tegnapelőtt tartotta búcsú-előadását, múlt vasárnap hozta színre Dóczi Lajos nagyhírű vígjátékát a ‚Csókot’ ...” Ebből a híradásból egyértelműen kitűnik, hogy az említett darab Zomborban valóban színre került szerbhorvát nyelven. Ez az adat Stojanović-Káich Katalin állítása mellett szól, csak éppen azt nem dönti el, melyik társulat vendégszerepelt akkor Zomborban és játszotta Dóczi Lajos művét. Vajon az újságban említett „szerb színtársulat” alatt valóban az újvidéki Szerb Nemzeti Színház értendő-e? Sajnos nem, mivel ebben az időben nem a magyarországi szerbek első színházának kiváló társulata szerepelt az akkori megyeszékhelyen, hanem Fotija Iličić (1845—1911) jónevű vándorszíntársulata, mint ahogyan erről a *Rodoljub* (1881. 49. sz.) c. zombori szerb lap december 5-én tudósít: „Ovamo je došla pozorišna družina F. Ž. Iličića i sinoć je otpočela pretstave...” (Szinte érthetetlen, hogy erre a körülményre a cikk szerzője nem figyelt föl, mivel forgatta a *Rodoljub* jelzett évfolyamát, hiszen hivatkozik rá, amikor Obernyik Károly *Brankovics György* c. tragédiájának előadásáról ír.⁴ A fenti szerb újság 1882. 1. számában, 1882. január 3-án számol be Fotija Iličić együtésének utolsó zombori előadásáról, Schiller drámai művének, a *Haramiák* színreviteléről. Tehát 1881. december elejétől, 1882. január elejéig (a Julián-féle naptár szerint, melyet a szerbek akkor még

a polgári életben is használtak), illetve 1881. december közepétől 1882. január közepéig (a Gergely-féle naptár szerint) tartotta Fotija Iličić együttese, a szerb színháztörténet egyik legjelentősebb vándorszíntársulata, szerbhorvát nyelvű színelőadásokat Zomborban, nem pedig a *Szerb Nemzeti Színház*. (A cikk jegyzetében felsorolt magyar darabokon kívül a szerb vándorszínészek még Szigligeti *Cigány* c. népszínművét is színre hozták.⁵)

Még egy hasonló tévedéssel találkozunk Stojanović-Káich Katalin dolgozatában, azzal a különbséggel, hogy egy másik vándorszíntársulat, a Đorđe K. Protić vezette együttes⁶ 1891-ben Zomborban rendezett előadásait tulajdonítja az újvidéki Szerb Nemzeti Színház gárdájának, annak ellenére, hogy a helybeli újságok híradásai minden kétséget kizárnak. „Protics Gy. K. igazgató színtársulata október 8-án kezdte meg előadásait...” — írja a *Zombor és Vidéke* (1891. 82. sz.). A *Bácska* (1891. 79. sz.) színikritikusa pedig ezeket mondja: „Az első érdekes és ránk nézve rendkívüli látvány, a mellyel a Prótits-féle színtársulat egy látott előadása meglepett a — telt ház ... Az erőkről elhamarkodva ítéletet mondani nem akarunk, de annyit már vettünk észre, hogy 1—2 kivétellel, mögötte állnak az úgynevezett ‚nemzeti’ (Ruzsits-féle) társulatnak...” Tehát nem „az úgynevezett nemzeti társulat” (figyelemre méltó ez, az akkori nacionalista szellemben fogant kifejezésmód!), nem az újvidéki Szerb Nemzeti Színház együttese kezdte meg ekkor működését Zomborban, hanem Đorđe Protić vándorszíntársulata, mely itt november 28-áig vendégszerepelt.⁷

A cikk írója még egy tévedés áldozata: kritika nélkül átveszi a *Zombor és Vidéke* (1891. 92. sz.) tudósításából azt, hogy az említett szerb társulat Szigligeti Ede *Az anyós* c. vígjátékát hozta színre, holott ilyen című darabja az egykor a szerb színpadokon is közkedvelt magyar szerzőnek nincs. Nyilván *A mama* c. művéről van itt szó.

Még egy megjegyzés: Abonyi Lajos *Grozni muž* c. népszínművének eredeti címe *A betyár kendője*, nem pedig a „Rettenetes férj”...

Olcso fogás lenne most Mihovil Tomandl említett munkái alapján az újvidéki Szerb Nemzeti Színház mindazon zombori vendégszerepléseit és az akkor előadott magyar drámákat felsorolni, melyeket Stojanović-Káich Katalin bírált cikkében nem említ. Erre azonban semmi szükség, mivel a neves színháztörténész munkái könnyen hozzáférhetők. Talán nem árt azonban, ha megemlítjük azokat az előadásokat, melyek Tomandl *Spomenicában* közölt cikkében nem szerepelnek. Ezek a következők: Szigligeti *A cigány*, 1880. december 21. (*Rodoljub* 1880. 42.) és 1881. március 17. (*Rodoljub* 1881. 106.); Szigeti József Csizmadia mint kísértet, 1881. január 25. (*Rodoljub* 1881. 42.), *A vén bakancsos és fia a huszár*, 1881. február 22. (*Rodoljub* 1881. 75.); Tóth Kálmán *Nők az alkotmányban* 1881. január 3. (*Rodoljub* 1881. 7.); Csiky Gergely *Buborékok*, 1889-ben (*Zastava* 1889. 159.), *Örök törvény*, 1893. november 20. (*Zastava* 1893. 189.). *A cigány* második és a *Nők az alkotmányban* színrevitelét Stojanović-Káich Katalin is felsorolja *Jegyzetében*, a különbség a dátumokban a két különböző naptár használatából ered.

J E G Y Z E T E K

¹ Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu. Spomenica 1861—1961. Novi Sad 1961. 481—525.

² i.m., 525.

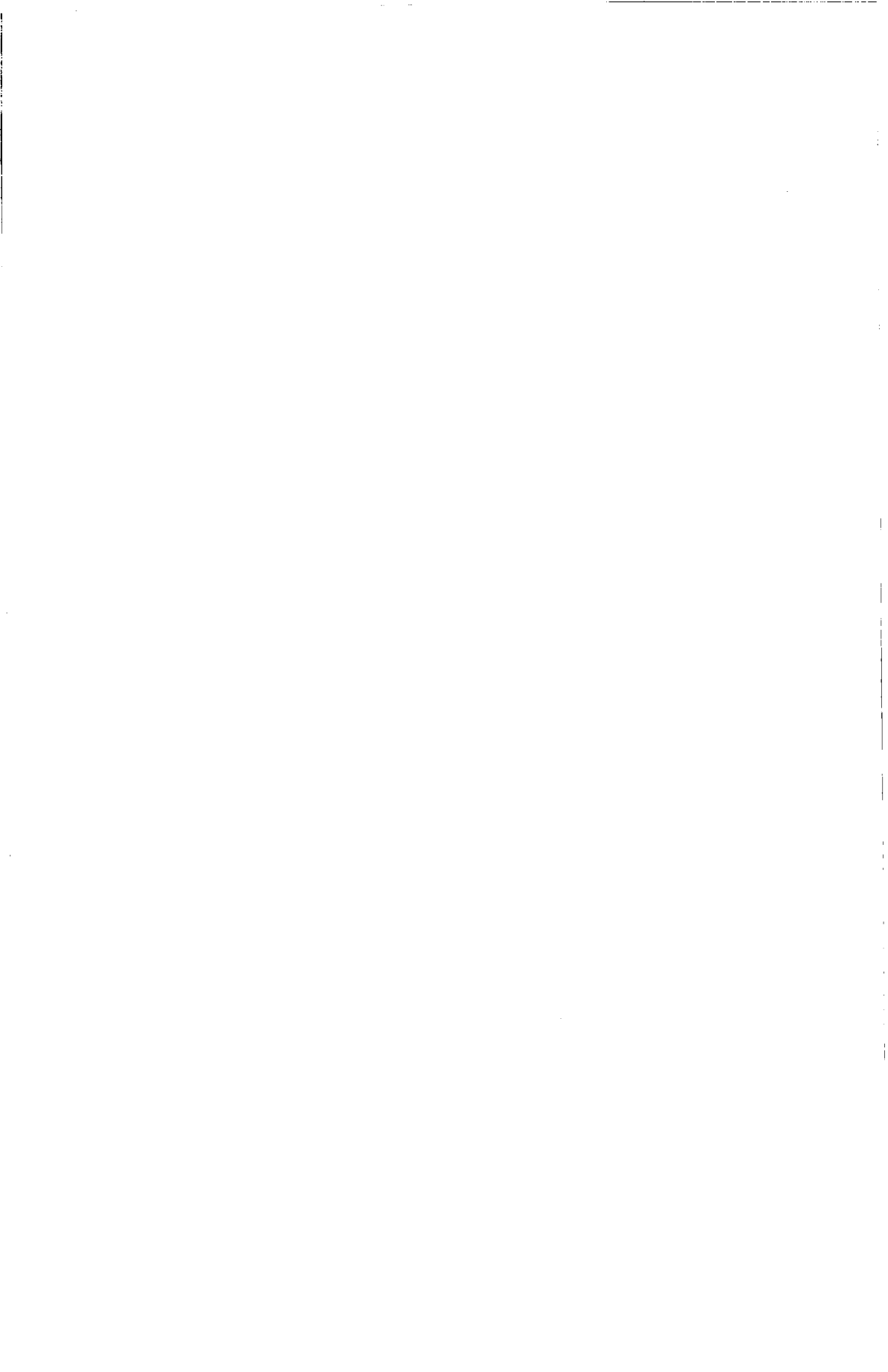
³ Zombor és Vidéke, 1882. 4. sz.

⁴ Stojanović-Káich Katalin i.m., 77.

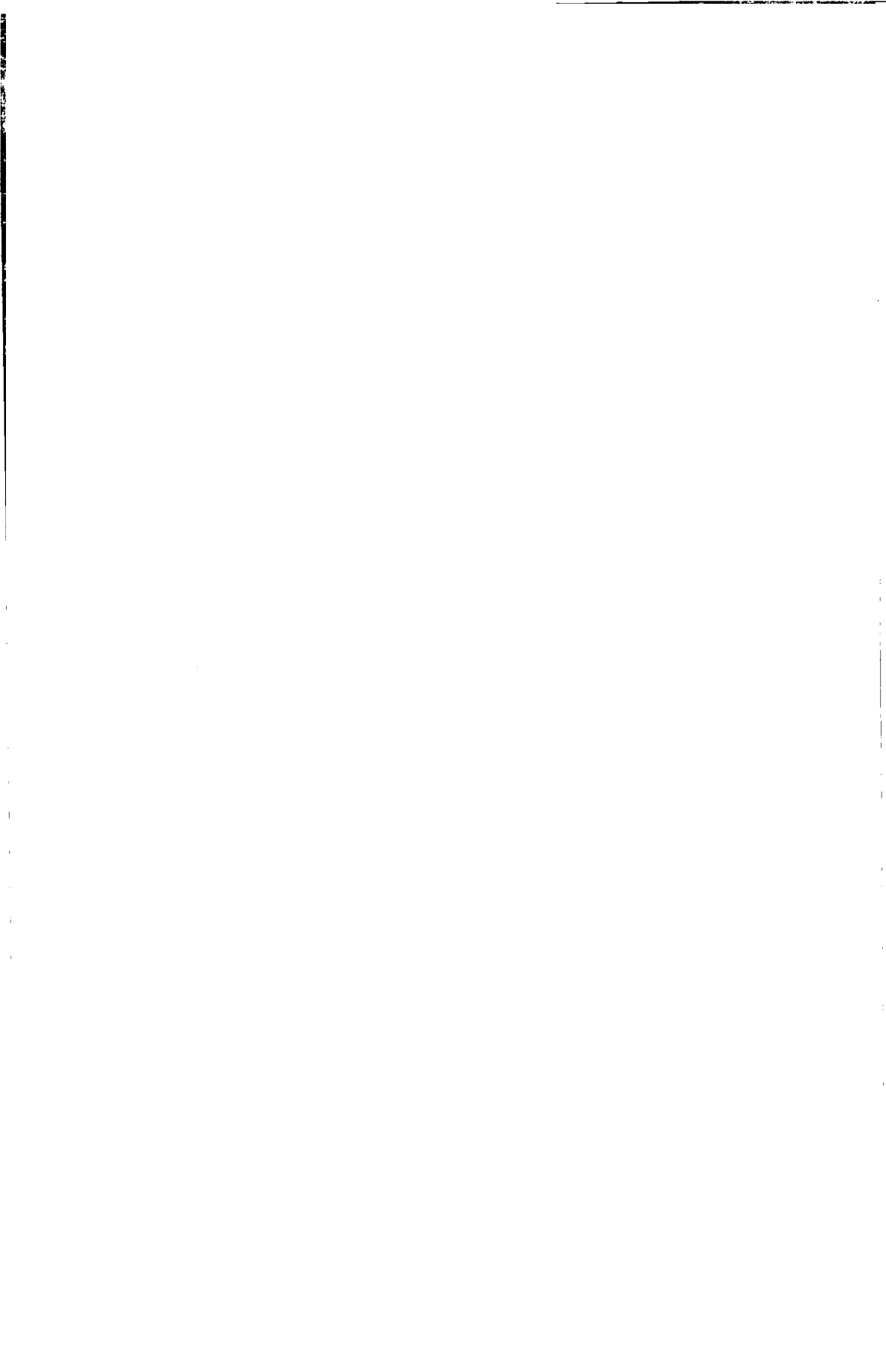
⁵ Rodoljub 1881., 50. sz.

⁶ Đorđe Protić a múlt század hetvenes éveitől több mint három évtizeden keresztül járta társulatával a szerbek és horvátok által lakott területeket.

⁷ Zombor és Vidéke 1891. 89. sz.

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

**Georg Heller—Karl Nehring:
COMITATUS SIRMIENSIS**

Veröffentlichungen des Finnisch—Ungarischen Seminars an der Universität München.

*Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn, Band I.
München 1973. + 1 térkép melléklet*

A müncheni egyetem Finnugor Intézete Gerhard Ganschow vezetésével komoly tudományos hasznú munkába fogott, elindította a Magyarország történeti helynevei című sorozatot. A munka a Dél-Európa kutatás egyik tudományos projektumaként folyik.

Az előttünk levő I. kötet egy-egy megye történeti-földrajzi névjegyzékének a modellje. Hibáin, fogyatékoságain akarnak tanulni a szerkesztők. Jelen pillanatban munkában van még két vármegye helyneveinek összegyűjtése, név szerint Bács—Bodrog megye és Verőce megyéé (1974 második felében várható megjelenésük).

Hogy miért éppen Szerém megyére esett a választás mint I. kötetre, azt a szerkesztők úgy magyarázzák, hogy e kötet előkészítése során felmerülő nehézségek olyanok, hogy ha ezeket megoldják, akkor a többi kötet munkája már könnyebben fog haladni. Mindenek előtt el kellett dönteniük a szerkesztőknek, milyen időköz névanyagát közlik. Úgy határoztak, szerintünk is helyesen, hogy a limes felbomlása utáni idő legyen a kezdet, a korai szláv telepek megjelenésének ideje, a végső határ pedig az I. világháború vége, amit természetesen nem lehet végleges időhatárnak venni, mert 1918 után az új politikai helyzet sok változást hozott a névanyagban is.

Szerémséggel kapcsolatban többek között tisztázni kellett a megye határának kérdését is, ami idők folyamán eléggé labilis volt, különösen a nyugati határ, mert a Duna és Száva mint határ mindig állandó volt. Végül is az 1918-as határt választották. E szerint a középkori Szerém és Valkó megyék területén levő települések névanyaga került a névjegyzékbe. A Szerémségnél alkalmazott elv alapján majd a többi megyénél is az 1918-as határt veszik a szerkesztők.

Idő tekintetében a XI. századi forrásanyagból indultak ki, mert a korábbi bizánci és arab forrásokban csak néhány ismert központ jelentkezik (Mitrovica, Zimony, Zalánkemén).

A Szerémségi anyag alapján derült ki, hogy a névanyagban 3 periódust lehet megkülönböztetni: I. középkori anyag (XI. sz.—kb. 1520), II. a török hódoltság névanyaga (1520—kb. 1720), III. újkori adatok.

A középkori anyagot a szerzők már megjelent elsőrendű fontosságú művekből cédulázták ki (Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, Nagy Imre, Nagy Gyula: Anjoukori okmánytár, Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár, Vatikáni tizedlajstromok, Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában). Komolyabb gondot okozott ebben a periódusban a helynevek azonosítása, részint az írásmód miatt, részint azért, mert sok név a XX. században már nem jelentkezik, egy-egy falu eltűnt a háborúk vérzivataráiban.

A legtöbb nehézség a második periódus, a török hódoltság névanyagának összegyűjtésekor merült fel. A segítséget a korabeli térképekről készült másolatok jelentették. Komoly gondot okozott a csekély névanyag, mert a török hódoltság idején ezen a vidéken nagy változások történtek, a falvak elnéptelenedtek, ugyanakkor új népek törtek előre délről a török elől menekülve. (Ez a mozgás, ami akkor kezdődött, még napjainkban is tart. Csak az ok változott.)

A harmadik periódus anyagát a katonai térképekről és a földmérők térképeiről, határjárásokból könnyen össze lehet gyűjteni. Ezek a térképeken jelentkeznek először következetesen a mai földrajzi nevek. Mivel ezeken a térképeken a dülők nevei is fel vannak tüntetve, a középkori és török hódoltsági neveket könnyen lehetett lokalizálni.

Az összegyűjtött névanyag szisztematikus feldolgozásának praktikus formáját, az átírás módját is meg kellett találniuk a szerkesztőknek, hogy minél könnyebben használható kézikönyvet adjanak az interdiszciplináris kutatók kezébe. Mert ez a könyv nemcsak nyelvészek, földrajzi névgyűjtők figyelmére tarthat számot, hanem a történészekére, néprajzosókéra és nem utolsósorban az archeológusokéra is.

A gyűjtés fáradságos lehetett, hisz jól tudjuk, sok figyelmet és gondot követelt. Ennek köszönhető, hogy megbízható kézikönyv van a kezünkben. Természetes, hogy a szerkesztők nem végezhetek külön levéltári kutatást, de az elsőrendű forrásanyagból kicedulázott névanyag pontos, megbízható, az azonosítások is sikerülteknek mondhatók.

A megbízhatóság érzését az is elősegíti, hogy az adat közlése során a forrásmunka kötetét, a lapszámot is jelölik, ahol az adat található, így bármikor utána lehet keresni a jelzetelés alapján.

A kronológia következetes a nevek előfordulásainak besorolásakor, s az adattár kezelhetősége is kielégítő. A nevek változása az évek során plasztikusan áll előttünk. A püspökségek, birtokosok, katonai és egyéb viszonyok megemlítésével a névanyag gazdasági, politikai és egyéb viszonyokat is tükröz.

Jól tudom, hogy szinte lehetetlent kérek, mikor azt mondom, igen hasznos lenne a régi és a mai anyag összehasonlítása szempontjából, s elsősorban a gazdasági viszonyok rekonstruálására, ha a dülőneveket, határneveket, völgyek, dombok, malmok, rétek, szántók, iskolák, templomok stb. nevét is össze tudnák valamikor gyűjteni a szerkesztők.

Eme szerénytelen kívánság után csak azt mondhatjuk, hogy alapjaiban és részleteiben is jól oldotta meg a szerzőpár a célul tűzött feladatot, értékesen egészítve ki Marković Milica: *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine za period od 1853. godine do danas* című munkáját.

Penavin Olga

Karl Nehring:
COMITATUS BACHIENSIS ET BODROGIENSIS

München 1974.

Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn, Band 2. 1 térkép-melléklet

A müncheni egyetem Finnugor Intézete nagyszabású tervmunkájának második kötete is immár a kezünkben van.

Az előszó szerint a 96 oldalas, egy részletes térképpel ellátott kötet Bács és Bodrog vármegye, majd az 1802-ben egyesített Bács—Bodrog vármegye földrajzi neveit tartalmazza.

Mindjárt megjegyezhetjük, hogy nem teljes névrendszert ad a szerző, hanem csak azokat a földrajzi neveket, melyek az általa felhasznált forrásokban szerepelnek. Inkább a lokalizáció volt a fő gond, nem anynyira a teljességre törekvés. A lokalizáció sikerült is.

A névanyagban megtaláljuk lokalizálva a középkori községek, kisvárosok nevét. Ha a szerző nem tudja megadni az illető helynév mai nevét, akkor megmondja, melyik mai község környékén keresendő.

Annak ellenére, hogy a szerző a névváltozatokat 1910-ig kíséri nyomon, a jugoszláviai névanyag azonosítását is elvégzi, azaz a szerbhorvát hivatalos név címszava mellett szerepel a magyar név. Ez az azonosítás és lokalizáció nem volt mindig könnyű, nagyra becsülendő már maga a szándék is. Mindenesetre így a könyv emelkedett értékében, és kézikönyvvé vált.

Az azonosításban egy kis szépséghiba csúszott be Novi Sad esetében, ti. Novi Sad névváltozatainak felsorolása Pétervárad névváltozatainak felsorolásával indul. Pétervárad és Novi Sad két külön helynévként tárgyalandó — szerintem —, mert közigazgatásilag csak nem olyan régen egyesült a két helység.

A szerkesztésben az első kötetben lefektetett elvekhez képest lényeges változás nem történt, legfeljebb apróbb finomítások jelentkeznek, pl. az 1897-es év névváltozatai után a térképmelléklet koordinátái is szerepelnek.

Az 1. kötetben felhasznált forrásmunkák számát is gyarapította a szerző, ezzel pontosabbá, megbízhatóbbá vált a könyv. Az újabb forrásmunkák között szerepel két újabb, szerb nyelvű és a bácskai szerb telepekre vonatkozó tanulmány is (Dušan Popović: *Srbi u Bačkoj do kraja 18. veka*, Beograd, 1952, Sečanski Živan: *Popisi stanovništva Bačke tokom*

18. vea, Beograd, 1952.). Az azonosításkor felhasználta a szerző a legújabb helységnévjegyzéket is.

Összegezve a benyomásokat: ez a kötet is komoly tudományos hasznú munka. Nekünk Jugoszláviában dolgozó földrajzi név gyűjtőknek nagy segítség, mert nem kell a régi névanyag összegyűjtésére fordítanunk csekély időnket, hanem teljes erővel a szinkron névanyag felgyűjtésével foglalkozhatunk.

Ha minden kötet ilyen alapos munka lesz, akkor nagy érdeklődéssel várjuk a következőket is, különösen a hamarosan megjelenő, Verőce megye földrajzi neveit tartalmazó kötetet.

Penavin Olga

O. Nagy Gábor
ABRISS EINER FUNKTIONELLEN SEMANTIK

(Egy funkcionális jelentéstan vázlata)
Akadémiai Kiadó, 1973. 124 lap

Az alább következő rövid ismertetés nem elemzi alaposabban O. Nagy Gábor könyvét, mindössze csak fel akarja hívni a szakemberek, egyetemi hallgatók és az érdeklődők figyelmét a jelentéssel foglalkozó, aránylag csekély számú műveknek egy értékes, jelentős kézikönyvvel való szaporodására.

O. Nagy Gábor könyve a göttingai egyetemen 1968-ban tartott előadásából született.

A Wolfgang Schlachter professzor vezette göttingai Finnugor Szemináriumnak már régóta tradíciója, hogy meghív vendégladóként egy-egy neves tudóst, egy-egy tudományzak legszakavatottabb művelőjét, hogy ily módon is tartsa a kapcsolatot más tudományos központokkal. 1968-ban e megtisztelő meghívás O. Nagy Gábort érte, a magyar frazeológiai kutatások kiváló szaktudósát, kinek tanulmányai és könyvei (*Mi fán terem?*, *Magyar szólásmondások eredete*, *Magyar szólások és közmondások*) új korszakot jelentenek a frazeológiai kutatásban.

O. Nagy Gábor irodalomtörténészként indult, de gyakorlati érzéke, hagyománytisztelete következtében s debreceni diáksága során valószínűleg Csúry Bálint, a magyar nyelvtudomány professzora hatására a népi kultúra felé fordult: a szólások, közmondások gyűjtéséhez és tanulmányozásához látott. Addig gyűjtötte, tanulmányozta ezeket a nyelvi elemeket, míg a szólások, közmondások kutatásának korunk szinte egyetlen és legjobb magyar szakemberévé vált. Ez a munka, valamint a szótárírás és szótárszerkesztés gazdag tapasztalata vezette el a szinonimika és a szójelentés modern szempontú vizsgálatához. Mint szótáríró és szerkesztő hamar elkezdte munkáját; fiatal, hódmezővásárhelyi tanárként tanítványaival elkészíti az *Ady szótárt*, később részt vesz a *Magyar nyelv értelmező szótára* és a *Magyar értelmező kéziszótár* szerkesztésében, saját

gyűjtése alapján pedig már szinte befejezi *Magyar szinonimaszótárát*, amikor a halál elragadja.

Több évtizedes szótáríró és szótárszerkesztő munkásságának gyakorlati és elméleti tanulságait foglalta össze az *Abriss einer funktionellen Semantik* c. művében. Ez a nagyszabású tanulmány nemcsak a magyar nyelvészeti szakirodalom szempontjából jelentős, hanem általános nyelvészeti szempontból is, hisz a tárgyalt kérdések általános nyelvészeti vonatkozásúak is, nemcsak egyetlen nyelvhez, a magyarhoz kötődnek.

A munka szerkezete: Előszó, A kutatás célja és módszere, A szöveg-összefüggés jellege és minősége, A szemémák megnevező funkciója (itt kerül tárgyalásra a szemémák relációja a kontextusban, a kontextustípusok és az elemi kontextus, a jelentés elkülönítése, a megnevező funkció szinkron változásai, a szóhasználat frazeológiai kötöttsége), A szemémák grammatikai szerepe, A szemémák stilisztikai szerepe, Szinonimika: a szemémák rendszerezéséhez vezető út.

A hagyományos és a legmodernebb irodalom eredményeinek mérlegelésével, a szerző egyéni tapasztalatainak felhasználásával magyar és más nyelvi példák alapján készült mű néhány lényeges megállapítását idézve szeretnénk rámutatni arra a fontos tényre, hogy a könyv nemcsak szakembereknek ajánlott olvasmány, hanem az egyetemi hallgatóknak is hasznos kézikönyve lehet.

Íme a mű néhány tétele: „A szeméma (...), a jelentést hordozó nyelvi egység kommunikatív funkcióját vizsgálva az élő nyelvhasználatban foglalkozni kell az élő nyelvi kontextusban betöltött megnevező, szintagma-tikus és stilisztikai funkciójával.”

„A szeméma funkcionális elemzését csak a konkrét, az adott kontextusban lehet elvégezni, a szót szemantikai szempontból csak mint a beszéd egy nagyobb egysége tagjaként lehet vizsgálni, mert a szó, a szeméma számára a kontextus éppen olyan éltető elem, mint a hal számára a víz. Ha a hal belső szerveit akarjuk tanulmányozni, akkor kivesszük a vízből, a szó is kötve van a kontextushoz. Különbéféle vizsgálatok csak a kontextusból kiindulva végezhetők. (...) Még a szótáríró sem csak egyes szavakból szerkeszti meg szótárát, hanem az egyes szituációkban reális, élő nyelvi, általános használatú kontextusból kiemelt szavakból, melyekről a kontextus alapján adja meg az információkat (jelentés, minek a szinonimája, írásmódja, ejtése, használati köre stb.).”

Vagy egy másik érdekes megállapítás: „... Az olyan nyelvi jelenségeket, melyek alapja a nyelvszokás vagy az elmúlt idők emlékei, csak mint nyelvi frazeológiai sajátosságokat lehet tárgyalni, s mint ilyeneket csak nyelvtudományi módszerekkel lehet megismerni és megragadni, nem pedig matematikai módszerekkel, mert a matematika segítségével erre nem lennének képesek.”

„A szójelentés tárgyalásakor csak a kontextus segítségével érthetjük meg, hogy az absztrakt nyelvi egység, mely egy általános érvényű fogalom reprezentánsa, a beszédben, egy adott nyelvi szituációban hogyan és miért szerepelhet egy bizonyos, egyetlen dolog kifejezéseként”, vagyis a szerző megkísérel feleletet találni arra, hogyan fonódik össze a jelentésben a statikus és a dinamikus, az absztrakt és a konkrét, a szociális

értékű és az egyéni, és hogyan válik alkalmassá kommunikatív funkció betöltésére.

O. Nagy Gábor, a szinonimika kiváló szakértője ebben a könyvében is kitér arra a jelenségre, hogy a szinonimák bizonyos kontextustípusokban egymás helyett állhatnak.

A szinonimákkal való foglalkozásból következik egy olyan szinonimaszótár terve, melynek az a feladata, hogy bemutassa a szókincs egy részrendszerét. A könyvben tárgyalt funkcionális szemantikáról vallott elméleti megállapítások igazságát, helytállóságát, használhatóságát a szinonimaszótárnak kell igazolnia.

Az ilyen elveken felépített, kidolgozott, a szerző tételeit igazoló modern, „nyelvtudományunk több évtizedes, ha nem évszázados lemaradását pótló” (Szathmári István) magyar szinonimaszótár készítése közben ragadta el a halál O. Nagy Gábort. Nem érhetette meg, hogy a gyakorlatban is igazolja tételeit.

Penavin Olga

**Gudrun Kobilarov—Götze:
DIE DEUTSCHEN
LEHNWÖRTER
DER UNGARISCHEN
GEMEINSPRACHE**

Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 7. 1972. In Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden (571 oldal).

A Societas Uralo-Altaica sorozatának 7. köteteként jelent meg Gudrun Kobilarov-Götze terjedelmére és tartalmára nézve is impozáns munkája.

A tudományos világban eddig ismeretlen kutató a hamburgi egyetem Decsy Gyula vezette Finnugor Intézetének munkatársa. A szerző a mi Magyar Tanszékünknek is hallgatója volt egy esztendeig, itt tökéletesítette magyar nyelvi tudását. Már akkor megismertük szorgalmát, kitartását.

Ez a munka is hangyszorgalomról tesz bizonyosságot: szerzőnk a magyar szóképzlet német jövevényszavait gondosan összehordta. Átböngészte a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében elhelyezett Nagy szótár közel száz éve gyűlő, több mint egy millió szócéduláját, a Nyelvtörténeti Szótárt, a készülő és már meglevő etimológiai szótárakat, a Nyelvújítási Szótárt, az Oklevél Szótárt, a Magyar Tájszótárt, az Új Magyar Tájszótárt, az Értelmező Szótárt, a Nyelvemléktárat, régi és új újságokat, folyóiratokat, régi és új szövegeket minden stíluszintről és fogalomkörből, de gondosan átnézte a témára vonatkozó szakmunkákat, dolgozatokat, nyelvtanokat is, kezdve az 1645-ben megjelent Geleji Katona István Magyar Gramatikátskájától. Ugyanakkor a német szakirodalomnak a kérdésre vonatkozó részében is tájékozódnia kellett, meg kellett ismernie a magyar nyelvvel érintkezéskébe került német nyelvjárásokat is, hogy tisztában legyen vele, honnan, melyik nyelvjárásból, melyik nyelvjárás közvetítésével kerülhetett át a szó a magyar nyelvbe.

Impozáns számú szöveggel dolgozott, s mindezt gépi segítség nélkül tette! A régi cédulázó módszerrel! Már maga ez a tény is sejteti, mennyi időre, energiára volt szüksége csak az anyaggyűjtésre, a szakirodalomban való teljes tájékozódásra.

A dolgozat magja a szógyűjtemény, mely a 74. oldaltól a 478. oldalig terjed, s 1116 szót foglal magába.

A szócikkek felépítése a már jól bevált rendszert a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára rendszerét követi. Nem részletezném, csak azt említeném meg, hogy a pontos jelzetelés a megbízhatóság érzését

kelti az emberben. Nagy haszna a munkának az is, hogy nincs egyetlen szócikk, melynek a végén nem lenne összefoglaló irodalmi utalás. Ez is mutatja, mennyire alaposan utánanézett minden egyes szó eredzettségének.

A szóanyag igen érdekes: úgynevezett kultúrshavak, a legkülönbébb fogalomköréből, tehát a mindennapi használat, a mindennapi élet valóságát tükrözik. Van itt szó a földművelés, növény és állatvilág, a ház és felszerelés, konyha, divat, társadalmi élet, iskola, kereskedelem, pénzügy, vallás, művészet, egészségügy, technika, közlekedés, sport, tudomány, cselekvések, népszevek, csúfolók, felkiáltások, indulatszavak, tulajdonságok, mértékek stb. köréből, de van a bányászat, a kémia, az ipar, a katonaelet, a régi polgári élet, lovagi élet, udvari élet tárgyköréből is. Egy több évszázados kapcsolat nyomai!

A dolgozat harmadik része (479. o.—567. o.) szerintem még jobban elmélyítve, kibővítve külön dolgozat témája lehetne. Így ebben a formájában inkább csak informatív célt szolgál. Ebben a részben olyan általános érdeklődésre számot tartó és izgató fejezetek szerepelnek, mint: statisztikai összeállítás az egyes századokban átvett szavak mennyiségéről (a XII.-től a XX. századig), az átvételek fogalomkörei, a származékszavak produktivitása, az átvett szavak stilisztikai értéke, az átvétel karaktere, az átvételek helyzete, szerepe a magyar, a német szókészletben, fonetikai változások (ez a legkidolgozottabb!), a német szó bealakulása a magyar rendszerbe, az átvételek szófaji megoszlása (1116 szóból 899 főnév, 100 ige, a többi más szófaj), morfológiai változások (szóképzés, latinosság, elvonás, népetimológia), jelentéstani megjegyzések (az átvétel megtartotta eredeti jelentését, a régi jelentés eltűnt az idők folyamán, nyelvjárási jelentésben került át a szó, a magyarban specializálódott a jelentés, a több jelentésű szónak csak egy speciális jelentése került át, jelentés bővülés, szűkülés következett be).

A függelékben a hangalakilag összezsengő német—magyar szavakat sorolja fel még a szerző. Olyanokat, amelyeknek a hangalakjából német eredetre lehetne gondolni, de amelyeknek semmi közük sincs egymáshoz (berek—bereg, bükk—buche, eszik—essen stb.).

Kiegészítésképpen a gyűjtés 1969-ben való lezárása után megjelent tanulmányokban található néhány német jövevényszót is közöl a szerző, de ezek nem változtatják meg a levont tanulságokat.

El szeretném még mondani azt is, hogy szerintem többet és alaposabban kellene foglalkozni a bevezető részben tárgyalt történeti és nyelv-szociológiai háttérrel is, éppen úgy, mint az átvételek jelentéstani elemzésével, morfológiai változásaival, mert ezekkel eddig aránylag kevesebbet foglalkoztak a kutatók. A hangtani változások általában ismeretesebbek, mint a fentebb említettek.

Nagy hiányt pótolna szerzőnk, ha jövendő tudományos munkáját ebben az irányban folytatná, annál is inkább, mert a kiinduláshoz szükséges óriási és igen értékes anyag már a kezében van, csak elmélyültebb feldolgozásra vár.

Penavin Olga

**A MAGYAR
NYELVJÁRÁSOK
ATLASZA,
III. RÉSZ**

(389—570. térkép)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

Mint az előző két kötetből is tudjuk, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készítik a magyar nyelvjárások atlaszát. A gyűjtésben résztvevő munkatársak: Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Kálmán Béla, Kázmér Miklós, Keresztes Kálmán, Lőrincze Lajos, Végh József. A munkaközösség elnöke: Bárczi Géza. A szerkesztés nehéz munkáját Deme László és Imre Samu végzi. Közreműködött még: Balogh Lajos, Farkas Vilmos, S. Meggyes Klára, Szépe György.

Már a fenti felsorolásból is látszik, hogy a magyar nyelvtudomány színe-java vett és vesz részt a munkában. Ez maga is garancia arra, hogy ez a nagy vállalkozás — 7 kötetre tervezik — tudományosan hiteles képét adja a magyar nyelvjárások hangtani, alaktani, szókészleti állásának a legújabb időkben.

A most megjelent III. kötet éppen olyan külső formátumú, felszerelésű, technikai megoldású, mint az első kettő.

A térképlapok hangtani, alaktani, lexikális jellegűek. Néha azonban egyeseket át kellett minősíteni a szerkesztéskor az adatok elégtelensége miatt. Így pl. a *pendely* eredetileg lexikális volt, de sok adat hiánya miatt, ami a tárgy elavultságából következett, hangtani jellegűvé lett. (Ez egyúttal két dologra int: a néprajzos figyelmét felhívja a tárgy elavultságára, a nyelvészt pedig a szónak a szókészletből való kihullására.)

A kötet tulajdonképpeni címlapjának belső oldalán találjuk a kötetben szereplő térképlapok címszójegyzékét ábécérendben, a megfelelő sorszámmal. Már ebből a jegyzékből is kitűnik, hogy a III. kötetben szereplő címszavak a következő fogalomkörhöz tartoznak: étkezési alkalmak, ételek, ételkészítés; ruházkodás, ruhadarabok, a felhasznált fontosabb anyagok; család, rokonsági viszonyok; emberi testrészek, testi hibák, egészségi állapot, emberi cselekvések. Rendkívül érdekes és tanulságos része ez a szókészletnek.

Ez a szókészleti anyag is kitűnően mutatja többek között az idegen hatást, az átvett szavak viselkedését, bealakulását a magyar szókészletbe. Ebből a szempontból a környező országok kutatópontjai is sok tanulsággal szolgálnak. A régi szavak megőrzését, a feltörekvő újaknak a terje-

dését is figyelemmel kísérhetjük a térképlapokon. De a térképlapok adatainak segítségével pl. azt is ki lehet deríteni, honnan telepedtek a jugoszláviai magyar falvak lakosai.

A szókészletnek a III. kötetben szereplő része a legszorosabb kapcsolatban van a mindennapi élettel, ezek alapján világos képet kapunk az egyes nyelvjárási vidékek hétköznapijairól, családi viszonyairól, étkezési kultúrájáról stb. Így nemcsak a nyelvész számára mondanak sokat ezek a térképlapok, hanem a nyitott szemű szociológusnak, néprajzosnak is.

Különösen értékesek eme tudományágak művelőinek a térképlapok oldalán meghúzódó Megjegyzések, ahol az általános illetve egyéb megjegyzésekből a szociológusok és néprajzosok sok használható adatot kapnak, kiegészítésül a lapok adataihoz. Különben e Megjegyzések, illetve a térképlapok hátán levő adatok a szókészlet kutatóinak is elhanyagolhatatlanok, mert hírt adnak a szó megterheltségéről, az esetleges fonetikai változatokról, a szónak más kifejezéssel, szerkezettel való helyettesítéséről stb.

Az atlaszból mintha az derülne ki, hogy a dunántúli nyelv változatosabb, gazdagabb variánsokban, szinonimákban. Vagy csak a kérdezők voltak rámenősebbek, kitartóbbak, türelmesebbek?

Az egyes térképlapokat vizsgálva, arra figyelhetünk fel, hogy vannak olyanok, melyek tökéletes azonosságot mutatnak minden belföldi és külföldi kutatóponton, vagyis „egyhangúak”, mint pl. *vacsora*, *avas*, *vászon*, *csizma*, *bakancs*, *gatyá*, *pulóver*, *bátyám*, *legény*, *vőlegény*, *menyasszony*, *uram*, *özvegy*, *konty*, *tejfog*, *keze feje*, *ököl*, *mutatóujj*, *lábszár*. Ilyen lenne a *gyapjú* lapja is, ha a kórógyi *báránszőr* és a kóti *birkaszőr* adat nem bontaná meg az egységet.

Érdekes a *rántotta* lapja, amelyen a jugoszláviai Kórógy őrzi a tojás régi elnevezését: *tikmony*, s ebből lett a *tikmonyuska* = *rántotta*. Ez az egyetlen ilyen adat a sok *süttojás*, *rántotta*, *zsírostojás* között. Itt is, mint a *paprikás* lapján a név minőségi különbséget jelent, azt pl., hogy tesznek-e a tojáshoz lisztet, milyen aprójószág tojásából készítik stb.

Morfológiai szempontból is érdekes jelenségre derül fény országosan, amire egyébként már szlavóniai gyűjtésünk során felfigyeltünk, nevezetesen arra, hogy bizonyos vidékeken a testrészeknek a birtokos személyragos alakja az általánosan használt alapalak, pl.: *mája*, *köserüje*, s nem: *máj*, *köserü* = epe.

Az *abált szalonna* lapján feltűnő, hogy a jugoszláviai és Szovjetunióbeli kutatópontokon ritka vagy nem is használatos az *abált szalonna* kifejezés, mivel csak a disznó *tokaszalonnáját* *abálják*, főzik meg, s így ez helyettesíti az *abált szalonnát*.

Változatos képet mutat a *tőpürtyű* lapja, mert itt a név a felvagdalt zsírszalonnadarab nagyságától függ, vagy pedig attól, van-e rajta bőr vagy sem. Erre a különbségre a kérdés nem hívja fel a figyelmet.

A *kesztyű* lapja a Dunántúl 25 kutatópontjáról hozza a szó régi alakját: *keszte*.

A *nagyanya* térképlapján a Kórógyon szereplő *peszike* alakhoz helyesbítésként hozzá kell tennünk, hogy elsődlegesen a nem a házban lakó nagymamára vonatkozik. Ugyanez érvényes a *nagyapánál* is.

A *húgom* lapja már a családi kapcsolatok megnevezésére szolgáló szavak számbeli csökkenését, valamint az általános értékű *testvér* használatának ilyen specifikus viszonyra való alkalmazását is mutatja. Az *öcsém* és *húgom* szavak használatának keveredésére is felhívja e lap a figyelmet (vagy ez a tény még annak a nyelvtörténeti adatnak a nyomát őrzi, mely szerint az *öcsém* szó a mindkét nembeli fiatalabb testvért jelentette). Említésre méltó azonban az a tény, hogy a *néném* lapon nem szerepel *bátyám!*

Az *eljegyzés-kézfogó* lapja szociológiai és néprajzi szempontból figyelmet keltő.

Az *apósom, anyósom* lapja mutatja, hogy az *ipam, napam* még élő alak Magyarországon, a környező országokban viszont már vagy nem használatos, vagy már ki is esett a szókészletből.

Az *állapotos* lapján feltűnő a kórógyi *hasas* adat. Ez emberre, állatra egyformán járja, noha emberre nekünk durvának tűnik.

A *szoptatja, ringatja* morfológiai lapok szépen mutatják, hol szerepel -i, hol -suk, -sük a jelentő mód, jelen idő egyes szám 3. személyben. A jugoszláviai 12 kutatópont közül 4 *ringati*, 6 *ringassa* típusú megoldást használ.

A *csipánál* is csak Kórógy *pöcsöje* szava bontja meg az egységet. Az *árpa* címszónál viszont Lozsád (Románia) *ulcsár ~ urcsár* szava az egyetlen kivétel.

Az *íny* lapon a Bajsán, Piroson jegyzett *zin* alak valószínűleg a névelő z-jének egybeejtéséből keletkezett. Nem lett volna-e jobb ezt is *in* alakban felvenni?

A lexikai jellegű *ajaka* rendkívül színes, változatos képet mutat.

Érdekes a *csipő* Paláston és Csábon (Csehszlovákia) és még néhány palóc községben ejtett *csip*, birtokos személyragozva *csipe* alakja.

A *gerince* lapon is sok a lexikális variáns.

Megjegyzéseim rendszertelenek. Szolgáljon mentségemre, hogy az atlaszban lapozva, a térképlapok sorrendjében tettem megjegyzéseimet.

Összefoglalásul csak azt mondhatjuk, hogy ez a rendkívül precíz, gondos munka felbecsülhetetlen értékű: nagy segítség a különféle kutatók számára. Kíváncsian várjuk a többi kötetet!

Matijevics Lajos

**Gálffy Mózes:
NYELVI FORMA —
NYELVI ÉRTÉK**

Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

Tanítóink, magyar szakos tanáraink, diákjaink, egyetemi hallgatóink egyik legnehezebb feladatai közé tartozik még ma is a nyelvtani elemzés. Egyrészt azért, mert nyelvtankönyveink nem képesek felölelni e hatalmas kérdéskomplexummal járó kételyek mindegyikét, másrészt az ilyen jellegű és a témakört feldolgozó szakkönyv hiánya is megnehezíti az elemzések helyes megközelítését, de sokszor okoz gondot a kérdés összetettsége, sokrétűsége is.

Rácz Endre és Szemere Gyula Mondattani elemzések (Budapest, 1972.) című könyve mellett egy újabb ilyen témájú kiadványt kell köszöntenünk. Szerzője Gálffy Mózes, kolozsvári egyetemi tanár, kiadója pedig a bukaresti Tudományos Könyvkiadó.

A mű a következő nagyobb egységekből áll:

Bevezetés
Alaktani elemzések
Mondattani elemzések
Elemzési minták
Könyvészet.

A bevezetésben a könyv céljáról, a nyelvtani elemzés szükségességéről és a nyelvi elemzés helyéről szól a szerző (a nyelvtanban, a nyelv-művelésben, a stilisztikában). Célját így határozza meg: „... hogy a nyelvi elemek, a nyelvi jelenségek felismerését, ezeknek a nyelvi rendszerben elfoglalt helyét, a jelenségeknek az összefüggő szövegben betöltött szerepét meglátassa, és ezáltal hozzájáruljon a tudatos, helyes nyelvhasználat kialakításához, a kifejezőképesség fejlesztéséhez, és ezzel a nyelvi formák értékének a megismeréséhez.”

Az alaktani elemzések című részben az ige, a névszók (főnév, melléknév, számnév) a névmások, a határozószó, a viszonyzószók (névelő, névutó, kötőszó), az igeekötő, a módosítószók és az indulatszó irodalmi szövegekben való bemutatása, szófaji és elemzésbeli tulajdonságainak a kiemelése található. A mondattani elemzések fejezet ennél jóval hosszabb, a szerző külön tárgyalja a mondattagok közötti viszonyokat és külön-

külön ismerteti az egyes ragokkal ellátott névszókat, mint a határozós viszony kifejezésének egyik módját. Ugyancsak szól a névutós névszóval alkotott határozós szószervezetekről, s ezen belül a valódi névutós és a névutószerű határozós szerkezetekről. Itt találjuk az igenevekkel kifejezett határozókra, valamint a jelzős viszonyra vonatkozó tudnivalókat is, melyek az elemzés folyamán nélkülözhetetlenek. Különösen figyelemreméltó az elemzési minták című fejezet. Ebben hét mondatot mutat be a szerző példaként, hogy az eddig elmondottak alapján mintegy összegezősül megismerjük az elemzés gyakorlatát is. Az ábrák világosan, érthetően hívják fel a figyelmet a nyelvtani elemzés jellegzetességeire, a nyelvi elemek közötti összefüggésekre s a szóban, illetve írásban történő elemzés megrajzolási lehetőségeire.

Külön ki kell emelnünk, hogy a példákon két fő mozzanat szerint történik az elemzés: analitikus és szintetikus mozzanatot tartalmaz minden tárgyalt egység. Minden példa szövegbe ágyazva áll, mert a szerző szerint „így könnyűszerrel rámutathatunk számos olyan jelenségre, amelynek felismerése egyébként lehetetlen volna, illetőleg sok elméleti magyarázatot kívánna”.

Ez a kétszázhetven oldalas mű persze korántsem képes választ adni a nyelvtani elemzéssel kapcsolatos összes kérdésre, mégis nagyon sokat mond valamennyiünknek. Amellett, hogy sok egyéni észrevételt, sok egyéni tapasztalatot, sok fáradságos elemzést, morfológiai vizsgálódást tartalmaz, módszerében, eljárásban is újdonságokat produkál. S hogy végre alaposan, részletesen és tudományosan igyekszik megmagyarázni az alak- és mondatnyi elemzések funkcióját, helyét, lényegét és fontosságát a nyelvészetben, ezt nemcsak a szerző széleskörű tárgyi ismereteinek köszönhetjük, hanem több évi alapos gyakorló munkájának is. Gállfy Mózes nagyon jó útmutató könyvet adott kezünkbe, érdemes lesz valamennyiünknek megismerni, felhasználni és tovább folytatni a szerző kezdeményezését.

Molnár Csikós László

**Teiszler Pál:
A NAGYKÁROLY
KÖRNYÉKI
MAGYAR NYELVJÁRÁS
MAGÁNHANGZÓ
RENDSZERE**

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

A könyv a szerző doktori disszertációjának rövidített változata. Az anyaggyűjtés munkáját 1964 és 1966 között végezte Szatmár megye azon falvaiban, ahol egyaránt használatos a sváb és a magyar nyelvjárás, illetve ahol a mindennapi kommunikáció kizárólag magyar nyelven történik a német eredetű lakosság körében is. Teiszler 1957 és 1958 nyarán már gyűjtött a Nagykároly környéki sváb és magyar falvakban, valamint a szamosháti nyelvjáráshoz tartozó 29 faluban.

Szatmár megye egyes falvai a nyelvi interferencia koncentrált típusait képviselik, a kétnyelvűség sajátos megjelenési formájaként. A századforduló táján Magyarországon egyes nemzetiségek nyelvet váltottak, elmagyarosodtak. Ez történt a Szatmár megyeni svábok egy részével is, A szerző az idősebb generációval — a tájnyelvi gyűjtések gyakorlatától eltérően — kevesebbet foglalkozott, nemcsak azért, mert hangképzésük már torzult, nem eléggé megbízható, hanem mert sokuknál zavarólag hatott, hogy a magyar nyelvet ifjúkorukban vagy még később sajátították el. A cél különben is a mai nyelvi állapot felmérése volt, nem pedig egy kihalóban lévő nyelvi rendszer megmentése az utókor számára.

Az anyaggyűjtés kérdőíves és szövegfelvételes módszerrel történt. Az a körülmény, hogy ez a nyelvjárás a szerző anyanyelvjárása, részben előnyt jelentett, részben azonban meg is nehezítette a tárgyilagos kutatást. A kérdőív összeállításához a romániai magyar nyelvjárások feltérképezésénél használt kérdőíveket vette alapul. Kérdőíve elsősorban hangtani jellegű. A címszavak többsége a Magyar Nyelvatlasz kérdőívében is megvan, a Kolozsvári Nyelvtudományi Intézet által összeállított romániai magyar nyelvatlaszgyűjtési kérdőívben pedig teljes egészében megtalálhatók a címszavak.

A kérdőív 1247 szót, illetve szóalakot tartalmaz. Szinte hiánytalanul megtalálhatók benne egyes fonémaváltkozások (ú/ő, ú/ó, í/é, i/é) összes esetei. Így, noha az egyes fonémák megterheltsége a kérdőív címszavaiban a magyar szavak fonémáinak frekvenciájától eltérő megoszlást mutat, az í-zés, ú-zás stb. előfordulásai teljes skálájukban tanulmányozhatók. A címszavak közül néhány tulajdonképpen tájszónak bizonyult, vagyis kiderült róluk, hogy szóföldrajzi szempontból nem semlegesek, de

ez a körülmény nem hatott módosítólag a fonológiai vizsgálat eredményére. A későbbiekben a szerző ezt a hangtani kérdőívet a kontroll vizsgálathoz egy rövid fonológiai pótlékkal egészítette ki.

A kérdezés és a lejegyzés során a szerző mindvégig leíró szempontokat követett, nem állt szándékában egy előre megkonstruált rendszerhez példákat gyűjteni. Munkájában a csángó és a székely tájnyelvi atlasz anyaggyűjtésében kikristályosodott módszereket követte, valamint a magyar nyelvjárásban (Laziczius Gyula, Arany A. László, Deme László) alapelvei szerint törekedett az egységes szempontok szerinti leírásra, vagyis nem hagyta figyelmen kívül az egyező nyelvjárási sajátosságokat sem, és rögzítette az adatközlőknél tapasztalható irodalmi és nyelvjárási átütéseket, váltakozásokat is.

Mint a tájnyelvi gyűjtéseknél általában, itt is akadályként szerepelt az adatközlők „szépítő” beszédre való törekvése. Az archaikus i-zó alakok néha nehezen, pótkérdés segítségével kerültek csak elő. Híven jegyezte a szerző a jelentéktelennek ható realizációs váltakozásokat is, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan egyszerűek, egyéniak voltak.

A kérdőíves gyűjtés anyagát, részben ellenőrzésképpen, ki kellett egészíteni példamondatos anyag gyűjtésével. A magnetofonnal való gyűjtésnek az az előnye a csak a paradigmatisz szinthez tartozó jelenségek rögzítésére alkalmas kérdőíves módszerrel szemben, hogy az élő beszédet rögzíti a maga teljességében, tehát alkalmas anyagot nyújt a mondatfonetikai, tehát a szintagmatikus szinten való elemzéshez.

Teiszler 16 kutatóponton (Csanáros, Mezőfény, Csomaköz, Szaniszló, Mezőpetri, Mezőterem, Kaplony, Kálmánd, Nagykároly, Nagymajtény, Királydaróc, Krasznaterebes, Madarász, Erdőd, Szakas, Krasznabétek) dolgozott a kérdőíves módszerrel, míg hat kutatóponton magnetofonnal is gyűjtött. A szövegfelvevétel gyűjtésénél arra törekedett, hogy lehetőleg minden adatközlővel hasonló témákról beszéljen, azonos fogalomkörök szókincsét hozza napvilágra. Általában 5—10-szeri visszajátszás után írta át a szalagokról — fonetikusán — a szöveget, tehát túlhaladta a pusztán impresszionista módszert. Az adatok lejegyzésekor és átírásakor a hagyományostól eltérően a nagybetűket a fonematikailag zöngés, de fonetikai megjelenítésében zöngétlen mássalhangzók jelölésére használta.

A nyelvjárások vizsgálatának módszerei közül a legcélravezetőbb a monografikus eljárás. Teiszler is ezt az utat választotta. Könyve a Szatmár megyei bilingvizmusnak, ennek a kaotikusnak tűnő nyelvi rendszernek fonológiai leírási kísérlete, mintegy annak bizonyítéka, hogy a fonológia elméleti és módszertani elvei biztos támpontot nyújtanak heterogén jellegű nyelvjárási alakulatok vizsgálatában is. A magyar nyelv-tudomány keveset alkalmazta eddig a fonológiai leírás módszereit, pedig a korszerű nyelvtudományban már egységes gyakorlat a fonetikai és a fonológiai szempontú leírás. Egyaránt fontos a fonémarendszer, a fonémaállomány, a fonémagyakoriság és disztribúció, a fonémák realizációs rendszerének, valamint a szupraszegmentális elemek rendszerének a bemutatása.

A szerző a gyűjtött anyag feldolgozásában elsősorban kiforrott módszereket igyekszik követni. Alkalmazza a magyar nyelvtudomány hagyományait, elsősorban Deme László rendszerét, azonkívül felhasználja az

újlatin nyelvek és nyelvjárások leírásának elvi és módszerbeli eredményeit, különösen a prágai iskola fonológiai gyakorlatát (Jakobson), de Emil Petrovici és Sever Pop román nyelvátlaszgyűjtők munkásságának tanulságait is. Művében a statisztika általános módszerként szerepel, a disztribucionális elemzést az amerikai deskriptivisták gyakorlatából veszi át.

A könyv törzsanyagát a fonémaállomány leírása képezi. Teljes vizsgálatra törekedve, a szerző a fonémákat külön-külön elemzi. Először az adott fonéma önállóságát, vagyis fonéma voltát bizonyítja kommutációs próbák által, a román szakirodalom nyomán. Ezután következik a fonológiai tartalom, a fonéma releváns jegyeinek megállapítása más fonémákkal való szembeállításal. A fonéma megterheltségének leírása az egyes fonémákról szóló fejezetek további témája. Szó esik a fonéma-váltakozásokról, a fonemamegterheltségről és e gyakoriság disztribucionális sajátosságairól. A szavak csoportosítása helyett pozíciók szerinti teljes statisztikát mellékel a szerző.

Végezetül a fonéma realizációjának változatrendszere kerül tárgyalásra. A szerző a bevezetésben leírja az anyagban szereplő összes változatot, majd egyenként ismerteti a változatok fonetikai, megterheltségi, disztribucionális és pozicionális jellemzőit, valamint nyelvföldrajzi és egyéb, nyelven kívüli vonatkozásait. Az egyes fonémák leírását a változatok azonos fonémához való tartozásának a bizonyításával zárja. Ebben a pozicionális transzformáció segítségével, a fonetikai eltérések funkcionális érték szerinti csökkentésével igazolja (Saumjan, Hjelmslev, Vasiliu nyomán) a változatok azonos osztályhoz való tartozását, vagyis visszajut a fonémához.

A könyv harmadik részében rendszertani összefoglalás található. Teiszler itt foglalkozik a korrelációkkal, a fonémaváltozásokkal, a változatrendszer sajátosságaival, a sváb és a magyar fonológiai rendszer keveredésének általános sajátosságaival és a fonémaváltozások realizációs vonatkozásaival.

Az adattár tartalmazza a statisztikai mellékletet, a hangtani kérdőív címszavait és néhány, ízelítőként közölt mutatványt a magnetofonnal készített felvételekből. A művet a kutatópontok jegyzékén, a használt rövidítések jegyzékén, a román és német összefoglaláson kívül gazdag irodalomjegyzék zárja.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy Teiszler Pál közel egy évtizedes munkája gyümölcsözőnek bizonyult, a Nagykaroly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó rendszerének fonológiai leírását korszerű módon, a teljesség igényével oldotta meg, példát mutatva a dialektológusoknak és a kétnyelvűség kutatóinak egyaránt.

Mikes Melánia

**Ranko Bugarski:
JEZIK
I LINGVISTIKA**

Nolit, Beograd 1972.

A könyv címe a maga tömörségében kellőképpen tükrözi a könyv tartalmát: a nyelvtudomány viszonyulását saját kutatási tárgyához, a nyelvhez. Mondanivalóját a szerző a következő kérdések megtárgyalásával fejt ki: a nyelv és a nyelvek a nyelvtudomány történetében; a nyelvi tipológia, relativitás és univerzálék; a nyelvtudomány és a történelem; metaforák és modellek használata a nyelvtudományban; a nyelvi rendszerek kiértékelése; az írásrendszerek és a nyelvi tudat; kreativitás a nyelvben; fenomenológiai megközelítések a nyelvtudományban; a nyelvtudomány tárgya és életkora. Ezeket a kérdéseket, amelyek évszázadok óta foglalkoztatják a tudósokat, bemutatja mind történelmi vetületükben, mind pedig jelenlegi keresztmetszetükben.

Megjelenése óta ez a könyv méltó figyelmet keltett a jugoszláv tudományosság körében. Kerekasztal megbeszélések, előadások, recenziók szép számban tanúskodnak erről.

Egy nem nyelvész megjegyzése szerint „ebben a könyvben sok olyan téma is van, amely nemcsak nyelvi szempontból érdekes, hanem egy jóval szélesebb aspektusból is”.¹ Vladimir Ivir, zágrábi nyelvész, a következőképpen nyilatkozik Bugarski könyvéről: „Bugarski sok szerzővel együtt elmélkedik a nyelvről, de saját gondolatait is kifejti. Így arra a következtetésre jut, hogy a nyelv túlságosan gazdag és élő jelenség ahhoz, hogy csak egy szemszögből világítsunk rá, hogy egyszer s mindenkorra megmagyarázzuk, vagy egy hatástkeltő jelzővel meghatározzuk. Ezért e könyv alaperényei a nyitottság és a dogmaellenesség”.²

Találóa mondja a könyv egyik ismertetője, hogy a mű értéke abban rejlik, „hogy a szerző az évszázados általános nyelvészeti tudást egységbe foglalta, és ezt két egymást kiegészítő irányzat — a nyelv egyetemességének és specifikumainak kutatásai — tükrében vizsgálta.”³

A könyv egy másik érdeme, Katičić szerint, hogy a szerző, habár az új irányzatok felé fordul, nem hódol a divatozásnak, és kellő figyelmet szentel a nyelvtudomány összes vívmányainak.⁴

A nyelvtudomány két fő kutatási területe a nyelv mint jelenség és az egyes nyelvek. Módszertanilag az elsőre az elméleti fejtegetések jellemzők, a másodikra pedig az empirikus kutatások. A történelem folya-

mán hol az egyik, hol a másik szempont került előtérbe. Szélsőséges tendenciák is jelentkeztek: az elmélet kizárta az empirikus kutatásokat, vagy fordítva, az empirikus kutatások zárták ki az elméletet. Bugarski fejtegetéseiben kimutatja, hogy a legnagyobb eredmények elérését mégis csak a két megközelítés kombinációja tette lehetővé.

Mindegyik nyelv magán viseli az összes nyelvekben megtalálható általános vonásokat, és mint ilyen, a nyelvet mint jelenséget is képviselheti. Kérdéses azonban, hogy ha egy nyelvet magában vizsgálunk, fel tudjuk-e fedezni a benne rejlő egyetemes nyelvi vonásoknak az összességét. Ez a dilemma a modern nyelvtudományban is jelen van. A generatív nyelvészek úgy vélik, hogy a nyelv általános struktúrájáról többet tudhatunk meg pusztán egy nyelv mélystruktúrájának vizsgálatából, mint sok nyelv felszíni jelenségeinek összegyűjtéséből. Az antropológiai nyelvészet az általános nyelvi jelenségek megállapítását mégis a sok nyelvből szerzett adatok alapján végzi.

Ezek a fejtegetések, amelyek a könyv első fejezetében találhatók, bevezetésül szolgálnak a három következő fejezet témaköréhez. A szerző a nyelvi tipológiának elsősorban a hatvanas évek óta kifejtett álláspontjait hangsúlyozza. „Röviden szólva, a nyelvi tipológia, amely kimutathatja a nyelvek egymásközi különbségeit, ma mindinkább hasonlóságokra utal” (75. old.). A nyelvi tipológiának ezt a törekvését a szerző pozitívnak minősíti, mert a nyelvtudomány azokhoz a tudományokhoz tartozik, amelyeknek az általánost és az egyedit egyaránt figyelembe kell venni. A tipológiai szerepe éppen abban rejlik, hogy az általánost és az egyedit módszertanilag összekapcsolja (132. old.).

A Worf-Sapir-féle relativitás elméletről Bugarski azt mondja, hogy figyelemre méltó az a tézise, amely szerint a nyelvek a valóságot különböző módon szegmentálják. Ennek a tézisnek az elfogadása azonban nem jelenti azt, hogy el kell fogadni ennek az elméletnek egy másik tézisének is, amely szerint a valóság nyelvi elemzésében létező különbségek befolyásolják a gondolkodást és a tudatot (98. old.).

Az ötvenes évek óta a generatív nyelvészet élénk érdeklődést kelt az univerzális nyelvtan iránt. Maga Chomsky is sok figyelmet szentel az univerzális nyelvtan definiálásának. A generatív szemlélet szerint „minden nyelv egy, a hang és a jelentés közötti általános viszonyoknak külön esete, az egyetemes nyelvtan pedig az az elvrendszer, amely erős megszorításokat szab e viszony lehetséges formáinak” (125. old.).

Két típusú nyelvi univerzáléről beszélhetünk: az egyik típus a lényegre vonatkozik (pl. a nyelvtani kategóriákra, mint pl. a magánhangzó, szótag, főnév, ige stb.), a másik pedig a formára (pl. mondattani operációk: rekurzív szabályok, transzformációk stb.). De akármilyen típusúak is a nyelvi univerzálék, az emberrel kapcsolatos fontos igazságokra utalnak, és így a lélektani, élettani és társadalomtudományi szférákat is érintik. Ezzel a szemlélettel Bugarski könyve a modern nyelvtudomány legújabb álláspontjait képviseli, amelyek — az előbbiektől nálunk is elterjedt tendenciáktól eltérően — elhagyják az úgynevezett „tisztá nyelvészet” gondolatát, a nyelvtudomány elképzelt „autonómiáját” pedig nem féltik a többi humántudomány „beavatkozásától”.

A nyelvtudomány és a történelem viszonyáról szóló fejezetben a szerző, miután felvázolta e viszony évszázadokon át tartó alakulását, a következőképpen foglalja össze mondanivalóját: „Minden, ami a világegyetemben létezik, tudásunk szerint, változik. A szinkronia és a diakronia viszonya azonban a változás tempójától függ. Ahol a változások csak *sub specie aeternitatis* mennek végbe, mint a legtöbb természettudomány esetében, a szinkrón szemléletnek abszolút értéke is lehet. Ahol azonban a változások már *sub specie humanitatis* észrevehetőek, mint a nyelvtudományban és a többi társadalomtudományban, a szinkrón és a diakrón szemlélet elválasztása mesterséges, és legfőképpen a dolgok tényleges állapotának szükségszerű átmeneti leegyszerűsítését jelenti.” (154. old.).

A nyelvi rendszerek diakrón variabilitását a nyelvi modellek felállításánál is tekintetbe kell venni. Bugarski véleménye szerint a dinamikus modellek is csak formális konstrukciók, és ezért nem tudnak lépést tartani a nyelvben végbemenő változásokkal. Csak parciaisán és fragmentárisan tükrözik a nyelvi valóságot. Értékük azonban tagadhatatlan a nyelvészeti kutatásokban (183. old.).

Bugarski könyvében található olyan fejezetek is, amelyeknek a témaköre a nem nyelvészek körében is igen népszerű. A szerző azonban itt is kifejezésre juttatja a nyelvészeti szempont tárgyilagosságát. A nyelvi rendszerek kiértékeléséről tárgyalva elveti a szélsőséges véleményeket, amelyek szerint vagy minden nyelv egyenlő értékű, vagy egyes nyelvi rendszerek struktúrájuknál fogva magasabbrendűek, mint mások, és olyan kutatásokra utal, amelyek, bármennyire is parciaisak, jobban megaiapozott kritériumokra épülnek. „Az írásrendszerek és a nyelvi tudat” című fejezet összefoglalásában Bugarski azt állítja, hogy az írásrendszer kihatással van a nyelvi rendszer elemzésére. „A görög, indiai, arab és kínai nyelvészet sajátos évszázados törekvései kapcsolatba hozhatók ezen kultúrák írásrendszerének hagyományos sajátosságaival” (228. old.). A nyelvi kreativitást illetően a szerző a nyelvtudomány főfeladatát abban látja, hogy korszerű elméleti és elemzési apparátusával tüzetes vizsgálat alá vesse a spontán, öntudatlan nyelvi kreativitás és az irodalomban megnyilvánuló tudatos alkotás viszonyát (242—243. old.).

Bugarski a fenomenológiai vizsgálatok áttekintésével és azzal a próbálkozással fejezi be könyvét, hogy a nyelvtudomány tárgyát és életkorát meghatározza. Műve az újabb jugoszláviai nyelvészeti irodalom egyik legértékesebb alkotása.

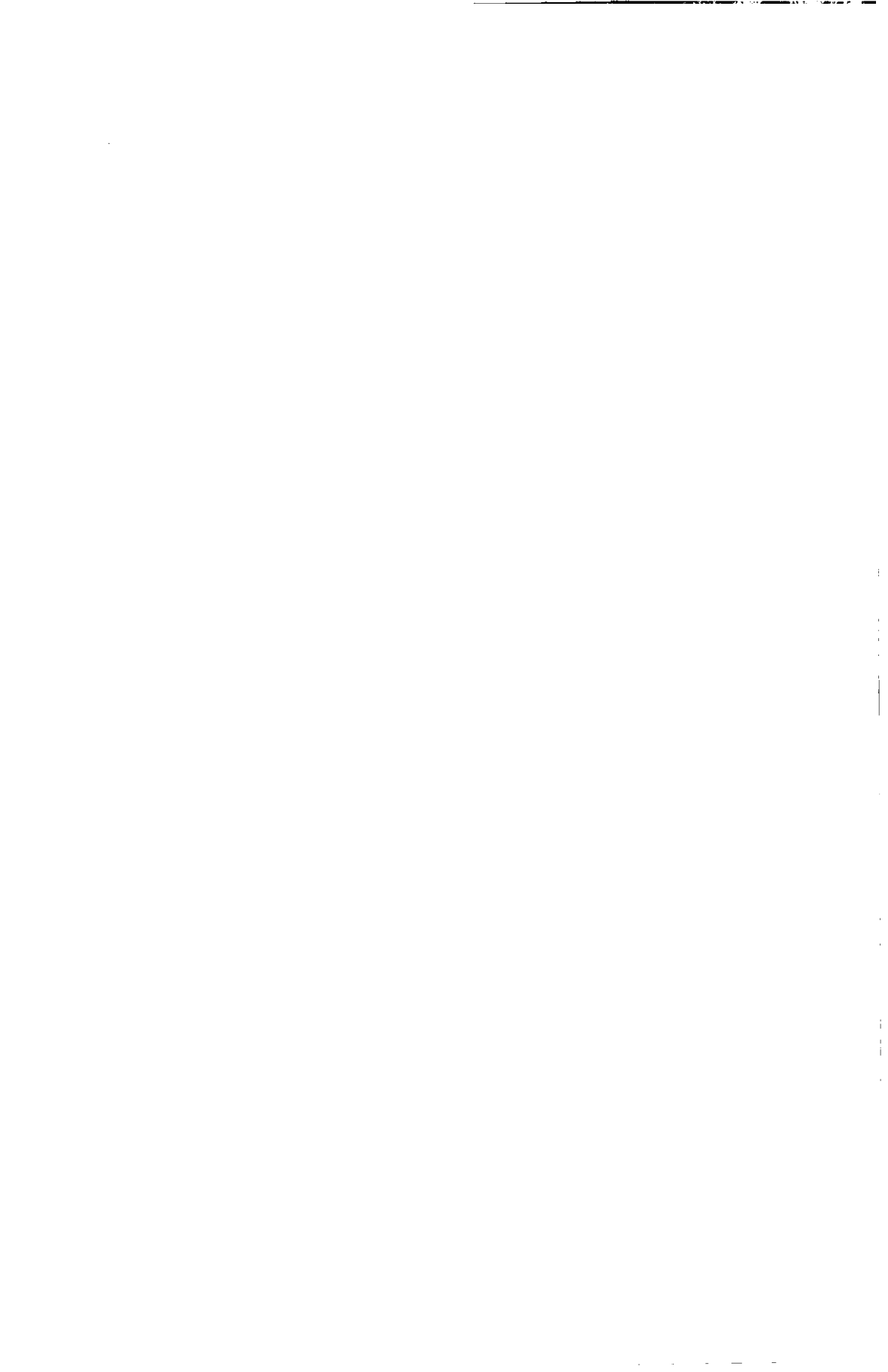
J E G Y Z E T E K

¹ Svetlana Knjazeva-Adamović: O delu Ranka Bugarskog, Treći program, Radio Beograd, Zima 1973.

² Vladimir Ivir: „Jezik i lingvistika”, Knjiga Ranka Bugarskog. Treći program, Radio Beograd, Zima 1973.

³ Svenka Savić: Ranko Bugarski: „Jezik i lingvistika”. Polja, Novi Sad, mart 1973.

⁴ Radoslav Katičić: Lingvistička lektira, Politika, subota 27. januar 1973.

Svenka Savić

**Roger Brown:
A FIRST LANGUAGE
(The Early Stage)**

Harvard University Press, Massachusetts, 1973.

Néhány hónappal ezelőtt hagyta el a nyomdát a neves amerikai pszicholingvista, Roger Brown **Anyanyelv** című könyve. Ez a vaskos kötet (ix—xi+1+437) Roger Brownak és munkatársainak (Ursula Bellugi, Colin Fraser, Courtney Cazden, Richard Cromer, Melissa Bowerman, Donald Olivier, Michael Maratos, Dan Slobin és David McNeill) az amerikai Harvard Egyetemen végzett tízéves kutatómunkáját összegezi.

Noam Chomsky az 1957-ben, de különösen 1965-ben közzétett nyelv-elméletével nagyban elősegítette az anyanyelv elsajátításának folyamataira irányuló kutatásokat, elsősorban az Egyesült Államokban, később pedig más országokban is. Ma már nagyszámú kutató érdeklődésének áll középpontjában a koragyermekkorban lejátszódó anyanyelvelsajátítási folyamat vizsgálata. A hatvanas évek elején Roger Brown egyike volt azon kivételes kutatóknak, akik nyomban meglátták az ezirányú kutatómunka teljes komolyságát és összetettségét. Brown tanulmányai úttörő jellegűeknek tekinthetők a beszédtanulással foglalkozó újabb pszicholingvisztikai szakirodalomban. Ezt a könyvet ebből a szempontból kell elsősorban értékelnünk.

Tízévi munka eredménye áll előttünk, egy terjedelmes könyv, melynek tartalma a szakavatott olvasó számára jobbára ismert. Brown ugyanis a kutatómunkával párhuzamosan folyamatosan tette közzé a parciális eredményeket, vagy „előzetes közlemények” formájában, vagy pedig különféle tudományos tanácskozásokon, értekezleteken elmondott referátumok alakjában, esetenként pedig önálló tanulmányban vagy könyvben.

Ennek a nagyszabású tudományos vállalkozásnak az volt a célja, hogy leírja a performancia, a nyelvi produkció hatáskörét, mielőtt bizonyítást nyerne a gyermek beszédre való képességének Chomsky által hangoztatott, veleszületett sajátossága. Brown azt vizsgálta, hogy a gyermek hogyan érti meg a mondatkonstrukciókat, tehát a kiejtés és a szóhasználat fejlődésével kapcsolatos problémákat mellőzte a megfigyelésnél. A szerző lényegében arra törekedett, hogy általában bemutassa a kora-

gyermekkor beszédfejlődésének főbb folyamatait. Az egész elemzés három, longitudinálisan megfigyelt, kettő és három év közötti gyermek beszédanyagán történt.

A szerző a koragyermekkorai beszédfejlődésben a közlés átlagos hossza (mean utterance length) alapján öt fokozatot különböztet meg. Mindenekelőtt azért döntött ezen kritérium mellett, mert az életkor kritériuma a beszédfejlődés szempontjából nem alkalmas, míg „a közlés átlagos hossza a beszédfejlődés egyszerű és jó mutatója, mivel az ismeretek csaknem minden új formája megnöveli a hosszúságot” (53. old.) Brown szerint a közlés átlagos hosszának ismeretére akkor van szükségünk, amikor két gyermek adatait vetjük össze, vagy pedig ha egy adott nyelv adatait hasonlítjuk más nyelvek adataihoz. Azonban — és ezt Brown is elismeri e könyvében — a beszédtanulás folyamatának nem angol nyelvű leírásai azt bizonyítják, hogy ez a szempont a beszédfejlődés mérésére nem éppen a legalkalmasabb. Vegyük például a szláv nyelveket. A közlés átlagos hosszának kiszámításához megadott szabályok egyike így szól: „Minden inflexiót számíts önálló morfémának!” (54. old.). Ezt a szabályt a szerbhorvát nyelv anyagára alkalmazni nem könnyű feladat, hiszen tudjuk, hogy a suffixiumoknak ebben a nyelvben komplex jelentése van. Ezt az állítást igazolja a szerbhorvát anyanyelvű gyermekektől gyűjtött anyag is (az újvidéki Lingvisztikai Intézetben), melyből látható, hogy a nemek grammatikai megjelölését sokkal később sajátítják el, mint például az eset ismertetőjegyeit. Brown a nyelvi fejlődés kritériumának felállítására leírásokkal és egyéb módszerekkel is próbálkozik, s ezeket a fejlődés „külső” és „belső” vonatkozású tényezői szerint osztja fel.

Ebben a könyvében a szerző a beszédfejlődésnek csupán az első két fokozatáról ír (a többi ismertetését más alkalomra hagyta). A kötet három részre tagolódik: 1. Egy igen érdekes bevezető (Unbuttoned Introduction); 2. A beszédfejlődés első fokozatának leírása (Stage I.: Semantic Roles and Grammatical Relations); 3. A beszédfejlődés második fokozatának leírása (Stage II.: Grammatical Morphemes and the Modulation of Meanings).

A **Bevezetés**ben a szerző a mondatkonstrukciók azon öt szempontjáról beszél, melyeket az angol nyelv elsajátításának folyamatában általánosnak vél, sőt, amelyek általában közösek a nyelvtanulában (32. old.). Brown szerint a következő szempontokról van szó: 1. az egyszerű mondatban jelen lévő alapvető jelentéstani viszonyok (agens, patiens, possessor stb.); 2. az inflexió által meghatározott jelentésváltozások az egyszerű mondatban; 3. az egyszerű mondat modalitása (különféle kérdőmondatok, felszólító mód, tagadás); 4. közbeékelte szerkezetek (tárgyi mellékmondatok); 5. irányított mondatok.

A szerző következetesen összeveti az angol nyelvet a japánnal, tehát két teljesen eltérő szerkezetű nyelvet hasonlít össze, hogy igazolja a vázolt szempontokat. Célja annak bebizonyítása, hogy az említett nyelv-elsajátítási szempontok némi mondattani és jelentéstani eltéréssel általában jellemzők a nyelvekre.

Brown a **Bevezetésben** különleges figyelmet szentel két majombébi beszédelsajátítási folyamatának. Ezek a majmok beszélőképességének háttáira vonatkozó legújabb adatok. A szerző ismerteti más kutatók erre vonatkozó kísérleteit is (Premack 1971., Gardiner 1961., 1971.).

Az **első részben** (Stage I.) Brown részletesen foglalkozik három problémával: 1. az ún. telegráf-beszéd fogalma és jelentése, 2. az ún. pivot-grammatika, 3. a koragyermekkorai beszédelsajátítás különféle leírásai.

„A távirat szavai sokba kerülnek, ezért a távirat legyen rövid; semmi olyat nem kell közölnünk, ami nem fontos” (74. old.). Ami a közlés szempontjából fontos, azt a nyelvészek **jelentés-szónak** nevezték el (contentive words, Gleason 1961.), ami pedig a közlés nyelvtani jellegét adja meg, az a **functor**. Amikor a telegráf-beszédről van szó, arra a beszédfejlődési szintre gondolunk, amikor a gyermek nem használ functorokat, csak jelentés-szókat (ide tartoznak például a főnevek, igék és bizonyos mellékevek). Ez a fejlődésnek azon foka, amikor a közlés nem hosszabb két összetevőnél. Azonban más nyelvekből vett adatok alapján kiderült, hogy a functorok nagymértékben éppen ebben az ún. telegráf-beszédben jelentkeznek (vö. a német nyelvre vonatkozó adatokkal, Park 1971.). Tehát ellentmondás észlelhető a megnevezés és a megnevezett dolog között.

Könyvének különböző helyein Brown sok figyelmet szentel az ún. pivot-grammatikának, mely 1963/64-ben nagy érdeklődést váltott ki és sok követőre talált (Brain, Ervin-Tripp, Miller, McNeill). Ezekben az években N. Chomsky transzformációs-generatív módszere még nem hatott jelentősebben a nyelvfejlődési kutatásokra, így azt mondhatjuk, hogy a pivot-grammatika módszerbeli hozzáállását a leíró nyelvtan határozta meg, amely a hatvanas évek kezdetén még mindig uralkodó irányzat volt az Egyesült Államokban. Roger Brown most, 1973-ban történeti szempontból szemléli ezt a módszertani hozzáállást, rámutat a gyenge pontjaira, végül pedig elmarasztalólag szól a leíró irányzatról. Tehát egyrészt az elmélet fejlődése, másrészt pedig a különféle nyelvekből vett, a beszédelsajátításra vonatkozó hatalmas adathalmaz alkalmas pillanatot teremtett a koragyermekkor nyelvfejlődésének mint problémáinak másfajta, jobb elméleti áttekintéséhez.

Brown könyvének néhány helyén felhívja a figyelmet arra, hogy empirikus adatok szükségesek minden egyes nyelvből — az eltérő szerkezetű nyelvekből is —, hogy a beszédelsajátítás folyamatáról valamilyen elmélet születhessen. A jelenlegi elméletek és módszerek alapvető gyengéi, hogy kisszámú adat alapján készültek, főleg az angol nyelv anyagára támaszkodva. Maga Brown is gyermek közléseinek egyenként mindössze 713 adatból álló korpusza alapján állította össze ezt a három terjedelmes könyvet.

Egyike a leghasznosabb fejezeteknek (elsősorban az európai olvasók számára) mindenesetre az, melyben bemutatásra kerülnek az utóbbi évtized összes eddigi (főleg amerikai) kutatási módszerei, melyek a koragyermekkor nyelvelsajátítására vonatkoznak. A pivot-grammatika leíró

és kritikai szempontú tolmácsolói: McNeill, Ervin-Tripp, Miller, Bowerman stb. Megemlíthetők még Schlesinger, Gruber, Chomsky és Fillmore nyelvi modelljei. Ezen leírások kidolgozása nem minden szerző esetében eléggé részletes. Így például Gruber leírása (1966., megjelent 1967-ben) csupán egy figyelemreméltó jegyzet, melynek Brown éppen ezért nem szentel elegendő figyelmet. Schlesinger leírása sem több jó vázlatnál. Mégis, ezeknek a leírásoknak az az előnyük, hogy a beszédelsajátítás leírásával foglalkoznak, míg Fillmore és Chomsky a felnőttek beszédét tanulmányozza. Fillmore megközelítését Brown kizárólag a Case for Case c. tanulmánya (1968) alapján írta le és bírálja, pedig Fillmore 1968 után eszközölt módszertani változtatásai a jelentősebbek a beszédfejlődés vizsgálata szempontjából. Arra való tekintettel, hogy Fillmore szemantikai szempontú leírása érthetőbb és alaposabb kidolgozása, mint a többi említett tanulmány, Brown vele foglalkozik a legtöbbet, Fillmore modellje segítségével elemezve a három adatközlőjétől származó anyagot.

A könyv **második részében** (Stage II.) a szerző a nyelvtani morféma (összesen 14) elsajátításának sorrendjéről és szemantikai értékéről beszél. Az elemzés transzformációs-generatív módszerrel történik. Ez a rész nagyjából újnak számít Brown munkásságának ismerői számára is. Először adatokat közöl informátorai nyelvi fejlődéséről, majd más kutatók (Menyuk, Ervin-Tripp, Jean Berko stb.) hasonló vizsgálatainak eredményéről számol be. Különösen fontosak azok az adatok, melyek az angol nyelv szerkezetétől eltérő szerkezetű nyelvekből származnak. Végezetül Brown adatokat közöl az említett 14 morféma gyakoriságáról a vizsgált gyermekek szüleinek beszédében. Ezáltal körvonalazza a koragyermek-kori nyelvfejlődés *input* és *output* viszonyait.

Brown könyve igen értékes információkat nyújt a nyelvelsajátítás terén elért elméleti és kísérleti eredmények mai állásáról (elsősorban az Egyesült Államokban), ugyanakkor természetesen a szerzőnek és munkatársainak a Harvard Egyetemen végzett tízesztendősi kimerítő munkájáról is informálja az olvasót. A beszédfejlődésre vonatkozó egy helyen összegyűjtött adatok láttán, megállapítható, hogy melyek e kutatási terület kérdései. Elsősorban a beszédfejlődés mérésére szolgáló adekvát kritériumok megállapítása — olyan kritériumok rögzítése, melyek minden nyelvre alkalmazhatók lennének —, azután a koragyermek-kori nyelvelsajátítás leírásához szükséges új elmélet és módszertan kidolgozása (a jelenlegiek, különösen a pivot-konstrukcióra vonatkozók, nem bizonyultak alkalmasnak).

Bátorító eredményként hat Brownnak az a megállapítása, hogy a tudás és az előrehaladás sorrendje (szemantikai és grammatikai szempontból is) úgy látszik, invariáns azoknál a gyerekeknél, akik ugyanazt a nyelvet sajátítják el, és az általánosítás egy magasabb szintjén azoknál a gyerekeknél is, akik különböző nyelveket sajátítanak el (403. old.) Brown koncepciója nagyot lendít a beszédfejlődés univerzális jellemzőinek jelenlegi kutatásain.

A könyv hiányossága, hogy egy sor európai kutató (Parisi és Antinucci — Róma; Ingram, Huxley és G. Welsh — Edinburgh) korszerű

elméleti munkáját nem veszi figyelembe. Azonkívül a mű kompozíciója meglehetősen darabos, szétfolyó, sok az ismétlés. Módszertani tekintetben azt róhatjuk fel, hogy a három informátor adatainak feldolgozása nem folyt mindig következetesen.

(Ford.: Molnár Csikós László)

Pató Imre

**Zlatko Keglević:
STRANA PERIODIKA
DO 1918.**

Naučna biblioteka, Rijeka 1969.

A rijekai NAUČNA BIBLIOTEKA kiadásában 1969 végén megjelent egy — a hungarológiai kutatásokat illetően is — igen hasznos kézikönyv, STRANA PERIODIKA DO 1918 (IDEGEN NYELVŰ IDŐSZAKI KIADVÁNYOK 1918-IG) címmel. Annak ellenére, hogy megjelenése óta már közel négy esztendő telt el, hisszük, hogy az ismertetés igényére számot tart e munka, éppen az említett kutatási területek érintése miatt.

A kiadvány a Tudományos Könyvtár egyébként igen sokrétű és gazdag könyvvállományából az idegen nyelvű kiadványok leírását tartalmazza. Ábécés sorrendben mintegy 262 címszót sorakoztat fel a szerző, amely egyben 2276 olyan füzetet jelent, amelyek a múlt század huszas éveitől kezdve az I. világháború végéig jelentek meg főleg német, olasz, magyar és francia nyelven.

Az említett időszak periodikáját igen nagy hozzáértéssel Zlatko Keglević professzor, a Tudományos Könyvtár munkatársa, a bemutatott anyag kiváló ismerője dolgozta fel és prezentálta az érdeklődőknek. Amint azt a szerző a katalógus előszavában is elmondja, a rijekai Tudományos Könyvtárban található idegen nyelvű időszaki kiadványok jegyzéke nem véletlenül zárul 1918-cal. 1918 határkö, és nemcsak Rijeka, hanem az egész egykori Osztrák—Magyar Monarchia történelmében, sőt még ennél is sokkal szélesebb régiókban az. Mivel az említett kor kiadványai is jellegzetesen korukhoz fűződnek, koruk társadalom-politikai, gazdasági, kulturális arculatát tükrözik, természetes tehát, hogy a periodikák leírása is ezzel az évvel zárul. Az I. világháború vége Európa politikai térképén is szükségyszerű változásokat szül: egykori öröklött kapcsolatok, viszonyok és hatások megszűnnek, és a létrejött változások, a kialakult új rendszerek érdekeinek megfelelően a régiak helyébe újabb kapcsolatok lépnek és újabb befolyások érvényesülnek. Mindezek a geopolitikai változások jelentősen befolyásolják és át is alakítják a Tudományos Könyvtár időszaki kiadványai tárának képét.

A kézikönyvben bemutatott periodikák nélkülözhetetlen forrásanyagként szolgálhatnak mindazok számára, akik Horvátország politikai, gazdasági vagy kulturális életével foglalkoznak. De haszonnal forgathatják ezt a kézikönyvet általában mindazok, akiknek kutató munkája, érdek-

lődési köre kiterjed az 1918 előtti eseményekre, hisz a felsorolt kiadványok számtalan, nehezen nélkülözhető adatot szolgáltatnak és kiegészítik a korpépet, másrészt pedig a jelen története előzményeire is fényt derítenek.

Rijeka a földrajzi fekvése folytán nem csupán gazdasági (tengerhajózási) vonatkozásban vált az Adria egyik legjelentősebb nagyvárosává, de erős gazdasági bázisán fejlett tudományos, kulturális, művészeti és mindebből kifolyólag pezsgő politikai élet jött létre. Ez nyitott utat a beáramló olasz, magyar és német nyelvű kiadványoknak, illetve tette lehetővé a nyomdaipar felvirágzását ezeken a nyelveken is.

A legrégebbi rijekai periodika a Tudományos Könyvtár állományában az 1824-ben megjelent német nyelvű „CLASSIFIKATION DER SCHÜLER AN DER KÖNIGL. NORMAL HAUPTSCHULE ZU FIUME IM UNGARISCHEN LITTORALE.”

Az első olasz nyelvű kiadvány — a „L'ECO DEL LITORALE UNGARICO” — 1843-ban indult, míg az első rijekai magyar nyelvű periodika, a „MAGYAR TENGERPART. KÖZGAZDASÁGI, TÁRSADALMI ÉS IRODALMI HETILAP” 1893-ból való. Öt évfolyama maradt fenn: 2/1894, 3/1895, 4/1896, 5/1897 és 6/1898.

A magyar nyelvű kiadványokat származásuk szerint két törzsre osztjuk: rijekai és Rijekán kívüli (pesti, illetve budapesti) kiadványokra.

Tanulmányozás szempontjából az első csoport érdekesebb (és értéke-
sebb) anyagnak bizonyul kulturális és politikai vonatkozásban is. Feltehetőleg éppen ezek a kiadványok rejtnek magukban mindmáig szélesebb körben kevésbé ismert vonatkozásokat, információkat, adatokat, és éppen ezért válhatnak a kutatók számára igen vonzóvá. Hogy betekintést nyújthassunk a rijekai Tudományos Könyvtárban őrzött időszaki kiadványok magyar nyelvű anyagába, az alábbiakban közzétesszük a birtokunkban levő legfontosabb adatokat.

I. alatt a rijekai kiadású magyar nyelvű időszaki kiadványokat ismertetjük, II. alatt pedig a Rijekán kívüli kiadásúakat.

<p>I.</p> <p>1. AVVISATORE
Foglio del regio ungarico
governo marittimo
ÉRTESÍTŐ
A magyar királyi tengerészeti
hatóság hivatalos lapja
Fiume
1901.; 1902: 1—53. sz.; 1903:
54—105. sz.; 1904: 106—154.
sz.; 1905: 1—28. sz.
A. N—1</p> <p>2. DATI STATISTICI SUL
MOVIMENTO MARITTIMO</p> | <p>E COMMERCIALEDEL
PORTO DI FIUME
STATISZTIKAI ADATOK
A FIUMEI KIKÖTŐ HAJÓ-
ÉS TENGERI
ÁRUFORGALMÁRÓL
Fiume
1906, 1907, 1908, 1909, 1910,
1911, 1912, 1913, 1914
A. P—117</p> <p>3. FIUME (PLASSE-MLAKAI)
MAGY. KIR. ÁLLAMI
ELEMI FIÚ- ÉS
LEÁNYISKOLÁJÁNAK
ÉRTESÍTŐJE</p> |
|---|--|

- PROGRAMMA DELLA
REG. UNG. SCUOLA
ELEMENTARE MASCHILE
E FEMMINILE DI STATO
IN FIUME
(PLASSE-MLACCA)
Fiume
1/1900—1, 2/1901—2,
3/1902—3, 4/1903—4,
5/1904—5, 6/1905—6,
7/1906—7, 8/1907—8,
9/1909—10, 10/1910—11,
11/1911—12, 12/1911—12,
13/1912—13, 14/1913—14,
15/1914—15, 16/1915—16,
17/1916—17, 18/1917—18
A. P—48
4. A FIUMEI ÁLLAMI FELSŐ
KERESKEDELMI ISKOLA
ÉS A VELE KAPCSOLATOS
ÁLLAMSZÁMVITELTANI
TANFOLYAM ÉRTESÍTŐJE
Fiume
30/1910—11, ... 33/1913—14,
34/1914—15, 35/1915—16,
36/1916—17, 37/1917—18
A. P—31
5. A FIUMEI ÁLLAMI
KERESKEDŐ
TANONCISKOLA
ÉRTESÍTŐJE
PROGRAMA DELLA
REGIA UNG. SCUOLA
PER APPRENDISTI
COMMERCIALI
Fiume
9/1912—13, 10/1913—14,
11/1914—15, 12/1915—16,
13/1916—17
A. P—53
6. FIUMEI ESTILAP
Politikai napilap
Fiume
9/1916: 149—298. sz.;
- 10/1917
A. N—12
7. A FIUMEI M. KIR. ÁLLAMI
ELEMI, POLGÁRI
IPARSZAKOS FIÚISKOLA
ÉS A PLASSEI ELEMI
ISKOLA ÉRTESÍTŐJE
PROGRAMMA DELLA
R. UNG. SCUOLA
ELEMENTARE CITTADINA
MASCHILE E DEI CORSI
INDUSTRIALI DI STATO
IN FIUME E DELLA
R. UNG. SCUOLA
ELEMENTARE IN PLASSE
Fiume
1893—4, ... 1895—6, 1896—7,
1891—8, 1898—9, 1899—1900
A. P—44
8. A FIUMEI M. KIR. ÁLLAMI
POLGÁRI FIÚISKOLA
ÉRTESÍTŐJE
PROGRAMMA DELLA
REG. UNG. SCUOLA
CITTADINA MASCHILE
DELLO STATO IN FIUME
Fiume
1900—1, 1901—2, 1902—3,
1903—4, 1904—5, 1905—6,
1906—7, 1907—8, 1908—9,
1909—10, 1910—11, 1911—12,
1912—13, 1913—14, 1914—15,
1915—16, 1916—17, 1917—18
A. P—49
9. A FIUMEI M. KIR.
KIVITELI AKADÉMIA
JELENTÉSE
Fiume
1/1912—13, 2/1913—14,
3/1914—15, 4/1915—16,
5/1916—17, 6/1917—18
A. P—33

10. A FIUMEI M. KIR.
TENGERÉSZETI
AKADÉMIA I. ÉRTESÍTŐJE
I PROGRAMMA DELLA
REGIA UNGARICA
ACCADEMIA NAUTICA IN
FIUME
Fiume
1/1896—7, 2/1897—8,
3/1898—9, 4/1899—1900,
5/1900—1, 6/1901—2,
7/1902—3, 8/1903—4,
9/1904—5, 10/1905—6,
11/1906—7, 12/1907—8,
13/1908—9, 14/1909—10,
15/1910—11, 16/1911—12,
17/1912—13, 18/1913—14,
19/1914—15, 20/1915—16,
21/1916—17
A. P—101
11. A FIUMEI MAGY. KIR.
ÁLLAMI HAJÓGÉPIPARI
SZAKISKOLA ÉRTESÍTŐJE
Fiume
1915—15, 1915—16, 1916—17,
1917—18
A. P—54
12. A FIUMEI SCARPA-TÉRI
M. KIR. ÁLLAMI ELEMI
FIÚ- ÉS LEÁNYISKOLA
ÉRTESÍTŐJE
PROGRAMMA DELLA
R. UNG. SCUOLA
ELEMENTARE MASCHILE
E FEMMINILE IN FIUME
(PIAZZA SCARPA)
Fiume
1905—6, 1906—7, 1907—8,
1908—9, 1909—10, 1910—11,
1911—12, 1912—13, 1913—14,
1914—15, 1915—16, 1916—17,
1917—18
A. P—52
13. FIUMEI SZEMLE
Fiume
1/1903, 2/1904, 3/1905,
- 4/1906
A. N—13
14. FIUMEI ÚTMUTATÓ
Fiume
2/1911
A. P—3
15. MAGYAR TENGERPART
Közgazdasági, társadalmi és
irodalmi hetilap
Fiume
1/1893, /21894, 3/1895,
4/1896, 5/1897, 6/1898
A. N—10
16. A TENGERPART
Politikai napilap
Fiume
13/1916: 2. félév; 14/1917,
15/1918
A. N—11
- II.
1. ATHENAEUM
PHILOSOPHIAI ÉS
ÁLLAMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
Budapest
1892, 1893, 1894, 1895, 1896
1897
P—17
2. A BUDAPESTI KIRÁLYI
MAGYAR
TUDOMÁNY-EGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK
CZIMJEGYZÉKE
Budapesten
1884—1885, 1886—1890,
1891—1898, 1899—1903,
1904—1905
P—21
3. BUDAPESTI SZEMLE
Buda-Pest
1873: 1—6. sz.; 1874: 7—12.

- sz.; 1875: 13—18. sz.; 1876:
19—24. sz.; 1877: 25—30. sz.;
1878: 31—36. sz.; 1879:
37—40. sz.; 1880: 41—48. sz.;
1881: 49—54. sz.; ... 1894:
205—216. sz.; 1895: 217—228.
sz.; 1896: 229—231. sz. ...
235—240. sz.; 1897: 241—252
sz.; 1898: 253—264. sz.; 1899:
265—276. sz.; 1900: 277—288.
sz.; 1901: 289—300. sz.; 1902:
301—312. sz.; 1903: 313—324.
sz.; 1904: 325—336. sz.; 1905:
337—348. sz.; 1906: 349—360
sz.; 1907: 361—372. sz.; 1908:
373—384. sz.; 1909: 385—396
sz.; 1910: 397—408. sz.; 1911:
409—420. sz.; 1912: 421—432
sz.; 1913: 433—444. sz.; 1914:
445—456. sz.; 1915: 457—468
sz.; 1916: 469—480. sz.; 1917:
481—492. sz.; 1918: 493—501 sz.
P—16
4. FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK
Budapest
1/1873, 2/1874, 3/1875,
4/1876, 5/1877, 6/1878,
7/1879, 8/1880, 9/1881,
10/1882, 11/1883, 12/1884,
13/1885, 14/1886, ...
16/1888, 17/1889, 18/1890,
19/1891, 20/1892, 21/1893, ...
23/1895, 24/1896, ... 27/1899,
28/1900, 29/1901, 30/1902,
31/1903, 32/1904, 33/1905, ...
36/1908, ... 38/1910, 39/1911:
7—8. sz.; 40/1912, 41/1913:
3, ... 9. sz.; 42/1914: 6—7 sz.;
43/1915, 44/1916, 45/1917:
1—5, ... 7, ... 10. sz.;
46/1918: 1—3. sz.
P—19
5. MAGYAR AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ
MATHEMATICAL ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI
Pest
1—2/1860—1861;
3—4/1862—1863;
5—6/1864—1865
P—15
6. MAGYAR AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ
NYELV- ÉS
SZÉPTUDOMÁNYI
Pest
1/1860, 2/1861—1862, 3/1863
P—13
7. MAGYAR AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ
PHILOSOPHIAI,
TÖRVÉNY- ÉS
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
Pest
1/1860, 2/1861, 3/1862,
4/1863, 5/1865
P—14
8. MAGYAR KÖNYV-SZEMLE
Budapest
1/1876, 2/1877, 3/1878,
4/1879, 5/1880, 6/1881,
7/1882, ... 9/1884, 10/1885,
11/1886, 12/1887, 13/1888,
14/1889, 15/1890, 16/1891
P—20
9. MAGYAR KÖNYVÉSZET
Budapest
21/1910, 22/1911
P—18
10. MAGYAR STATISZTIKAI
KÖZLEMÉNYEK
Budapest
... 9/1901, 10/1902, 11/1903,
12/1904, 13/1905, 14/1906,
15/1907, 16/1908, ... 22/1914
P—96

11. A MAGYAR TUDÓS
TÁRSASÁG ÉVKÖNYVEI
Pest
1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10.,
11., ... 13., 14.
P—12
12. ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI
TANÁREGYESÜLETI
KÖZLÖNY
Budapest
41/1907
A. P—91
13. A TENGER
TUDOMÁNYOS ÉS
TÁRSADALMI
TENGERÉSZETI ÉS
KÖZGAZDASÁGI HAVI
FOLYÓIRAT
A Magyar Adria Egyesület
közlönye
Budapest
1/1911, 2/1912, 3/1913,
4/1914, ... 6/1916, 7/1917

* * *

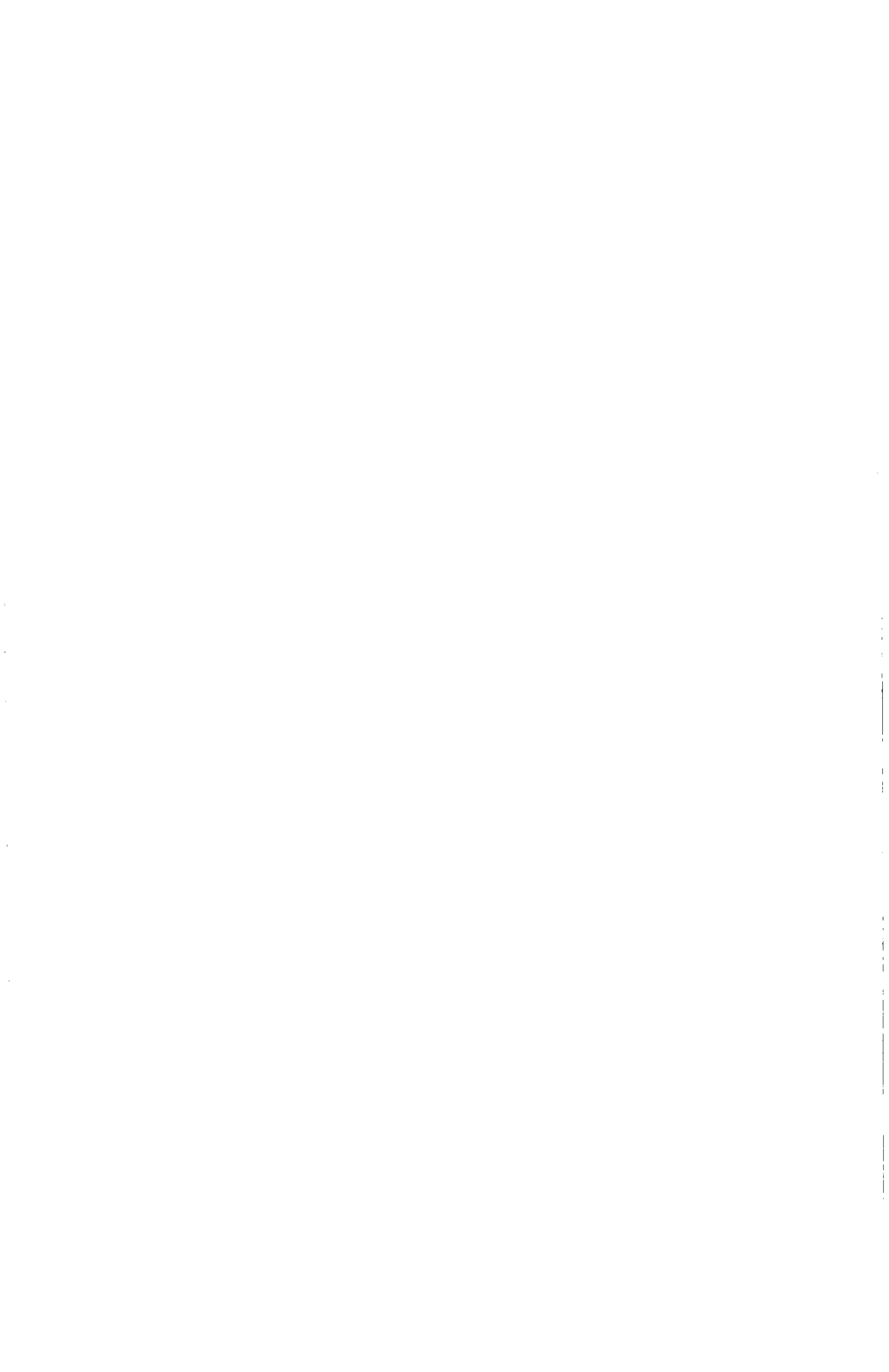
A fentiekén kívül felhívjuk a
kutatók figyelmét két olasz
nyelvű kiadványra is,
amelyek a magyar
kapcsolatok és vonatkozások
tanulmányozásához
nyújthatnak jelentős
segítséget.

Ezek:

1. „ANNUARIO MARITTIMO
UNGARICO”
Fiume
1/1891-től 28/1918-ig
A. P—2
2. „ECO DEL LITORALE
UNGARICO”
/1843—44, 2/1844—45,
3/1845—46
.A N—14

Mindkét kiadvány az egykori
fiumei kormányzóság
hivatalos közlönye volt.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

A KALANGYA ÉS IRODALMA

1973. november 17-én tartotta meg a Hungarológiai Intézet a Kalangyával foglalkozó első munkaértekezletét. Az 1972-re tervezett, de csak most megvalósult tanácskozás főként eszmei és irodalompolitikai tekintetben közelítette meg a folyóirattal összefüggő kérdéseket. Esztétikai és irodalomkritikai felmérésére ezúttal nem is történt kísérlet, mivel az értekezleten elhangzott vélemények szerint először a folyóirattal kapcsolatos általános kérdések tisztázására van szükség, hogy lehetővé váljon a komplex, minden részletre kiterjedő, szintetikus szempontokat érvényesítő monográfia megírása.

A POLGÁRI IRODALOM EGY KORSZAKÁNAK ELEMZÉSE

A referensek gondolati-eszmei álláspontja világosan és egyértelműen fejezte ki az objektív felmérés szándékát. Noha az értekezlet gondolata tavaly, az évforduló jegyében született meg (a Kalangya negyven évvel ezelőtt, 1932-ben indult), a beszámolók nemcsak, hogy mentesek voltak mindenféle nosztalgiától, az emlékezés megszépítő-torzító hangjától, hanem az eszmei számonkérés élességével közelítették meg a Kalangya körül kibontakozó polgári irodalom jelenségeit. Igaz, az értekezletnek mindössze 3—4 olyan részvevője volt, akik akár szerkesztő-szerzői-munkatársi, akár pedig olvasói minőségben közvetlen részesei lehettek a Kalangyában ápolts és kifejlesztett irodalomnak, míg a többség kellő időbeli távlatból s természetesen nagyobb tárgyilagossággal mérhette fel a kérdéseket: a kisebbségtudatból származó gátlásos irodalomszemléletet a Kalangya polgári íróinál, a mesterségesen korlátozott nemzeti kultúra szűkös lehetőségeit a két világháború közötti években, az osztályharcos baloldali irodalom és a Kalangya irodalomszemlélete közötti ellentéteket, a népfrempolitikát és a folyóirat-képviselte szellemiség kölcsönösségét stb.

Noha mindössze húsz-egynéhány részvevővel, az értekezlet sikeres munkát végzett: sikerült megvilágítania a polgári irodalom korszakának sok elemét és irányát, jelentős mértékben gazdagítva ismereteinket a harmincas évek irodalmi életének fontosabb mozzanatairól.

Az értekezlet hat beszámolót hallgatott meg.

UTASI CSABA (Kalangya, 1932—1944) átfogó fejlődésrajz keretében ismertette a folyóirat életét, kitérve az indulás előtti évek társadalmi és politikai feltételeire, a lap életében bekövetkező válságok okaira, Szentelekynek és körének hangsúlyozottan „szépirodalmi” elképzeléseire, a folyóirat szerkesztésében az idők során beállt változások jellegére stb. Dolgozatának zárófejezetében a „háborús Kalangya” rendkívül szövevényes politikai és ideológiai kérdéseit boncolta, rámutatván, hogy „minél következetesebben és változatosabban törekedett a helyi színek érvényesítésére, annál inkább csökkent a Kalangya esztétikai színvonala, de egyidejűleg folyamatosan csökkent a magyar nacionalizmus mérgező hatása is a lapra, úgyannyira, hogy idővel egyféle viszonylag független szellemi szigetté válhatott a folyóirat, mely nem élve vissza többségi helyzetével, Vajdaság ügyét kívánta szolgálni.”

HERCEG JÁNOS (A Kalangya indulása) a „belső ember” tájékozottságával beszélt a folyóirat életre keltéséről, Csuka Zoltán „elpusztíthatatlan szervezőkészségéről”, Szenteleky szerkesztési elveiről, a Kalangya egzisztenciájának és terjesztésének problémáiról. Különösen arról a polgári-liberális légkörről nyújtott érzékletes képet, amely a Kalangyát körülvette: „Ahogy A mi irodalmunk szerkesztési politikájába nem szöltak bele Korányiék, úgy jelenhetett meg a Kalangyában is minden olyan írás, amit Szenteleky közölhetőnek tartott, s ami ellen az ügyésznek nem lehetett kifogása. Irodalmi mozgalom talán sehol sem élvezett ilyen belső szabadságot. Pedig nem is szabadság volt, hanem a toleranciának az a hideg és érdektelen fajtája, amely az elsorvasztás mérgét hordja magában. Hogy magyar ügy a vajdasági irodalom, azt készségesen tudomásul vették, de olvasni már csak Bókayt és Harsányit olvasták a Kalangya támogatói.” A beszámoló nagy noymatékkal mutatott rá Szenteleky emelkedett etikai és humánus állásfoglalására, ami a két háború közötti, osztályellentétektől és eltérő ideológiáktól megosztott irodalmunknak — kedvező körülmények között — egyik kohéziós ereje lehetett volna.

BOSNYÁK ISTVÁN (Kérdések a Kalangya Szenteleky-örökségéről) a couleur locale „néplélektani” tartalmára, a közönség hiányának következményeire, a dilettantizmushoz vezető „kisebbségi” kritériumra, valamint az eszmei eklekticizmus és az irodalomteremtés összefüggéseire alapozta előadását. Rámutatott az osztálytudat és a kisebbségi valóság korlátozó-fékező jelentkezésére a Kalangya első szerkesztőjének gondolatvilágában. Engedményeit, szigorú esztétikai mércéinek alkalmi mellőzését is ezzel magyarázza a szerző: „Bármilyen politikai hite, művészi elgondolása vagy világszemlélete is van valakinek, ha magyarul ír és ha írásaiban értéket találunk, akkor a kévében a helye, amely összefogja a magyarnyelvű kultúra minden munkását” — s ez a tétel mégsem csak irodalmi, hanem attól elválaszthatatlanul az eszmei- és osztálykoegzisztencia álláspontját is képviselte a forradalom előtti, egyre inkább kiéleződő társadalmi ellentétek közepette. Végső soron annak a politikai programnak az anticipálása volt ez a Szenteleky-tétel, amelyet egyik nekrológusa töményen így fogalmazott meg: „kisebbségi sorsban egyetlen világszemlélet van: a magyarság”.

GEROLD LÁSZLÓ (Szociográfia a Kalangyában) a folyóirat szociográfia felé való fordulását Szenteleky couleur locale elméletével hozta összefüggésbe: „... a tájhoz kötődő naturalizmus nem újabb mozzanat a jugoszláviai magyar irodalomban, hanem az indulást jelentő világháború utáni évektől irodalmunk állandó függvénye, ismérve, írónk inspirálója a vajdasági táj, a vajdasági valóság... Emlékeztetnék a Szenteleky megfogalmazta couleur locale elvre, amelyet azóta is oly sokan hangoztattak és amelyet még többen értettek vagy magyaráltak félre ebben a literatúrában.” A referens arra is rávilágított, hogy képzett, szakmailag jártas szerzők hiánya miatt a munkatársak „szépirói” ambíciói következtében ez a műfaj ki sem alakulhatott.

TOMÁN LÁSZLÓ (Írói álnevek és névjelek a Kalangyában) filológiai feladat megoldására vállalkozott: a politikai vagy más okok miatt álnevet használó írók azonosítását kísérelte meg. Kutatásainak eredményei természetesen jól felhasználhatók lesznek majd a folyóirat irodalomtörténeti helyének és szerepének megállapításához és eszmei orientációjának megvilágításához is, mert „Az írói név felvételének nálunk persze nem egy esetben politikai okai is voltak: Brunner József (Debreczeni József) például 1941—1944 között származása miatt nem jelentethette meg műveit ismert írói nevén. Ezért szinte minden írása más-más néven, különféle aláírásokkal, szignókkal jelent meg. Hasonló volt az oka annak is, hogy Vljaj Lajos a háborús években álneven jelentette meg verseit a folyóiratban.”

BORI IMRE (A Kalangya tájékozódásáról) a folyóirat magyar és jugoszláv irodalom iránti érdeklődését vizsgálta, s ebből a szempontból a mintegy tizenkét évig megjelenő Kalangya több periódusát állapította meg. A magyar(országi) irodalom felé való fordulás az első három évben a legerősebb, ezután 1940-ig az önmagába vonulás és az erdélyi orientáció van túlsúlyban, míg a megszállás éveiben a „délvidékiség” elve uralkodik el s erősödik a dunántúliakkal való kapcsolat. E változásoknak az okai még nincsenek felderítve, de minden bizonnyal belejátszottak ebbe nem tisztán irodalmi-esztétikai indítékok is. Hasonló mozzanatok figyelhetők meg a délszláv irodalom iránti érdeklődésben is: az első három év a nyíltság, a nagy felületen való érintkezés korszaka, a második periódusban főleg a jugoszláv kortársirodalom kerül a figyelem előterébe, míg az 1941 utáni években a szerbhorvát népköltészet és a szlovén írók. „Hiba lenne a Kalangyát egynemű, konstans irányú és profilú folyóiratként értelmeznünk, s egészen nyilvánvaló, hogy az árnyalt ideológiai-esztétikai elemzés tulajdonképpen három egymástól jól differenciálható korszakot tud kimutatni a Kalangya történetében. Valójában három fajta politikum és esztétikum jelenléte figyelhető meg — anélkül természetesen, hogy ezek kikristályosodva jelentkeztek volna. Inkább túlsúlyukról, mint egyeduralmukról lehetne beszélni.”

Az előadásokat követő vitában HERCEG JÁNOS további részletekkel egészítette ki beszámolóját, rámutatván, hogy a Kalangya újbóli megindítását 1941-ben a hazai baloldali írók (Laták, Thurzó) éppolyan fontosnak tartották, mint például Németh László, Móricz Zsigmond vagy Féja Géza, mert benne a viszonylag független, némi önállóságot élvező folyóirat lehetőségét látták.

LŐBL ÁRPÁD a Híd és a Kalangya viszonyáról beszélt a „népfrontpolitika” 1938. évi szempontjáról, rámutatva a két főszerkesztő, Szirmai Károly és Mayer Ottmár között létrejött egyezsége, ami azonban az erősödő jobboldal magatartása következtében csakhamar felbomlott.

SZELI ISTVÁN a Kalangya-vizsgálat lehetséges szempontjaként a Szenteleky gondolatvilágából átszármazó világnézeti mozzanatok nyomozására irányította a figyelmet (kisebbségtudat, osztálykorlátok).

BÁNYAI JÁNOS annak a szükségességét hangoztatta, hogy a kutatás fordítson kellő gondot a Kalangyában közölt irodalom *esztétikai standardjának megállapítására*, amit természetszerűleg az irodalom akkori társadalmi funkciója határoz meg.

BORI IMRE a Kalangya-kutatás és a polgári irodalom feltárására vállalkozó feladatok összetettségét, valamint a hansoló munkaértekezletek folytatásának fontosságát emelte ki.

* * *

Munkatársaink az 1973. év utolsó negyedében a következő értekezleteken vettek részt:

Dr. Mikes Melánia tudományos munkatárs a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának meghívására október 15-étől 19-éig Szegeden tartózkodott. Előadást tartott A magyar—szerbhorvát kontrasztív nyelvtan elméleti alapjai és szociolingvisztikai aspektusai címen. Megbeszélést folytatott a Finnugor, a Magyar és az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék munkatársaival.

Október 24—26-a között részt vett a Szerb Szocialista Köztársaság pedagógusainak Ohridban tartott tanácskozásán, s előadást tartott Az óvodás korú gyermekek nyelvi nevelésének módszertani és gyakorlati feladatai címen.

November 3-án Karlócán a Tartományi Oktatásfejlesztési Intézet szemináriumán előadást tartott az alábbi címen: A kontrasztív nyelvtan és alkalmazása a szerbhorvát mint nem anyanyelv oktatásában.

November 21-én és 22-én Szarajevóban részt vett a lingvisztikai intézetek országos kongresszusán, s előadást tartott a nyelvi érintkezések problémáival foglalkozó tudományos kutatómunka koordinálásáról.

Ugyanezen tanácskozáson, melyet Bosznia és Hercegovina Nyelvészeti és Irodalomtudományi Intézete szervezett, Sörös Dávid magiszter, Intézetünk asszisztense a lexikográfiai kutatások összehangolásának kérdéseiről tartott előadást.

Dr. Veselinović-Šulc Magdolna tudományos munkatársunk részt vett a Szerb Nemzeti Könyvtár rendezésében megtartott kerekasztal megbeszélésen (Vajdasági Kulturális Napok). Előadásának címe: Az irodalom és a művészetek kölcsönhatása Vajdaságban.

Külföldi kutatómunkán vettek részt az alábbi munkatársaink:

Pastyik László asszisztens sajtótörténeti kutatásokat folytatott Budapesten október 18-a és 26-a között a MTA Irodalomtudományi Intézetével kötött megállapodásunk keretében.

Vajda Gábor magiszter, az Intézet asszisztense december 10—21-ig ugyancsak a MTA Irodalomtudományi Intézetével kötött munkatárs-csere keretében könyv- és levéltári kutatásokat végzett az Országos Széchényi Könyvtárban.

Munkatársaink közül Stojanović-Káich Katalin 1973. III. 17-én egyetemi doktori fokozatot nyert az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán.

Vajda Gábor 1973. november 9-én sikerrel védte meg magiszteri dolgozatát a belgrádi Tudományegyetem Filológiai Karán.

A Hungarológiai Intézet Tudományos Tanácsa 1973. szeptember 11-én asszisztensi minőségben újraválasztotta Tóth Ferencet.

Intézetünk a MTA Nyelvtudományi Intézetével kötött megállapodás keretében vendégül látta Dr. Dezső Lászlót, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanárát. (1973. X. 29—XI. 3.)

A Tartományi Kulturális Közösség 1973. október 22-én 72 614 dinárt utalt át a Szerbhorvát—Magyar Nagyszótár utolsó, harmadik kötete kéziratának befejezéséhez. A kézirat december hó folyamán nyomdába került. Kiadásának költségeiről a Tartományi Végrehajtó Tanács támogatásával a tartományi érdekközösségek gondoskodnak.

A HITK 1973. évi költségeire október 1-én kötött szerződésünk értelmében a Tartományi Tudományügyi Közösség 70 000 dinárt utalt át az Intézetnek, a Kontrasztív Nyelvtan III. kötetének kiadására 30 000 dinárt, beruházási költségekre pedig 6500 dinárt. Molnár Csikós László gyakornok-asszisztens magiszteri tanulmányaihoz a Közösség 4000 új dinárral járul hozzá.

A MTA Dunántúli Tudományos Intézete és Intézetünk 1974. szeptemberében közös regionális konferenciát rendez Pécsen. Az értekezlet tartalmi és szervezési kérdéseinek megbeszélése céljából 1973. december 18-án Rúzsás Lajos, Lovász György és Andrásfalvy Bertalan, a pécsi Dunántúli Tudományos Intézet munkatársai megbeszélést folytattak Intézetünkben. A Hungarológiai Intézet részéről felkért előadók: Bori Imre, Löbl Árpád, Molnár Csikós László, Pastyik László, Penavin Olga, Stojanović-Káich Katalin, Szeli István, Tóth Ferenc, Veselinović-Šulc Magdolna.

* * *

Legutóbbi számunk megjelenése óta az alábbi személyek és intézmények gazdagították ajándékaikkal könyv- és folyóiratállományunkat: Varga Domonkos, dr. Fried István, Országos Széchényi Könyvtár, MTA Irodalomtudományi Intézete, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport — Budapest; Déri Múzeum, KLTE Néprajzi Intézete — Debrecen; Bács-Kiskun megyei Múzeumok Igazgatósága, Forrás szerkesztősége — Kecskemét; ifj. dr. Berze-Nagy János, Janus Pannonius Múzeum, MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Jelenkor szerkesztősége — Pécs; Móra Ferenc Múzeum, Tiszatáj szerkesztősége — Szeged; Korunk szerkesztősége — Kolozsvár; Magyar Műhely szerkesztősége — Párizs; Baráth Ti-

bor — Montreal; Mérleg szerkesztősége — Bécs; dr. Szirmai Endre — Stuttgart; Institut za folklor — Skopje; Üzenet szerkesztősége — Szabadka; Magyar Képes Újság szerkesztősége — Zágráb; Népújság szerkesztősége — Muraszombat; Magdalena Veselinović-Sulc, Stojanović-Káich Katalin, Jó Pajtás, Híd szerkesztősége — Újvidék.

E SZÁM MUNKATÁRSAI

BÁRTH JÁNOS, LEVÉLTÁROS — KALOCSA; BONA JÚLIA, TUDOMÁNYOS KUTATÓ — ÚJVIDÉK; FARAGÓ JÓZSEF, TUDOMÁNYOS KUTATÓ — KOLOZSVÁR; DR. FRIED ISTVÁN, TUDOMÁNYOS KUTATÓ — BUDAPEST; MR. KASZÁS JÓZSEF, TANÜGYI TANÁCSOS — ÚJVIDÉK; DR. KEMÉNY G. GÁBOR, TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRS — BUDAPEST; LENGYEL ZSOLT, EGYETEMI ASSZISZTENS — DEBRECEN; DR. MATIJEVIC LAJOS, DOCENS — ÚJVIDÉK; DR. MIKES MELÁNIA, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA — ÚJVIDÉK; MOLNÁR CSIKOS LÁSZLÓ, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ASSZISZTENSE — ÚJVIDÉK; PAPP GYÖRGY, TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. PÓTH ISTVÁN, DOCENS — BUDAPEST; MR. SVENKA SAVIC, A LINGVISZTIKAI INTÉZET ASSZISZTENSE — ÚJVIDÉK; MR. STOJANOVIC-KÁICH KATALIN, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ASSZISZTENSE — ÚJVIDÉK; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK.

TARTALOM

NYELVÉSZET

<i>Penavin Olga</i> : Román kölcsönszavak a jugoszláviai székelyek nyelvében	5
<i>Kaszás József</i> : Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben	17
<i>Papp György</i> : A Tisza jugoszláviai szakaszának vízrajzi nevei az országhatártól Adorjánig	25
<i>Matijevics Lajos</i> : Mégegyszer a „bara” szó használatáról	45
<i>Molnár Csikós László</i> : A kollektív névadás nem hivatalos formáinak változatai egy község életében	49
<i>Bona Júlia</i> : A régi Palacsá-mocsár földrajzi nevei, állat- és növényvilága a népnyelvben	59
<i>Lengyel Zsolt</i> : A kétéves korú magyar gyermek főnévi ragozási rendszerének kialakulása	61
<i>Faragó József</i> : A kétnyelvű mesemondók repertoárjának nyelvi megoszlásáról	69

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET — KAPCSOLATTÖRTÉNET

<i>Kemény G. Gábor</i> : Márki Sándor és a századforduló nemzetiségi mozgalmái	77
<i>Bárth János</i> : Bácskai kántortanítók kontraktusai a XVIII. századból	87
<i>Fried István</i> : A nemzeti eposz keletközép-európai sajátosságaihoz	93
<i>Stojanović-Káich Katalin</i> : A Jehova szerbhorvát fordításának keletkezéséről	109
<i>Szeli István</i> : Adalék a Madách-fordítások történetéhez	117
<i>Póth István</i> : Előadta-e Dóczi Lajos „Csók” című darabját az újvidéki Szerb Nemzeti Színház társulata?	123

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : Georg Heller—Karl Nehring: Comitatus Sirmiensis	129
<i>Penavin Olga</i> : Karl Nehring: Comitatus Bachiensis et Bodrogiensis	131

<i>Penavin Olga</i> : O. Nagy Gábor: Abirss einer funktionellen Semantik . . .	132
<i>Penavin Olga</i> : Gudrun Kobilarov-Götze: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache	135
<i>Penavin Olga</i> : A magyar nyelvjárások atlasza III. rész	137
<i>Matijevics Lajos</i> : Gálffy Mózes: Nyelvi forma — nyelvi érték	141
<i>Molnár Csikós László</i> : Teiszler Pál: A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó rendszere	143
<i>Mikes Melánia</i> : Ranko Bugarski: Jezik i lingvistika	147
<i>Svenka Savić</i> : Roger Brown: A First Language	151
<i>Pató Imre</i> : Zlatko Keglević: Strana periodika do 1918.	157

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : A Kalangya és irodalma	165
--	-----

S A D R Ž A J

LINGVISTIKA

<i>Olga Penavin</i> : Rumunske pozajmice u govoru jugoslovenskih Sekuljaca	5
<i>Jožef Kasaš</i> : Paralelna i višestruka davanja geografskih imena u Donjoj Lendavi i okolini	17
<i>Đerđ Pap</i> : Hidronimi Tise na toku od jugoslovensko-mađarske granice do Nadrljana	25
<i>Lajoš Matijević</i> : Još jednom o upotrebi reči „bara”	45
<i>Laslo Molnar Čikoš</i> : Neslužbeni oblici kolektivnih ličnih imena u životu jedne opštine	49
<i>Julija Bona</i> : Geografska imena, fauna i flora stare močvare Palača u narodnom govoru	59
<i>Žolt Lendel</i> : Razvoj deklinacije imenica u govoru dvogodišnjeg deteta mađarskog maternjeg jezika	61
<i>Jožef Farago</i> : Jezička podeljenost u repertoaru dvojezičnih kazivača pripovedaka	69

ISTORIJA KULTURE — ISTORIJA KONTAKATA

<i>Gabor K. Kemenj</i> : Šandor Marki i nacionalni pokreti na međi dvaju stoleća	77
<i>Janoš Bart</i> : Kontrakti bačkih kantora-učitelja u XVIII veku	87
<i>Ištvan Frid</i> : O specifičnostima narodnog epa istočne Srednje Evrope	93
<i>Katalin Stojanović-Kaić</i> : Nastanak srpskohrvatskog prevoda „Jehove”	109
<i>Ištvan Seli</i> : Prilog istoriji prevoda Madačevih dela	117
<i>Ištvan Pot</i> : Da li je novosadsko Srpsko narodno pozorište prikazalo komad Lajoša Docija „Poljubac”?	123

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Ištvan Seli</i> : Časopis „Kalangya” i književnost	165
---	-----

INHALT

SPRACHWISSENSCHAFT

<i>Olga Penavin</i> : Rumänische Lehnwörter in der Sprache der jugoslawischen Sekelyer	5
<i>József Kaszás</i> : Paralleles und vielfaches Nennen der geographischen Namen in Donja Lendava und der Umgebung	17
<i>György Papp</i> : Hydronime der Theiss am Flusstheil von der jugoslawisch-ungarischen Grenze bis Nadrljan	25
<i>Lajos Matijevics</i> : Noch einmal über die Benutzung des Wortes „bara”	45
<i>László Molnár Csikós</i> : Nicht offizielle Formen der Eigennamen im Leben einer Gemeinde	49
<i>Júlia Bona</i> : Geographische Namen, Fauna und Flora des alten Moors Palača in der Volkssprache	59
<i>Zsolt Lengyel</i> : Die Entwicklung der Hauptwortdeklinaton in der Sprache eines zweijährigen ungarischen Kindes	61
<i>József Faragó</i> : Sprachverteilung im Repertoire der zweisprachigen Erzähler	69

KULTURGESCHICHTE — VERBINDUNGSGESCHICHTE

<i>Gábor G. Kemény</i> : Sándor Márki und die nationale Bewegungen an der Wende des Jahrhunderts	77
<i>János Bárh</i> : Die Kontrakte der batschkaer Kantor-Lehrer im XVIII. Jahrhundert	87
<i>István Fried</i> : Die Eigenschaften des Nationalepos im Osten Mitteleuropas	93
<i>Katalin Stojanović-Káich</i> : Über den Ursprung der Übersetzung von „Jehova”	109
<i>István Szeli</i> : Beitrag zur Geschichte der Madach-Übersetzungen	117
<i>István Póth</i> : Hat das Neusatzer Serbische Nationaltheater das Stück von Lajos Dóczi „Der Kuss” vergeführt?	123

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>István Szeli</i> : Die Zeitschrift „Kalangya” und die Literatur	165
--	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

<i>Olga Penavin</i> : Rumanian loan-words in the speech of Yugoslav Sekelys	5
<i>József Kaszás</i> : Parallel and multiple giving of geographical names in Donja Lendava and its surroundings	17
<i>György Papp</i> : Hydronims of the river Theiss on its flow from the Yugoslav-Hungarian border to Nadrljan	25
<i>Lajos Matijevics</i> : Once more about the use of the word „bara”	45

<i>László Molnár Csikós</i> : Non-official forms of collective personal names in the life of a community	49
<i>Júlia Bona</i> : Geographical names, the fauna and flora of the old moor Palača in the popular language	59
<i>Zsolt Lengyel</i> : The development of the noun declension in the speech of a two year old Hungarian child	61
<i>József Faragó</i> : Linguistic distribution in the repertory of the bilingual story tellers	69

HISTORY OF CULTURE — CONTACT HISTORY

<i>Gábor Kemény G.</i> : Sándor Márki and the national movements at the turn of the century	87
<i>János Bárh</i> : The contracts of the chanter-teachers of Batchka in the 18th Century	87
<i>István Fried</i> : The features of the national epic of the Eastern Central Europe	93
<i>Katalin Stojanović-Káich</i> : On the origin of the translation of „Jehova”	109
<i>István Szeli</i> : Contribution to the history of the Madách translations . .	117
<i>István Póth</i> : Has the Serbian National Theatre of Novi Sad performed the play of Lajos Dóczi entitled „The Kiss”	123

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>István Szeli</i> : The periodical „Kalangya” and the literature	165
--	-----

